

Verkenning Participatief Waarderen

In opdracht van de Rijksdienst voor het
Cultureel Erfgoed (Ministerie van OCW),
in het kader van het Programma Faro

CultureClick

INHOUDSOPGAVE

1. Introductie	4
2. Stand van zaken	8
2.1 Domein archeologie	9
2.2 Domein collecties en musea	13
2.3 Domein immaterieel erfgoed	18
2.4 Domein landschap	21
2.5 Domein monumenten	24
3. Conclusies en analyses	27
3.1 Een definitie voor participatief waarderen	28
3.2 Doelstelling van participatief waarderen	30
3.3 Werkwijze om participatief te waarderen	31
3.4 Bedrevenheid van de domeinen met participatief waarderen	34
3.5 Meerwaarden van participatief waarderen	35
3.6 Knelpunten, behoeften en inzichten	36
3.7 Best practices vanuit de verschillende domeinen	39
4. Voorbeeldprojecten	40
4.1 CARE	41
4.2 Erfgoed Gelderland	44
4.3 Cultuurhistorisch analyse Eemskanaalzone en MEERdorpen	48
4.4 Typisch Gronings	53
5. Bronnen	57
5.1 Interviews	58
5.1.1 Domein archeologie	58
5.1.2 Domein collecties en musea	66
5.1.3 Domein immaterieel erfgoed	73
5.1.4 Domein landschap	78
5.1.5 Domein monumenten	85
5.2 Webinars	91
5.3 Ongepubliceerde onderzoeken	91
5.4 Publicaties	92
6. Colofon	93

01

INTRODUCTIE

AANLEIDING ONDERZOEK PARTICIPATIEF WAARDEREN

De grondslag van de erfgoedzorg is participatie. Betrokken burgers hebben zich altijd ontfemd over roerend en onroerend erfgoed zodat het behouden blijft en houden immaterieel erfgoed levend door het te blijven beoefenen. Met name in de materiële erfgoedzorg is de aanwijzing en instandhouding van erfgoed met de jaren steeds meer geprofessionaliseerd en uiteindelijk geïnstitutionaliseerd. De materiële erfgoedzorg is hiermee van haar oorsprong vervreemd geraakt en zoekt zichzelf daarom weer op. Een voorbeeld hiervan is het door de Raad van Europa opgestelde Verdrag van Faro. Dat benadrukt de maatschappelijke en verbindende waarde van erfgoed en het belang van deelname door de samenleving.

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) is het Programma Faro gestart met als doel burgerinitiatief en -participatie tot een vanzelfsprekend onderdeel van de Nederlandse erfgoedzorg te maken. Om de waarde van het Verdrag van Faro voor de Nederlandse erfgoedsector te onderzoeken heeft het Programma Faro naar 11 thema's een verkenning uitgevoerd, waaronder een onderzoek naar het thema participatief waarderen.

Afbakening van het onderzoek naar participatief waarderen

Er zijn verschillende aanleidingen om erfgoed te waarderen, bijvoorbeeld bij:

- Het bepalen van onderzoeksthema's.
- Het proces van inventariseren, waarderen, selecteren en aanwijzen van erfgoed.
- Het bepalen van de omgang met erfgoed bij behoud, gebruik en ontwikkeling.
- Het vormgeven van onze samenleving door middel van erfgoed.

In alle gevallen kan participatief worden gewaardeerd.

Deze verkenning richt zich op participatief waarderen in het proces van inventariseren, waarderen, selecteren en aanwijzen. In dit proces wordt formeel bepaald wat erfgoed is en wat niet. Het vormt van oudsher de kern van de erfgoedzorg, is inmiddels sterk geïnstitutionaliseerd en is daarmee vervreemd geraakt van de samenleving. Het is daarom zinvol om juist in dit proces te onderzoeken hoe burgerinitiatief en -participatie weer een vanzelfsprekende rol kunnen vervullen en wat dat vraagt van de geïnstitutionaliseerde erfgoedzorg.

De bewoordingen inventariseren, waarderen, selecteren en aanwijzen komen uit het domein monumenten. Het desbetreffende proces speelt echter in alle domeinen een rol, zij het in iets andere bewoordingen of wat minder expliciet benoemd:

Inventariseren
↓
Waarderen
↓
Selecteren
↓
Aanwijzen (archeologie/monumenten)
Herbestemmen (monumenten)
Behouden (archeologie)
Opnemen (collecties en musea)
Afstoten (collecties en musea)
Borgen (immaterieel erfgoed)
In stand houden (landschap)

De verkenning richt zich op de Nederlandse materiële en immateriële erfgoedzorg, met een focus op de geïnstitutionaliseerde erfgoedzorg.

ONDERZOEKSOPZET

Om erfgoed breed inzichtelijk te krijgen wat participatief waarderen inhoudt, hoe er in participatie gewaardeerd wordt en hoe het gestimuleerd en gefaciliteerd kan worden is een verkenning uitgevoerd. Hiervoor zijn interviews afgenomen. Binnen elk van de domeinen archeologie, collecties en musea, immaterieel erfgoed, landschap en monumenten is met minstens drie personen gesproken. Deze personen zijn bekend met participatief waarderen, veelal omdat zij ervaring hebben opgedaan met participatieve waarderingstrajecten dan wel zich verdiept hebben in participatieve waarderingmethodieken. Zij zijn werkzaam bij de gemeentelijke, de provinciale of de rijksoverheid, bij universiteiten, musea, erfgoedbureaus, ofwel maken zij deel uit van een erfgoedgemeenschap of zijn zij vrijwilliger binnen de erfgoedzorg. De interviews zijn gevoerd aan de hand van de volgende vragen:

1. Wat heb je gedaan aan participatief waarderende projecten?
2. Wat betekent participatief waarderen voor jou?
3. Wat betekent participatief waarderen binnen jouw erfgoedsector?
4. Met welk doel wordt er participatief gewaardeerd?
5. Zijn er methodes of technieken die worden toegepast om participatief te waarderen?
6. Wat levert participatief waarderen in de praktijk op?
7. Welke knelpunten worden ervaren bij participatief waarderen?
8. Wat is er nodig om participatief waarderen verder te stimuleren en goed te faciliteren?
9. Welke projecten of organisaties zijn representatief voor het werken met participatief waarderen in jouw erfgoedsector?
10. Is er nog iets wat ik per se moet weten maar niet gevraagd heb?

Ook is er literatuuronderzoek gedaan en zijn relevante webinars gevolgd. Daarnaast is er een onlinebijeenkomst georganiseerd om de initiële onderzoeksopbrengsten voor te leggen aan de geïnterviewden en hun reacties op te kunnen nemen in de definitieve verkenning. Twaalf van de 33 geïnterviewden hebben aan de onlinebijeenkomst deelgenomen, uit alle domeinen behalve immaterieel erfgoed.

De opbrengsten van de verkenning zijn onderstaand op schrift gesteld in een stand van zaken, een analyse en conclusie. Ook is er casuïstiek uitgewerkt. De stand van zaken geeft een overzicht van de informatie die het onderzoek heeft opgebracht. Er is voor gekozen om dit per domein te ordenen omdat uit het onderzoek gebleken is dat de ervaringen en behoeften per domein sterk van elkaar verschillen. De analyse en conclusie zijn de interpretatie van en reflectie op de stand van zaken door de auteur. De casuïstiek geeft ter toelichting concrete voorbeelden van de diversiteit aan manieren waarop in participatie gewaardeerd kan worden.

De verkenning dient als onderligger voor het traject van de Uitvoeringsagenda Faro dat in 2022 zal plaatsvinden en dat resulteert in het aanbieden van deze uitvoeringsagenda aan de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

02

STAND VAN ZAKEN

2.1 DOMEIN ARCHEOLOGIE

Speelveld voor participatief waarderen

De geraadpleegde informatiebronnen beschrijven het speelveld voor participatief waarderen binnen het archeologische domein als volgt. De Archeologische Monumentenzorg (AMZ) opereert binnen wettelijke kaders die uitgaan van het Verdrag van Valletta. Dit verdrag is in Europees verband opgesteld om archeologisch erfgoed te beschermen. Het stelt onder andere dat:

- Archeologische resten in situ behouden moeten blijven.
- Daar waar dit niet kan, is opgraving toegestaan door een geregistreerde archeoloog, aangesloten bij een daarvoor gecertificeerde organisatie.
- Archeologisch erfgoed dient te worden gewaardeerd door een geregistreerde archeoloog volgens de *Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse archeologie (KNA) 3.2. Bijlage IV: het waarderen van vindplaatsen*.
- De verstoorder betaalt, wat inhoudt dat de initiatiefnemer van nieuw- of verbouw op een mogelijk behoudenswaardige vindplaats verplicht is het archeologisch onderzoek te bekostigen.

Een van de deelnemers aan de focusgroep noemt het opmerkelijke punt dat Nederland het artikel uit het Verdrag van Valletta specifiek over publieksbereik niet heeft overgenomen in de nationale wetgeving.

Twee deelnemers aan de focusgroep geven aan dat binnen de AMZ het overgrote deel van al het archeologisch gravende onderzoek verricht wordt door commerciële partijen.

De geraadpleegde informatiebronnen geven aan dat participatie veelvuldig plaatsvindt binnen de archeologie bij allerlei andere werkzaamheden en ook op terreinen die zijn vrijgegeven voor verder AMZ-onderzoek. Als voorbeelden geven zij:

- Uitvoeren van veldkarteringen
- Monitoren van vindplaatsen
- Uitvoeren van veldwerkzaamheden
- Uitvoeren van depotwerkzaamheden
- Verrichten van overig onderzoek

De informatiebronnen geven aan dat er grote netwerken van amateurarcheologen en vrijwilligers zijn, wel of niet verenigd binnen archeologische

verenigingen, die hieraan bijdragen. Hun hulp is onmisbaar, met name bij de depots en als 'ogen en oren in het veld', wat versterkt wordt door de expertise die sommigen door de jaren heen hebben opgebouwd waardoor zij inmiddels dé specialist zijn op dat vlak.

Ervaringen met participatief waarderen

Alhoewel participatie volop aanwezig is in de archeologie wordt er amper participatief gewaardeerd, zo stellen de geraadpleegde informatiebronnen. Zij geven aan dat de wettelijke en praktische structuren waarbinnen de AMZ zich afspeelt er nauwelijks ruimte toe bieden. Zo is immers wettelijk vastgesteld dat het waarderen door de geregistreerde archeoloog wordt gedaan, werkzaam bij daarvoor gecertificeerde organisaties. Eveneens is wettelijk vastgesteld dat de waarderingssystematiek KNA hierbij toegepast moet worden, waarvoor archeologische voorkennis noodzakelijk is. De KNA voorziet in een methode voor het waarderen langs de categorieën beleving, fysieke kwaliteit en inhoudelijke kwaliteit. Hoewel binnen de eerste categorie de criteria informatiewaarde en herinnering ruimte bieden om de connectie te maken met de kennis en beleving van de burger wordt dit door de AMZ nauwelijks benut. Dat het overgrote deel van het archeologische gravende onderzoek wordt verricht door commerciële partijen die beperkte tijd en middelen tot hun beschikking hebben, omdat zij betaald worden door een initiatiefnemer die de grond wil exploiteren, staat participatief waarderen praktisch in de weg.

In de paar voorbeelden van participatief waarderen die worden genoemd in de geraadpleegde informatiebronnen, is sprake van het lokaliseren en inventariseren van vindplaatsen aan de hand van lokale kennis of het verdelen van het onderzoek naar de archeologische vondst onder de gemeentearcheoloog, amateurarcheologen, historische verenigingen en lokale erfgoedverenigingen. De geïnterviewden, die deze voorbeelden van participatief waarderen hebben uitgevoerd, stellen dat om het netwerk van lokale kennis te betrekken, het essentieel is om een ingang te vinden, te investeren en de contacten te

onderhouden. Om dit te bewerkstelligen hebben zij zich daarom bekend gemaakt met de regio, zijn zij aanwezig, toegankelijk, ondersteunend en faciliterend. Kortom, zij dragen er zorg voor om de ruimte tussen de archeologische regelgeving en de burger te verkleinen.

Zienswijze op participatief waarderen

De geraadpleegde informatiebronnen binnen het domein archeologie zijn eenduidig over het definiëren van participatief waarderen; als een samenwerking tussen de geregistreerde archeoloog en anderen dan die archeoloog om ieders waarde van archeologisch erfgoed te achterhalen. Minder eenduidig zijn zij over wat waardering is, blijkt uit omschrijvingen als 'inhoud', 'betekenis', 'waarde' en 'perspectief anders dan die voortkomend uit de wetenschappelijke analyse van het archeologische materiaal'. Over wanneer binnen de archeologie participatief waarderen wordt toegepast is evenmin eenduidigheid. Sommige geïnterviewden geven aan dat er niet participatief gewaardeerd wordt binnen de Archeologische Monumentenzorg omdat wettelijk bepaald is dat enkel de geregistreerde archeologen mogen bepalen of een archeologische vindplaats behoudenswaardig is. Andere geïnterviewden geven aan dat alhoewel participatief waarderen maar mondjesmaat plaatsvindt binnen de archeologie, er sprake van is bij het bepalen van onderzoeksthema's, het waarderen van vindplaatsen en vondsten, het achterhalen van de betekenissen van archeologisch erfgoed voor de maatschappij en het bepalen van hoe archeologisch erfgoed te delen met de maatschappij.

Een van de geïnterviewden geeft aan dat waardebeoordeling is verbonden aan de tijdsgeest en beleving. Participatief waarderen is daarmee een continu proces van betekenisgeving en herijking van die betekenisgeving.

Doelstellingen om participatief te waarderen

Archeologische monumenten worden vanuit gemeenschapsgeld aangewezen om in stand te houden voor de huidige en toekomstige generaties, zo geven de geraadpleegde informatiebronnen aan.

Zij stellen dat dit echter gebeurt zonder de samenwerking hierover te bevragen noch de toekomst in kaart te brengen, waardoor de archeologische monumenten aan maatschappelijke relevantie inboeten. Door participatief te waarderen vergaart de archeologische sector een ander soort kennis, stellen de informatiebronnen, aanwezig bij anderen dan de geregistreerde archeoloog en aanvullend op de informatie die uit het archeologische materiaal te halen is. Hiermee verkrijgt het archeologische erfgoed rijkere betekenissen en wordt het van waarde voor een bredere groep belanghebbenden, zo menen zij.

Meerwaarden

In de geraadpleegde informatiebronnen wordt gesteld dat participatief waarderen het domein archeologie:

- Nieuwe kennis, onderzoeksvragen, vindplaatsen en behoudenswaardige vondsten zou kunnen opleveren vanuit andere bronnen dan die toegankelijk voor de archeologische professional.
- Een bredere maatschappelijke relevantie zou kunnen geven aanzien:
 - Een ieders belang in de archeologie gehoord zou worden en eenieder zijn belang zou kunnen vertegenwoordigen en benutten;
 - De maatschappij beter inzicht zou krijgen in het belang van archeologisch erfgoed als identiteitsschepper van de samenleving.
- Meer draagvlak zou kunnen opleveren voor bijvoorbeeld de keuzebepaling van archeologische onderzoeken, voor de werkzaamheden en voor de consequenties van eventuele aanwijzing, zoals deugdelijk beheer.
- Meer interesse en waardering vanuit de samenleving zou opleveren.

De geraadpleegde informatiebronnen geven aan dat behalve directe meerwaarde voor de archeologie participatief waarderen ook meerwaarde op zou kunnen leveren in bredere zin, namelijk:

- Gemeenschapszin:
 - Door verbinding die participanten ervaren met de omgeving die zij waarderen;
 - Door de herkenning van het heden in het verleden en de continuïteit tussen beide.
- Een gemakkelijke gemeenschappelijke activiteit.

Knelpunten

Knelpunten die genoemd worden, zijn:

- De Archeologische Monumentenzorg gaat uit van het Verdrag van Valletta, dat wettelijke waarborgen kent om archeologisch erfgoed te beschermen. Een aantal van die waarborgen werkt participatief waarderen tegen, zoals de bepalingen dat:
 - Waarderen enkel is toebedeeld aan de geregistreerde archeoloog;
 - Waarderen dient te geschieden volgens de geïnstitutionaliseerde systematiek van de KNA, die om een referentiekader vraagt. Waarderen zonder voorkennis of zonder ondersteuning van een geregistreerde archeoloog is voor niet-professionals in deze bijna onmogelijk. De AMZ is hier helemaal op ingericht met bijvoorbeeld Arboretum en verzekeringen.
- De AMZ-structuren sluiten niet goed aan en hebben weinig voeling met de grote netwerken van amateurarcheologen die een onmiskenbaar onderdeel uitmaken van de archeologische sector. Zo voelen amateurarcheologen zich niet altijd serieus genomen door de AMZ.
- De Nationale Onderzoeksagenda Archeologie (NOaA) sluit weinig aan op wat de maatschappij wil weten. Inhoudelijk archeologisch onderzoek voert de boventoon en krijgt de prioriteit. Binnen de AMZ verrichten archeologen verder onderzoek naar vindplaatsen die de potentie hebben om aanvullende informatie op te leveren op de bestaande wetenschappelijke kennis. Niet-professionals zijn vaker geïnteresseerd in vindplaatsen waarmee zij persoonlijk verbonden zijn door hun herinnering of hun woonplek. Omdat het verrichten van onderzoek evenals het behoud van archeologische erfgoed kostbaar is, valt de keuze altijd uit op wetenschappelijke relevante vindplaatsen en ervaart de niet-professionaal hierdoor dat het maatschappelijke belang niet of minder wordt gediend.
- Geld en tijd zijn sowieso schaars wanneer een vindplaats gewaardeerd moet worden, in het merendeel van de gevallen omdat de initiatiefnemer de grond wil exploiteren en een commercieel bureau het onderzoek voert. Participatie is hierdoor lastig.
- Het onderzoeken of een vindplaats behoudenswaardig is, is een langdurig traject waardoor het momentum voor participatie lastig hoog te houden is.

- Grondeigenaren zijn niet altijd gelukkig als hun terrein een behoudenswaardige vindplaats blijkt in verband met de consequenties die daaraan verbonden zijn (verplicht vergunningstraject en archeologisch onderzoek bij aanpassingen waarvan de kosten voor de verstoorder zijn).
- De vrijwilliger maakt geen deel uit van een homogene groep en heeft uiteenlopende verwachtingen.
- De professional werkt onder kantooruren en de vrijwilliger in de vrije tijd.
- Participatieve initiatieven leunen nu heel erg op de persoon en op financiering en zijn vaak ingestoken als een project.

Behoeften en inzichten

Om participatief waarderen te kunnen stimuleren worden de volgende aandachtspunten genoemd:

- Bewustwording binnen de archeologische sector van de bredere context waarbinnen het vak zich afspeelt is essentieel. (Bijvoorbeeld: een vindplaats bevindt zich altijd op iemands terrein en in een gemeente. Bij het onderzoek doen is het dan niet meer dan fatsoenlijk dat de eigenaar en de gemeenschap betrokken worden en dat er naar hun zienswijze wordt gevraagd). Een bewustwordingscampagne is hiervoor noodzakelijk.
- Om bewustwording te borgen is aanpassingen van het onderwijs noodzakelijk:
 - Maak ruimte voor archeologische stages waarbij het werken met de burger centraal staat;
 - Maak het makkelijker om vakken te volgen bij opleidingen die scholen in publieksbereik; ook vanuit het WO binnen het HBO;
 - Maak van vakken als interviewtechnieken en *oral history* een grotere prioriteit;
 - Richt het onderwijsrooster flexibel in zodat ruimte gegeven kan worden aan de langere processen die participatie vergen;
 - Honoreer participatieve onderzoeksvoorstellen binnen universiteiten en de NWO;
 - Stel een leerstoel in voor archeologie en participatie.
- Zoek binnen het Verdrag van Valletta naar mogelijkheden om participatief te waarderen:
 - De gemeenschapsarcheologie, die onderzoek doet vanuit sociaal-maatschappelijke drijfveren, en de AMZ, gedreven vanuit onderzoek voortkomend uit de ruimtelijke ontwikkeling, kunnen bijvoorbeeld naast elkaar bestaan binnen het archeologische bestel;

- Impliciet behelzen de bestaande selectiecriteria van de KNA de economische, sociale, spirituele, religieuze en educatieve waarden wel, maar door de financiële en tijdsgebonden kaders waarbinnen het overgrote deel van de archeologische onderzoeken plaatsvindt is er geen ruimte om er aandacht aan te besteden. Het expliciet maken van deze aanvullende criteria door ze op te nemen als aparte exercitie is dus noodzakelijk;
- Een geregistreerde archeoloog kan met een goed plan ontheffing aanvragen voor het behoud in situ wat ruimte biedt voor bescheiden gravend onderzoek. Met moderatie van een geregistreerde archeoloog die optreedt als bemiddelaar tussen wetenschap, regelgeving en de burger is ruimte binnen het Verdrag van Valletta om participatief te werken.
- Binnen de wettelijke kaders, zouden de overheid en de AMZ met een flexibelere opstelling participatief waarderen meer ruimte kunnen geven, onder andere door:
 - Te accepteren dat er lokaal en regionaal andere behoeftes en prioriteiten spelen dan nationaal;
 - Te durven proberen om in ieder geval het gesprek met de burger aan te gaan;
 - Experimenten aan te gaan om in een waarderingstraject amateurs en betrokkenen uit de buurt een plek te geven. Hiervoor is het zinvol om de archeoloog te laten werken in een breder team, zodat de vaardigheden die nodig zijn om een participatief proces te doen slagen vertegenwoordigd zijn. Te denken valt aan samenwerking met een procesmanager, een communicatiedeskundige en een erfgoededucator.
- Eerste stap richting participatief waarderen is het ruimte bieden voor lokale vraagstukken binnen de NOaA en deze ook actief op te zoeken.
- Een andere stap is het serieus nemen van burgerinitiatieven voor het behoud van bijvoorbeeld een grafheuvel of een kasteellocatie, buiten de AMZ om.
- Maak helder wat participatief waarderen is en ontwikkel meetinstrumenten om de output te evalueren zodat het toekomstige beleid op herleidbare gegevens gebaseerd is.
- Geef ruimte voor een proeftuin om te kunnen experimenteren met methodieken en doelgroepen.
- Ontwikkel field schools om burgers te scholen in materiaalkennis, cartografische studie, veldwerk en bureauonderzoek zodat zij als kundige vrijwilligers met ondersteuning van een geregistreerde archeoloog participatief kunnen waarderen en omgekeerd de geregistreerde archeoloog de waarde van burgerbetrokkenheid te leren inzien.

2.2 DOMEIN COLLECTIES EN MUSEA

Speelveld voor participatief waarderen

Een geïnterviewde, binnen het domein collecties en musea, geeft aan dat er twee stromingen zijn waarbij participatief gewaardeerd wordt:

- Burgerparticipatie
De geregistreerde musea en overheid betrekken belanghebbenden om te bepalen welke waarden aan objecten en (deel) collecties kunnen worden toegekend en daarmee welk roerend erfgoed relevant is. De regie ligt bij de erfgoedprofessional en de door de geregistreerde musea en de overheid opgestelde kaders zijn bepalend.
- Overheidsparticipatie
Een gemeenschap bepaalt wat zij als roerend erfgoed willen verzamelen om te behouden en uit te dragen. Erfgoedprofessionals en overheid komen hieraan te pas op uitnodiging van de gemeenschap, die regiehouder is. Meestal gebeurt dit wanneer de gemeenschap een beroep wil doen op overheidssubsidie.

De geraadpleegde informatiebronnen geven aan dat de belanghebbenden die participatief waarderen afhankelijk zijn van de thematiek en collectie die gewaardeerd wordt. Voorbeelden die genoemd worden zijn:

- Inwoners uit de gemeente of regio
- Erfgoedgemeenschappen
- Kunstenaars en ontwerpers
- Historische en erfgoedverenigingen
- Vrijwilligers
- De erfgoedprofessional
- De wetenschapper

Binnen de geregistreerde musea ligt de verantwoordelijkheid voor opname of afstoting van collectie bij de conservator of het hoofd collecties.

De geraadpleegde informatiebronnen geven aan dat musea geen wettelijk vastgelegde methodiek kennen om objecten en collecties te waarderen. Wel zijn twee waarderingssystematieken algemeen aanvaard, namelijk: *Op de museale weegschaal: collectiewaardering in zes stappen* en *Significance 2.0*. Een van de geïnterviewden, een kunstmuseum, geeft aan dat er geen formele methode binnen het museum wordt toegepast om de collectie te waar-

deren. Het museum waardeert de kunstobjecten door middel van inhoudelijk onderzoek, waarbij het onder andere koppelingen legt tussen objecten of deelcollecties onderling en tussen de collectie en maatschappelijke kwesties. Wel heeft het in een internationale samenwerking methodieken ontwikkeld die het inzet bij participatieve trajecten. Deze staan omschreven in het boek *The Constituent Museum*. Het museum brengt bijvoorbeeld de te betrekken belanghebbenden systematisch in kaart, in samenwerking met professionals met sociaal-maatschappelijke expertise. Ook betreft het museum de burger in een vroeg stadium en vanuit een open vraagstelling. Het onderzoekt hoe het als instelling aan de vraag van de burger kan voldoen met de museumcollectie en ontwikkelt in gezamenlijkheid het antwoord op de vraag. Het museum ziet zichzelf als ondersteunend in het gehele proces.

Ervaringen met participatief waarderen

In het domein collecties en musea wordt door de geïnstitutionaliseerde erfgoedzorg geëxperimenteerd met participatief waarderen blijkt uit de geraadpleegde informatiebronnen. Dat de formele waarderingssystematieken hiervoor bruikbaar zijn, tonen verschillende voorbeelden aan. *Op de museale weegschaal* waardeert op kenmerken en cultuurhistorische en sociaal-maatschappelijke criteria. Alhoewel de methodiek is opgesteld voor de erfgoedprofessional en niet uitgedacht is om participatief te waarderen, bieden de cultuurhistorische en sociaal-maatschappelijke criteria voldoende ruimte om de verschillende invalshoeken van de belanghebbenden te bespreken en te borgen binnen het waarderingstraject. De participatieve insteek van het waarderingstraject bepaalt uiteindelijk het belang dat aan de criteria wordt toegekend bij het vaststellen van de uiteindelijke waardering. De waarderingssystematiek *Significance 2.0* wordt met name toegepast wanneer er sprake is van waarderen vanuit verschillende wereld-oriëntaties, denkkaders of kennisystemen. Deze uit Australië afkomstige methodiek gaat namelijk uit van hoe gemeenschappen zich tot elkaar verhouden en is daarom in deze goed bruikbaar. Om goed participatief te kunnen waarderen blijken musea ook te werken met systematieken die voort-

bouwen op bovenstaande methodieken én aansluiten op de behoeften van het participatieve traject. Zo wordt in de geraadpleegde informatiebronnen een voorbeeld gegeven waarbij erfgoedprofessionals *Op de museale weegschaal* voorzien van extra uitleg zodat de methode beter hanteerbaar is voor niet professionals die hun collectie willen waarderen. Ook blijken musea eigen waarderingssystematieken toe te passen, die zij op maat ontwikkelen voor het desbetreffende participatieve waarderingproces. Verschillende geïnterviewden geven aan in participatieve waarderingstrajecten samen te werken met professionals die aanvullende expertise aanleveren, zoals social designers of kunstenaars, en met vertegenwoordigers van de desbetreffende groep belangstellenden.

Een van de geïnterviewden benoemt dat buiten het geregistreerde museum ook roerend erfgoed wordt verzameld om het te behouden en uit te dragen. De gemeenschappen die dit doen, waarderen hierbij continu. Elk besluit om een voorwerp van bijvoorbeeld kringloopwinkel of vuilstort te redden is een waardering. Het onderzoek dat gemeenschappen doen en het gesprek dat ze met elkaar hebben over de betekenis van de voorwerpen is organisch en intuïtief. Deze manier van werken wordt een vraagstuk, zo stelt de geïnterviewde, wanneer de overheid betrokken wordt, bijvoorbeeld als de gemeenschap met de collectie in aanmerking wil komen voor het Museumregister Nederland of voor subsidie. De collectie moet dan met gedegen systematische onderbouwing gewaardeerd worden omdat het binnen een referentiekader vergeleken moet kunnen worden met de andere formele collecties.

Zienswijze op participatief waarderen

Binnen het domein collecties en musea omschrijven de geraadpleegde informatiebronnen participatief waarderen als het waarderen van een object of (deel)collectie in een samenwerking tussen de erfgoedprofessional en collectiebelanghebbenden met als doel behoud, afstoting, gebruik of ontwikkeling van (een deel van) de collectie en de daaruit voortvloeiende ontwikkeling van het museum.

Geïnterviewden die werkzaam zijn in wetenschappelijke instituten ervaren dat waarderen een proces is waarbij gezocht wordt naar intersubjectieve, beargumenteerde en verifieerbare uitspraken over de waarde van erfgoed; geïnterviewden werkzaam in de museale praktijk ervaren waarderen als het zoeken naar betekenisgeving van erfgoed, vanuit de erkenning dat er verschillen in wereldoriëntatie, denkkaders en kennissystemen bestaan.

Een van de geïnterviewden geeft aan dat het zoeken naar betekenisgeving in participatie tot gevolg heeft dat elke keer opnieuw het gesprek aangegaan moet worden over waarden en welke relevant zijn en dat de uitkomst kan zijn dat er verschillende en onvergelykbare waarden zijn.

Een andere geïnterviewde benadrukt dat het te prijzen is dat geregistreerde musea zich inzetten voor burgerparticipatie maar dat oprechte participatie van hen verwacht dat zij zich ook openstellen voor overheidsparticipatie, het proces waarbij zij zelf betrokken worden in het behoud van en omgang met het niet formeel erkende erfgoed. Dit wordt ondersteund door een andere geïnterviewde, die ervaart dat de term participatie nog te veel uitgaat van een proces waarbij de erfgoedinstelling het kader bepaalt waar de burger aan mag bijdragen. Deze geïnterviewde geeft aan dat een proces waarbij de instelling en de burgers als gelijkwaardige eigenaren het proces vormgeven oprechter is.

Doelstellingen om participatief te waarderen

De geraadpleegde informatiebronnen stellen dat, zowel in trajecten waarbij sprake is van burgerparticipatie als in trajecten waarbij sprake is van overheidsparticipatie, participatief gewaardeerd wordt om roerend erfgoed te beschermen en uit te dragen. Burgerparticipatie, wat toegepast wordt door onder andere musea, heeft daarnaast als doel om de kennis over roerend erfgoed te diversifiëren en te delen, en het draagvlak voor roerend erfgoed te vergroten, zo menen deze informatiebronnen. Om te verantwoorden dat het roerend erfgoed bewaart, heeft het museum immers de maatschappelijke verantwoordelijkheid om een relatie op te

bouwen tussen de collectie, de gemeenschap en de omgeving en om de instelling en de collectie verder te ontwikkelen in aansluiting op de veranderende maatschappij. Om dit degelijk te doen dient het museum onder andere ook de waarden die het publiek aan het erfgoed toekent te leren kennen en te borgen. Dit kan, zo menen de geraadpleegde informatiebronnen, door participatief te waarderen.

Musea die hedendaagse collecties verzamelen hebben hierbij een ander startpunt dan musea met historische collecties, stelt een van de geïnterviewden. Hedendaagse kunstmusea, bijvoorbeeld, proberen met participatief waarderen gemeenschappen die ondervertegenwoordigd zijn in de collecties meer gewicht te geven zodat ook zij zich in de collectie kunnen herkennen en in het museum welkom voelen. Musea voor wereldculturen proberen in kaart te brengen hoe de verschillende betekenissen die de collecties in zich dragen geopenbaard kunnen worden, ook met het doel dat alle belanghebbenden zich in de collectie kunnen herkennen en zich in het museum welkom voelen.

Meerwaarden

Participatief waarderen levert musea nieuwe en aanvullende kennis en objecten op en betrokkenheid en draagvlak voor het roerend erfgoed, zo geven de geraadpleegde informatiebronnen aan.

In de diverse samenleving van vandaag de dag, waarin de canon van de kunst- en cultuurgeschiedenis zijn betekenis verliest, geeft participatief waarderen musea richting. Burgers creëren hun eigen betekenissen vanuit een diversiteit aan bronnen en door uitwisseling onderling. Musea hebben hierin mee te gaan en dienen zich af te vragen vanuit welke principes zij hun collectie vormen en voor wie. Participatief waarderen geeft hierop het antwoord, zo stelt een van de geïnterviewden.

De geraadpleegde informatiebronnen geven ook aan dat, behalve meerwaarde voor collecties en musea, participatief waarderen de gemeenschap ondersteunt in de zin dat:

- De identiteitsvorming van de belanghebbenden wordt bevorderd.
- De sociale cohesie binnen een gemeenschap wordt bevorderd.
- De identiteit en culturele waarden van gemeenschappen worden erkend.

In ultimo, zo stelt een van de geïnterviewden, kan participatief waarderen leiden tot een andere omgang van het museum met een object of collectie, zoals bijvoorbeeld repatriëring, wat niet alleen een rechtvaardiging is gezien bovenstaande erkenningen maar ook een politieke daad.

Knelpunten

Binnen de museale sector worden de volgende knelpunten ervaren:

- In grotere gemeentes kan het zijn dat de medewerkers cultuur en de medewerkers welzijn elkaar moeilijk kunnen vinden. Is dit het geval dan:
 - kunnen zij geen gebruik maken van elkaars kennis en ervaring;
 - ontbreekt overkoepelend en duurzaam sociaal-cultureel beleid, wat ten nadele is van de maatschappelijke relevantie van kunst en erfgoed.
- Waarderen is een gevoelig proces omdat de collectie, die de grondslag van het museum vormt, geanalyseerd wordt. Door dit in participatie te doen stelt een museum zich bloot, wat durf vergt. Waarderen is ook een complex proces omdat aankopen in principe voor de eeuwigheid worden gedaan, wat inhoudelijke (wisselwerking collectie) en financiële (behoud en beheer) gevolgen met zich meebrengt. Bovendien wordt waarderen voor de eerste keer en in aanvang binnen een museum als tijdrovend ervaren, wat nog wordt versterkt als het participatief zou plaatsvinden. Sommige erfgoedprofessionals ervaren dan ook koudwatervrees om een participatief waarderingstraject aan te gaan of zetten zich tegen participatief waarderen af omdat zij vrezen voor de kwaliteit van de collectie als non-professionals er zeggenschap over krijgen. De burger is niet per se expert op kunst- of cultuurhistorisch vlak en kan daarom moeite hebben met het vormen van een visie op de museumcollectie.

De noodzakelijke begeleiding van de, meestal senior, museummedewerkers maakt participatieve trajecten tot een arbeidsintensieve aanpak met een van tevoren bovendien ongewisse uitkomst.

- De burger dient gecompenseerd te worden voor de geleverde inzet. Dit maakt participatieve waarderingstrajecten tot een kostbare aanpak, zeker wanneer de burgers betrokken willen blijven bij de collectie en het museum.
- Wanneer er met kunst en erfgoed aansluiting wordt gezocht op maatschappelijke kwesties, kan het zijn dat de participatieve trajecten worden gevoerd in samenwerking met complexe gemeenschappen. Dit vergt andere vaardigheden van de collectiemedewerkers dan die waarin zij zijn opgeleid zoals het mobiliseren en modereren van groepen.
- Participatief waarderen blijft, onder andere door bovenstaande knelpunten, incidenteel en ontbeert een systematische aanpak. Er is onvoldoende inzicht in de noodzakelijke aanpak door een gebrek aan ervaring met participatief waarderen in de museale sector als geheel, vaak gepaard gaand met een gebrek aan tijd en geld om mogelijke aanpakken te onderzoeken.
- Dit heeft tot gevolg dat de museale organisatiestructuur nog onvoldoende is ingesteld en toegerust op participatief waarderen.

Wanneer overheidsparticipatie en burgerparticipatie samenkomen, kunnen de volgende knelpunten opspelen:

- Geregistreerde musea willen samen met de burger bepalen wat erfgoed is maar zijn niet bereid de hierin beperkende eigen geïnstitutionaliseerde kaders los te laten.
- De overheid waardeert burgerinitiatieven aan de hand van de geïnstitutionaliseerde systematieken en eisen. Hiermee wordt voorbijgegaan aan de eigenlijke meerwaarde van de burgerinitiatieven.
- Noch de geregistreerde musea noch de overheid zijn bereid op gelijkwaardige basis samen te werken met gemeenschappen die roerend erfgoed verzamelen, dat niet formeel erkend wordt. De meerwaarde van overheidsparticipatie en daarmee de erkenning van het belang van die gemeenschappen voor het gezamenlijke erfgoed wordt onvoldoende gezien.

Behoeften en inzichten

In de geraadpleegde informatiebronnen worden de volgende aanbevelingen gedaan ten behoeve van participatieve waarden:

- Op landelijk niveau mag de dialoog tussen cultuur en welzijn aangejaagd worden. Als bijvoorbeeld de afdelingen cultuur en welzijn binnen een gemeente samen optrekken is de maatschappelijke winst groot. Gemeentes hebben immers goede kennis van de knelpunten die spelen in de eigen gemeenschap en gemeentelijke musea kunnen zinvol en duurzaam aan oplossingen bijdragen. Bovendien dient de kunst en het erfgoed zo de samenleving van wie het is en voor wie het behouden wordt.
- Het meetbaar maken van de impact van kunst en erfgoed op sociaal beleid zal de samenwerking vergemakkelijken omdat dit de meerwaarde tastbaarder maakt.
- De interne en externe focus van musea dient te verschuiven van het genereren van veel bezoekers en hoge inkomsten naar het creëren van waardevolle verbindingen en impact.
- Bewustwording vergroten van de meerwaarde om participatief te waarderen ten behoeve van collectiemanagement.
- Zoek als museum naar een werkvorm waarin door uitwisseling het publiek mede-eigenaar en medevormgever is.
- Vraag het publiek wat het dagelijks bezig houdt en speel daarop in met de museumcollectie, waarbij het publiek de werkwijze vormgeeft.
- Een goede relatie tussen het museum en de omgeving waarvoor het werkzaam is, is hierbij essentieel.
- De expertise van alle museale afdelingen is nodig om succesvol participatief te waarderen. Alle afdelingen dienen zich daarom eigenaar te voelen van het proces en goed met elkaar samen te werken.
- Meer ervaring opdoen met participatieve waarderingstrajecten.
- Uitgewerkte casuïstiek delen op makkelijk te vinden plekken (webpagina, social media, enzovoorts).
- De Reinwardt Academie heeft oog voor de vragen die de samenleving stelt aan de kunst- en cultuurgeschiedenis en leidt hiervoor op. De universitaire faculteiten kunstgeschiedenis en geschiedenis mogen nog meer inspelen op het creëren van kennis die waardevol is voor onze hedendaagse maatschappij en het scholen hierin.

Voor musea voor wereldculturen wordt specifiek benoemd dat de toegankelijkheid van collecties verbeterd kan worden door:

- De databases van Nederlandse musea te koppelen aan de kennissystemen van de gemeenschappen uit de landen van herkomst. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het verbreden en consequent toepassen van zoektermen.
- Objecten niet alleen digitaal te delen maar ook bijvoorbeeld de reproductierechten.

De volgende aanbevelingen worden gedaan ter bevordering van het samenkomen van overheidsparticipatie en burgerparticipatie:

- De museumsector komt voort uit burgerinitiatief. Zorg dat de sector (en de overheid) daarom met werkelijk begrip en waardering kunnen kijken naar de nog steeds aanwezige gemeenschapsinitiatieven en de functie die zij vervullen. De beweging van ICOM richting een nieuwe definitie biedt hier ook ruimte voor en het Verdrag van Faro een heel mooi fundament.
- Pak de kansen die er liggen en ondersteun die vanuit de behoefte in plaats van de geïnstitutionaliseerde kaders. Het domein immaterieel erfgoed geeft hierin het goede voorbeeld, waarbij de erfgoedprofessional optreedt als intermediair en ondersteunt in het waarderingproces in plaats van het te sturen.
- Waardeer collecties vanuit meerdere perspectieven. Dit kan door de criteria maatschappelijke waarde en herinneringswaarde meer gewicht te geven en zo erfgoed als middel een stevige plek te geven in collectiewaardering.
- Voer in participatieve waarderingstrajecten een dialoog en voer dit vanuit een gelijkwaardige verstandhouding.

2.3 DOMEIN IMMATERIEEL ERFGOED

Speelveld

Het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) coördineert landelijk de implementatie van het *UNESCO Verdrag inzake Bescherming van Immaterieel Cultureel Erfgoed*, dat Nederland in 2012 heeft ondertekend. Met immaterieel erfgoed doet het verdrag onder andere op tradities, ambachten, kennis en verhalen. In het UNESCO Verdrag is een centrale rol toebedeeld aan de beheerders en beoefenaars van immaterieel erfgoed. De verantwoordelijkheid voor de inhoud en het doorgeven van immaterieel erfgoed ligt in Nederland dan ook bij de beheerders, beoefenaars en direct betrokkenen zelf. De overheid is hierin geenszins bepalend, in tegenstelling tot het aanwijzen van materieel erfgoed waar de overheid actief bij betrokken is.

Beoefenaars van immaterieel erfgoed kunnen hun erfgoed plaatsen in het *Netwerk Immaterieel Erfgoed Nederland*. Dit is een laagdrempelig digitaal platform, ondersteund door het KIEN, dat bedoeld is om immaterieel erfgoed zichtbaar te maken en een netwerk op te bouwen tussen erfgoedgemeenschappen. Beoefenaars kunnen hun immaterieel erfgoed borgen via bijschrijving in de *Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland*.

Ervaringen met participatief waarderen

De beoefenaar van immaterieel erfgoed plaatst erfgoed in het *Netwerk Immaterieel Erfgoed Nederland* via een invulformulier. De beoefenaar kan, wanneer het erfgoed deel uitmaakt van het Netwerk, bepalen of en hoe het geborgd wordt door middel van bijschrijving in de *Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland*. Hiervoor moet een borgingsplan geschreven worden, dat getoetst wordt aan de criteria voortvloeiend uit het *UNESCO Verdrag inzake Bescherming van Immaterieel Cultureel Erfgoed*. Criteria als uniciteit en authenticiteit spelen voor het borgen van immaterieel erfgoed geen rol. De focus ligt op het levend houden van het erfgoed door adequaat in te spelen op maatschappelijke veranderingen en het bewust door te geven aan volgende generaties. De beoefenaars schrijven zelf hun borgingsplan waarvoor een formulier van

het KIEN gebruikt wordt. Daarnaast vullen zij een voordrachtformulier in. De professionals van het KIEN bieden hierbij ondersteuning bestaande uit een cursus van drie dagdelen, waarin uitleg wordt gegeven over het UNESCO Verdrag, de Inventaris en het borgen van immaterieel erfgoed, en een-op-een begeleiding en regelmatige en duidelijke feedback. Wanneer het borgingsplan af is, wordt het met het voordrachtformulier voorgelegd aan een onafhankelijke toetsingscommissie. Deze bestaat uit immaterieel erfgoed deskundigen uit de praktijk en de wetenschap. De commissie toetst de voordracht en adviseert het bestuur van het KIEN om het immaterieel erfgoed bij te schrijven in de *Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland*. De toetsingscommissie kan een voordracht aanhouden met de vraag om aanvullende informatie.

Opname in het Netwerk of bijschrijving in de Inventaris zijn geen einddoel maar middelen om immaterieel erfgoed levend te houden. Elke drie jaar worden de ontwikkelingen en de borgingsactiviteiten door de beoefenaars dan ook geëvalueerd en wordt het plan ge-update.

Zienswijze op participatief waarderen

In de interviews wordt gesteld dat de term participatief waarderen niet van toepassing is op het domein immaterieel erfgoed. Participatief waarderen veronderstelt, zo wordt gesteld, dat erfgoed ten opzichte van ander erfgoed wordt gewogen door de erfgoedprofessional samen met de burger. In het domein immaterieel erfgoed in Nederland is de erfgoedgemeenschap bepalend in of, en zo ja hoe, erfgoed wordt geborgd en de erfgoedprofessional ondersteunt hierin.

In de interviews wordt aangegeven dat alhoewel het borgen van immaterieel erfgoed door de gemeenschap wel ervaren kan worden als het waarderen van dat erfgoed, de traditie, het ambacht, het verhaal of de kennis expliciet niet wordt beoordeeld; ook niet ten opzichte van ander immaterieel erfgoed. Het ene immateriële erfgoed is dan ook niet belangrijker dan het andere immateriële erfgoed.

Doelstellingen om de gemeenschap centraal te stellen bij het borgen van immaterieel erfgoed

Het relevant houden van immaterieel erfgoed voor de maatschappij is cruciaal voor het levend houden ervan. Het is daarmee niet meer dan logisch dat de erfgoedgemeenschap, die bekend is met het beoefenen van het erfgoed én onderdeel uitmaakt van de samenleving, bepalend is in het borgingsproces, zo stellen de geïnterviewden. Zij zijn van mening dat het bijschrijven van een traditie, ambacht, verhaal of kennis met ondersteuning van de erfgoedprofessional in de Inventaris zichtbaarheid, erkenning en borging van het immaterieel erfgoed oplevert. Zij ervaren daarnaast dat de erfgoedgemeenschap hierdoor groeit in zelfvertrouwen. Het motiveert de gemeenschap om het erfgoed te blijven beoefenen. Het immaterieel erfgoed wordt breder gesteund door de maatschappij, bijvoorbeeld door de gemeente bij het aanvragen van een vergunning of door sponsors, zo stellen zij.

Meerwaarden

Volgens de geïnterviewden maakt het bijschrijven van immaterieel erfgoed in de Inventaris dat het zichtbaar en geborgd wordt. Het principe dat de erfgoedgemeenschap bepalend is in of, en zo ja, hoe een traditie, ambacht, verhaal of kennis bijgeschreven wordt is essentieel volgens hen: zij zijn immers de beoefenaars. De professionele begeleiding van het KIEN in het bijschrijvingsproces is van bewezen meerwaarde, zo blijkt uit de interviews. Immaterieel erfgoed is levend erfgoed: het is dynamisch en verandert met de tijd mee. Het KIEN maakt de gemeenschap bewust van deze dynamiek en ondersteunt bij het reflecteren op het erfgoed zodat deze zich meer bewust wordt van de waarde ervan en er beter uiting aan kan geven: de eigen sluimerende uitgangspunten worden uitgesproken en vastgelegd, waarmee het erfgoed toekomstbestendig wordt.

Het benoemen van een traditie, ambacht, verhaal of kennis als immaterieel erfgoed creëert bij zowel de erfgoedbeoefenaar als de samenleving bewustwording en respect, stellen de geïnterviewden.

De bijschrijving in de Inventaris wordt gezien als een vorm van erkenning, die maakt dat kansen makkelijker gegrepen kunnen worden en knelpunten eerder verholpen, waardoor het immateriële erfgoed beter beoefend en gedeeld kan worden.

Knelpunten

De geïnterviewden uit het domein immaterieel erfgoed noemen onder andere de volgende knelpunten:

- De bottom-up aanpak die Nederland hanteert, loopt niet helemaal in de pas met de definitie die UNESCO stelt voor immaterieel erfgoed en het beleid dat het voert om dit te borgen. Er is namelijk frictie tussen het gegeven dat de erfgoedbeoefenaar bepalend is voor het bijschrijven van immaterieel erfgoed in de Inventaris en het gegeven dat de voordracht beoordeeld wordt door een toetsingscommissie, die voorwaarden stelt.
- De aanmeldingsprocedure zou beter aan kunnen sluiten op de leefwereld van de beoefenaar. De procedure is ambtelijk, abstract en complex waardoor deze intensief is, wat de drempel om bij te schrijven onnodig hoog maakt. Het bijschrijven is ook een intensief traject voor de erfgoedprofessional. Hierdoor is het niet mogelijk voor de erfgoedprofessional om alle aanvragen tot bijschrijving op korte termijn te begeleiden naar de Inventaris.

De geïnterviewde erfgoedgemeenschap ervaart verder de volgende knelpunten:

- De benamingen die gekozen zijn voor het bijschrijvingsproces, zoals de toetsingscommissie en de beoordelingslijst, impliceren dat het immaterieel erfgoed van hogerhand gekeurd wordt wat schuurt met het gegeven dat de erfgoedgemeenschap bepalend is voor het bijschrijven.
- De toetsingscommissie staat te ver van de beoefenaar af wat betreft passie voor het immaterieel erfgoed.
- De bijschrijving in de Inventaris levert niet alleen erkenning op maar ook de verplichting om het erfgoed levend te houden en het door te geven. Driejaarlijks wordt geëvalueerd of de borgingsacties door de gemeenschap zijn gerealiseerd.

- De erfgoedprofessionals verantwoordelijk voor de ondersteuning bij de bijschrijving, zijn eveneens verantwoordelijk voor de evaluaties van de realisatie van de borgingsacties. Dit kan leiden tot blinde vlekken in het controlesysteem.

Het KIEN voert aanvullend onderstaande knelpunten op:

- De bottom-up aanpak heeft tot gevolg dat immaterieel erfgoed niet wordt aangemeld als de betreffende gemeenschap dat niet wil. Het Netwerk en de *Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland* zijn dus niet alles omvattend.
- Immaterieel erfgoed kan tot discussie leiden of zelfs schuren. Het behoort namelijk niet per se aan heel Nederland toe maar aan gemeenschappen. Dit controversieel immaterieel erfgoed, kan worden aangemeld voor het Netwerk en de Inventaris, mits het niet indruist tegen Nederlandse wetgeving, internationale mensenrechtenverdragen of tegen langdurig (niet aan een kabinetsperiode gebonden) ontmoedigingsbeleid van de rijksoverheid.

Behoeften en inzichten

Het centraal stellen van de erfgoedgemeenschap bij het borgen van immaterieel erfgoed kan verder gefaciliteerd worden aan de hand van onderstaande aandachtspunten, zo geven de geïnterviewden aan:

- Als er wordt uitgegaan van het principe dat de gemeenschap bepalend is, mag er meer vertrouwen in de gemeenschap gesteld worden wanneer het immaterieel erfgoed geborgd wordt. Als de criteria voor bijschrijving helder zijn, moet de gemeenschap ervan uit kunnen gaan dat wanneer het met de erfgoedprofessional opgestelde borgingsplan hieraan voldoet de aanvraag tot bijschrijving gehonoreerd wordt.
- Het gezamenlijk met de erfgoedgemeenschap en erfgoedprofessional reflecteren in een open sessie staat als een huis. Elke vorm van participatie in de erfgoedzorg, en dus ook participatief waarderen, heeft namelijk sturing nodig binnen kaders. Dit creëert duidelijkheid en houvast voor alle betrokkenen tijdens het gehele proces. Deze rol is weggelegd voor de erfgoedprofessional, die de taak heeft om ieders inbreng een plek te geven, passend binnen de kaders van de erfgoedzorg.

- Laat het erfgoed zelf spreken in plaats van het op papier te omschrijven, bijvoorbeeld via een door de beoefenaars opgenomen filmpje, interviews met de gemeenschap of een bezoek aan een evenement.
- De toonzetting van het borgingsproces mag ook anders: geëngageerder, empathischer en praktischer.
- Stel voor elk thematisch landelijk erfgoedcluster een aanspreekpunt vanuit de erfgoedpraktijk aan, die als verbinder kan optreden tussen het KIEN en de regionale gemeenschap die voornemens is om bij te schrijven.
- Het KIEN mag aandacht besteden aan een duidelijkere rolverdeling binnen de eigen organisatie, bijvoorbeeld voor de ondersteuning in de bijschrijving en voor de evaluaties.
- De bewustwording van de waarde van immaterieel erfgoed en de centrale rol die de beoefenaar bij de borging ervan speelt, kan nog verder vergoot worden. Opschaling van de samenwerking tussen het KIEN en gemeentes en provincies kan hieraan bijdragen.

Overige aandachtspunten

Immaterieel erfgoed heeft een ruimtelijke weerslag: processies worden gelopen via een vaste route door de omgeving, schuttersfeesten worden altijd in hetzelfde gebouw gehouden, enzovoorts. Immaterieel erfgoed hoort daarmee thuis in de omgevingsvisie. Overheidsinstanties dienen zich hiervan bewust te zijn, geeft een van de geïnterviewden aan.

2.4 DOMEIN LANDSCHAP

Speelveld

Het cultuurlandschap wordt niet door een eigen wet beschermd, zo geven de geraadpleegde informatiebronnen aan. Instandhouding kan tot nu toe alleen indirect geborgd worden via de Wet Ruimtelijke Ordening, die hiervoor niet bedoeld is. De aanstaande Omgevingswet brengt hier verandering in. Behalve dat de wet bedoeld is om de huidige versnippering en complexiteit in de ruimtelijke regelgeving te vervangen, schept hij kansen voor erfgoed in de ruimtelijke omgeving en momentum om participatie te verankeren in het waarderen van het cultuurlandschap. Dit door:

- Landschap en erfgoed als verplichte beleidsterreinen een belangrijke rol toe te bedelen in de ruimtelijke planvorming.
- Een integrale aanpak te verwachten ten behoeve van alle beleidsterreinen.
- Consistente participatie voor te schrijven bij het opstellen van een gemeentelijke of provinciale omgevingsvisie en hier een motiveringsplicht aan te koppelen en regelmatige monitoring, waaruit moet blijken hoe belanghebbenden betrokken zijn, wat hun inbreng is en hoe die verwerkt is. Bijkomend voordeel is dat dit een transparante en voorspelbare samenwerking op inhoud en proces in de hand werkt, die het vertrouwen van de burger in de overheid ten goede komt.

De keuze tot instandhouding van het cultuurlandschap ligt bij de gemeentelijke, provinciale of rijksoverheid.

Het domein landschap maakt gebruik van *Project 33 NBP Top down: een methode van selectie en waardering van historisch-geografische elementen en patronen in het landschap op basis van de landschapsgenese* om te waarderen. Om participatief te waarderen noemen de geraadpleegde informatiebronnen de landschapsbiografie.

Voorbeelden die worden aangedragen van belanghebbenden die deelnemen aan participatieve waarderingstrajecten binnen het domein landschap zijn:

- De grondeigenaren (particulieren, boeren, natuurbeheerders van overheidswege)
- De inwoners van de gemeente en de regio

- De ondernemers uit de gemeente en de regio
- (Semi-)overheidsinstanties
- Lokale historische verenigingen
- Erfgoedgemeenschappen
- De erfgoedprofessional
- De wetenschapper

Ervaringen met participatief waarderen

Binnen het domein landschap geven de geraadpleegde informatiebronnen aan dat de landschapsbiografie een bewezen methodiek is, die als onderligger kan dienen om tot een participatieve waardering te komen. Het is een toegankelijke methodiek waarbij erfgoedprofessionals in samenwerking met belanghebbenden tot een holistische en feitelijke weergave komen van het cultuurlandschap, met daarin aandacht voor zowel de materiele aspecten van het landschap, als voor wat wordt genoemd de rol van 'de mens als auteur' en voor de belevingswaarde van het landschap door de mens door de eeuwen heen. Aan de hand van de door de landschapsbiografie geleverde representatieve karakteristieken vindt vervolgens het gezamenlijke waarderings- en selectieproces plaats ten behoeve van behoud en gebruik van het cultuurlandschap. De geïnterviewden geven aan dat zij hierin als erfgoedprofessionals de regie voeren omdat het ruimtelijke domein een dusdanige complexiteit aan belangen vertegenwoordigt, dat hun expertise onontbeerlijk is. Doordat zij het ogenschijnlijke abstracte weten te verkleinen en te concretiseren wordt de materie toegankelijk voor participatie. Door continu en respectvol terug te koppelen aan de belanghebbenden en daarbij verantwoording af te leggen ontstaat uiteindelijk een gedragen waardestelling.

Zienswijze op participatief waarderen

Het merendeel van de geraadpleegde informatiebronnen omschrijft participatief waarderen als het bepalen van de kernwaardes van het culturele landschap in gezamenlijkheid tussen de belanghebbenden, waaronder overheid en inwoners. Een van de geïnterviewden omschrijft participatief waarderen als het ophalen van het meerstemmige verhaal van een plek, daarmee doelend op de diversiteit aan

waarden die de verschillende belanghebbenden aan een plek toekennen.

Uit de geraadpleegde informatiebronnen komt naar voren dat binnen het domein landschap een aankomende transformatie van het culturele landschap vaak de aanzet tot participatief waarderen blijkt te zijn.

Doelstellingen om participatief te waarderen

Binnen het domein landschap wordt participatief gewaardeerd om de gebiedskennis van alle belanghebbenden en hun betekenissen te vergaren en daarmee richting te geven aan de toekomst van het desbetreffende cultuurlandschap, zo geven de geraadpleegde informatiebronnen aan. Het transformeren van een gebied op basis van gezamenlijk vastgestelde en gedragen kernkwaliteiten, maakt het gebied toekomstbestendig.

Meerwaarden

Inwoners zijn expert wat betreft hun dorp of stad; de erfgoedprofessional is expert wat betreft erfgoed in de ruimtelijke omgeving. Door participatief te waarderen vullen zij elkaars kennis aan en krijgen gemotiveerde inwoners de kans een rol te spelen in de vormgeving van hun woonomgeving, zo geven de geraadpleegde informatiebronnen aan. Dit levert gedragen landschappelijke kwaliteiten op, die behouden moeten worden voor de toekomst, waar de gemeente en ontwerpers vaak geen weet van hebben, zo stellen zij. Tevens doet het inwoners anders kijken naar hun omgeving, hun gemeenschap en naar erfgoed; met meer begrip, herkenning en betrokkenheid.

Knelpunten

Uit de geraadpleegde informatiebronnen komen onder ander de volgende knelpunten binnen het domein landschap naar voren:

- Ondersteunende instellingen bij participatieve waarderingprocessen zoals overheidsinstanties of subsidieverstrekkingen werken niet altijd vanuit oprechte betrokkenheid met de burger of de omgeving. Dynamieken

ten gevolge van bijvoorbeeld eigen prioriteiten, bestaande machtsverhoudingen, onderliggend wantrouwen of onvoldoende overtuiging in de meerwaarde van participatie beperken dan het proces. Wanneer vanuit zulke uitgangspunten participatie wordt toegepast, werkt het averechts. Belanghebbenden voelen zich dan niet serieus genomen en hun input wordt niet of onvoldoende geborgd.

- Wanneer communicatieve werkvormen de grondslag van participatieve waarderingprocessen zijn, verzandt de waardering. De inhoudelijke duiding in het ruimtelijke domein is namelijk erg complex; des te meer omdat er veel belangen spelen (economie, duurzaamheid, vastgoed, woningbouw, landbouw, natuurbehoud, erfgoedzorg, enzovoorts).
- Belanghebbenden worden door gebrek aan nazorg niet of onvoldoende op de hoogte gesteld van het eindresultaat en de vervolgstappen, wat de (toekomstige) samenwerking schade berokkent.
- Er zijn nu nog te veel participatieprocessen die parallel lopen en pas in een te laat stadium worden gekoppeld of helemaal niet. Het risico dat zij elkaar tegenwerken is hierdoor groot. Bovendien werkt dit participatiemoeheid in de hand bij burgers. Bijvoorbeeld: participatieprocessen ten behoeve van de Regionale Energie Strategie (RES) en de Omgevingswet.
- Doordat bovenstaande niet altijd door overheidsinstanties wordt ingezien, is er wantrouwen ontstaan bij de bevolking. Dit uit zich in activistische "not in my backyard" burgerinitiatieven en participatie door een beroep te doen op de WOB. Deze burgerinitiatieven staan vaak ook wantrouwend tegenover de erfgoedexpert omdat deze als te academisch en te afstandelijk wordt gezien.
- Meestal participeren de "usual suspects". Niet iedereen die een belang heeft, participeert. Het vinden van de representatieve groep belanghebbenden is daarom lastig.
- Belanghebbenden zetten soms participatie in voor eigen gewin. Schurende belangen blokkeren dan een constructief gesprek over waarden.
- Slechts een kleine groep burgers vindt het interessant om een actieve rol in het participatieve waarderingproces te spelen; de meesten luisteren liever naar de regiehouder en vormen zich op basis daarvan een mening.

Behoeften en inzichten

Om participatief waarderen verder te faciliteren delen de geraadpleegde informatiebronnen de volgende behoeften en inzichten:

- Erfgoedexperts en overheidsinstanties dienen de bevolking serieus te nemen. Zo is het bijvoorbeeld essentieel om van tevoren te weten met wie en wat je te maken hebt als je participatief gaat waarderen: vergewis je van de mindset van de belanghebbenden en de cultuurhistorische pijlers van het gebied voordat je van start gaat.
- Een participatief waarderingproces start om wantrouwen vanuit de bevolking voor te zijn; niet om het weg te nemen.
- Vertrouwen wordt gewonnen door vanuit inhoud te werken in plaats van gericht op de uitkomst. Om succesvol participatief te waarderen is daarom een combinatie nodig tussen het oprecht betrekken van belanghebbenden en "expert judgement". De regiehouder moet dus communicatief en inhoudelijk sterk zijn.
- Om tot een waardering te komen die bruikbaar is voor een transformatieopgave, moet het participatieve proces beschouwend worden. Inhoudelijke expertise is cruciaal om door te kunnen vragen en zo de noodzakelijke informatie aan te kunnen boren en in te passen in toekomstig werkbaar kaders. De erfgoedexpert moet dus de regie houden, zonder arrogant te zijn.
- Werk integraal zodat het ruimtelijke domein en de participatie goed tot hun recht komen. Zorg daarbij dat de omgevingsvisie leidend is en neem het sectorale beleid daarin over om participatiemoeheid te voorkomen.
- Zie participatief waarderen als een dynamisch continuüm. Door met regelmaat gezamenlijk de implicaties van de keuzes te evalueren, blijven deze relevant. Bovendien blijven overheid en burger elkaar zo serieus nemen.
- Samenwerking tussen erfgoedprofessionals en gemeente om de brede groep belanghebbenden in kaart te krijgen en te betrekken is een aanrader.
- Samenwerking tussen erfgoedprofessionals en gemeente om breed gedragen waardering te borgen eveneens.
- Een gemeenteraad mag best regie voeren over in participatie vergaarde kennis. Zij zijn immers gekozen als volksvertegenwoordigers.

- Het participatieve waarderingproces komt het beste tot zijn recht wanneer het op maat is en geleid wordt door een bevlogen en neutrale trekker.
- Zet in op stevig procesmanagement, bijvoorbeeld om schurende belangen te benutten als waardevolle inzet tot een discussie.
- Duidelijkheid scheppen over verwachtingen is essentieel. Als de kaders helder zijn, kan de speelruimte verrassend groot zijn.
- Effectief is om informatie vooraf te sorteren in plaats van met de bevolking zonder kader en voorbereiding uit te wisselen. Hoe kleiner het werkgebied en hoe concreter het thema, hoe beter de burger er invulling aan kan geven. Maak de kwaliteit van het cultuurlandschap meetbaar of geef er bandbreedtes aan. Zo heb je werkbaar kaders.
- Fysieke ontmoeting is noodzakelijk om participatie tot stand te doen komen.
- Bezoek gezamenlijk het desbetreffende cultuurlandschap, bijvoorbeeld door een fietstocht.
- Afstemming van communicatie en bijeenkomsten op de belanghebbenden is essentieel.
- Voer bijeenkomsten in wisselende samenstellingen om gesprekken vanuit verschillende invalshoeken op gang te brengen en zo wederzijds begrip tussen belanghebbenden voor elkaars optieken en waarden te stimuleren.
- Sluit duidelijk af met een helder eindresultaat en deel de vervolgstappen.
- Een vliegende brigade om overheidsinstanties te ondersteunen bij participatief waarderen, maakt het proces direct concreet. Net als een platform met informatie en best practices.

Overige aandachtspunten

Een van de geïnterviewden vraagt aandacht voor het volgende punt. De Omgevingswet stelt participatie verplicht aan elke initiatiefnemer van een vergoedingsplichtige wijziging aan de omgeving. Dit geldt dus ook voor particulieren. Overheden zijn bezig om hier een handreiking voor te maken.

2.5 DOMEIN MONUMENTEN

Speelveld

De keuze tot aanwijzing van gebouwd of groen erfgoed tot monument wordt gedaan door de gemeentelijke, provinciale of rijksoverheid. De geraadpleegde informatiebronnen geven aan dat er wettelijke regels en verplichtingen verbonden zijn aan de instandhouding van monumenten.

Bij het aanwijzen van rijksmonumenten wordt gewaardeerd op kwaliteit, gebruik en samenhang aan de hand van de *Handleiding selectie en registratie jongere stedenbouw en bouwkunst (1850-1940)*. Deze waarderingsmethodiek is niet wettelijk vastgelegd maar wel algemeen aanvaard.

Voorbeelden van belanghebbenden die de geraadpleegde informatiebronnen geven, zijn:

- De eigenaar (particulier, vastgoedontwikkelaar, woningcoöperatie, gemeente)
- De gebruiker
- De omwonenden
- Een historische vereniging
- De architect
- Het Rijk, de provincie en de gemeente
- De erfgoedprofessional
- De wetenschapper

Ervaringen met participatief waarderen

De geïnterviewden geven aan dat alhoewel de waarderingsmethodiek *Handleiding selectie en registratie jongere stedenbouw en bouwkunst (1850-1940)* niet is uitgedacht om participatief te waarderen, de criteria betreffende het gebruik voldoende ruimte bieden om de verschillende invalshoeken van de belanghebbenden te bespreken en te borgen binnen het waarderingstraject. Zij geven ook aan dat de participatieve insteek van het waarderings-traject uiteindelijk het belang bepaalt dat aan deze gebruikscriteria wordt toegekend bij het vaststellen van de waardering. Recente onderzoeken en praktijkvoorbeelden spreken de toepasbaarheid van de *Handleiding selectie en registratie jongere stedenbouw en bouwkunst tegen*. Zij dragen alternatieven aan waaronder waarderingsmethodieken die op maat ontwikkeld zijn voor het desbetreffende participatieve traject of het toevoegen van criteria aan de

Handleiding selectie en registratie jongere stedenbouw en bouwkunst om de gebruikerservaring en beleving van belanghebbenden tot hun recht te laten komen.

Een van de geïnterviewden geeft aan dat er bewust keuzes worden gemaakt in welke fasen van het waarderingstraject in participatie wordt gewerkt en in welke niet. Zo wordt via individuele interviews informatie opgehaald over de betekenis van gebouwd erfgoed op basis waarvan de erfgoed-professional keuzes maakt over, in dit geval, een herbestemming. Deze worden teruggekoppeld aan de belanghebbenden via een gezamenlijke bijeenkomst. De inventarisatie vindt dus in participatie plaats en de waardering en de selectie niet.

Alhoewel de geraadpleegde informatiebronnen niet eenduidig zijn over de systematieken om participatief te waarderen zijn ze dat wel over de wijze waarop belanghebbenden worden betrokken. Zij brengen belanghebbenden, waaronder standaard de lokale historische verenigingen en erfgoedinstellingen, systematisch in kaart en benaderen hen voor enquêtes of fysieke bijeenkomsten via provinciale en lokale media en social media.

Zienswijze op participatief waarderen

De geïnterviewden uit het domein monumenten zijn eenduidig in hun definiëring van participatief waarderen, namelijk: participatief waarderen is het met de belanghebbenden op basis van gelijkwaardigheid bepalen van de waarde van gebouwd erfgoed en aangelegde groene structuren en hoe dit erfgoed te behouden.

Doelstellingen om participatief te waarderen

De monumentenzorg staat in dienst van de samenleving. De instandhouding van monumenten is een middel om de samenleving een waardevolle leefomgeving te bieden. Het is dan ook logisch om bij de aanwijzing van en de omgang met monumenten deze samenleving te betrekken door participatief te waarderen, zo geven de geraadpleegde informatiebronnen aan. Zij voegen toe dat participatief waarderen de mogelijkheid biedt om de verschil-

lende betekenissen en gebruiksfuncties die de samenleving toekent aan het gebouwde erfgoed, en zelfs onbekend erfgoed, inzichtelijk te krijgen en van daaruit een optimale keus te maken voor instandhouding of omgang. Ook geven de geraadpleegde informatiebronnen aan dat participatief waarderen een kans biedt om draagvlak te creëren bij de eigenaar en andere belanghebbenden voor aanwijzing van dan wel omgang met het monument.

Meerwaarden

Volgens de geraadpleegde bronnen levert participatief waarderen de volgende meerwaarden op:

- Aanvullende kennis en nieuw gebouwd en groen erfgoed vanuit andere bronnen dan die bekend zijn bij de erfgoedprofessional.
- Gedeelde betrokkenheid, bewustwording en verantwoordelijkheidsbesef voor het gebouwde en groene erfgoed en de instandhouding van de monumentale waarde daarvan, waardoor het erfgoed toekomstbestendiger is.
- Maatschappelijke relevantie voor het gebouwde en groene erfgoed.
- Vergroting van het draagvlak voor erfgoed.

In bredere zin levert participatief waarderen een gemeenschap op die meer betrokken is bij de omgeving, zo stellen de geraadpleegde informatiebronnen.

Knelpunten

Knelpunten die opspelen volgens de geraadpleegde informatiebronnen zijn onder andere:

- De versnippering tussen de monumentenzorg op gemeentelijk, provinciaal en rijksniveau.
- Wettelijke taken voortkomende uit de Erfgoedwet kunnen participatie in de weg zitten. Een voorbeeld hiervan zijn de wettelijk vastgestelde behandeltermijnen van vergunningaanvragen die te kort zijn voor een gedegen participatieproces.
- Vergunningstrajecten gericht op het behoud van monumentale waarde sluiten maar gedeeltelijk aan op de beschikbare subsidieregelingen, wat onduidelijkheid, extra werk en frustratie oplevert bij participerende belanghebbenden.
- Eigenaren of andere belanghebbenden zijn niet geïnteresseerd in monumentenaanwijzing of ervaren het als een last. Zij willen daarom niet deelnemen aan een participatieproces.
- Gebrek aan kennis over het desbetreffende

monument (ontwerp, gebruik, samenhang, zeldzaamheid) bij de eigenaar en andere belanghebbenden, onder andere door ontoegankelijkheid van de informatie.

- Het zijn vaak dezelfde inwoners die participeren.
- Er komt weinig inhoudelijke input vanuit de inwoners. Zij blijken de duiding van de erfgoedexpert nodig te hebben om te kunnen reflecteren op het gebouwde erfgoed.
- Inwoners dragen andere redenen aan om gebouwen te willen behouden dan dat zij het architectonisch interessant vinden. De geschiedenis van een gebouw kan bijvoorbeeld ook een reden zijn waarom inwoners het willen behouden. Het is voor erfgoedprofessionals nog vaak zoeken hoe deze waarderingsmethodieken onder te brengen.
- Uiteenlopende of onuitgesproken verwachtingen van de betrokkenen bij het participatieproces.
- Participatief waarderen wordt nog te veel ingestoken als een project. Focus, mankracht en budget zijn dan beschikbaar tijdens de duur van het project maar daarna niet meer. Hierdoor worden de opbrengsten, de netwerken en de energie niet duurzaam onderhouden en gaan ze uiteindelijk verloren.
- De implicaties van de participatietrajecten zijn van tevoren onvoldoende geborgd binnen de organisatie of organisaties die het uitvoeren. Voorafgaand aan het project zijn er bijvoorbeeld geen bindende afspraken gemaakt over eigenaarschap van het opgehaalde erfgoed en is hier ook geen langlopend budget voor beschikbaar gesteld.
- Participatie wordt tijdens het traject onvoldoende gedragen binnen de organisatie van de erfgoedprofessional die het uitvoert:
 - Er is koudwatervrees om het gehele proces van inventariseren, waarderen, selecteren en aanwijzen of herbestemmen in participatie uit te voeren;
 - De participatie binnen het aanwijzings- of herbestemmingsproces wordt meer vanuit een buikgevoel vervuld dan vanuit meetbare kaders;
 - Door bovenstaande is het lastig collega's te overtuigen van het nut van participatief waarderen;
 - Dit wordt nog eens versterkt doordat in een participatief aanwijzings- of herbestemmingstraject de kosten voor de baat uitgaan.

Behoeften en inzichten

Aanbevelingen, die de geraadpleegde informatiebronnen noemen om bovenstaande knelpunten te verhelpen en participatief waarderen te stimuleren, zijn:

- Analyse op de werking van het erfgoedbestel:
 - Integrale aanpak tussen de overheden op inhoud en proces en samenwerking hierin;
 - Afstemming tussen de criteria voor instandhouding van de monumentale waarde bij aanwijzing en omgang en de regeling van beschikbare instandhoudingssubsidies;
 - Stimuleren van vooroverleg.
- Meer aandacht voor het achterhalen van ieders waardebeleving (petities, herinneringen, beleving van de leefomgeving):
 - Waardering hoeft niet altijd in bescherming gevat te worden. Monumentenaanwijzing is soms een te zwaar middel. Opname van gebouwd erfgoed in het bestemmingsplan dan wel omgevingsplan om het in stand te houden, biedt dan kansen;
 - Inventarisatie van kernkwaliteiten van de leefomgeving als startpunt van een waarderingstraject in plaats van bescherming;
 - Een deelnemer van de focusgroep raadt aan om gebruik te maken van waarderingsonderzoek vanuit de omgevingspsychologie, met als voorbeelden de "preference matrix" van Kaplan en Kaplan, of de vertaling daarvan door Coeterier in de vier waarderingsbronnen vorm, functie, informatie en vertrouwdeheid, of de opbrengst van het onderzoek van Braaksma, waarin wordt gesteld dat erfgoed een aanleiding is voor sociale relaties en daaruit volgende identiteitsverlening. (Kaplan, R. en Kaplan, S., *The experience of nature: A psychological perspective* (Cambridge 1989). / Coeterier, J.F., *Hoe beleven wij onze omgeving? Resultaten van 25 jaar omgevingspsychologisch onderzoek in stad en landschap* (Wageningen 2000). / Braaksma, P., *Erfgoedconstructies in landschapspraktijken van burgers* (Wageningen 2017).)
- De beschikbare kennis over monumenten actief delen en de vindbaarheid ervan verbeteren.
- Participatieve waarderingstrajecten hebben een duurzame inbedding in een organisatie nodig zodat het gehele proces van betrekken, inventariseren, waarderen, selecteren en de nazorg wordt gedragen.
- Beleid maken op participatie en een participatief waarderingstraject uitvoeren vergen verschillende werkwijzen. Het is daarom belangrijk om tussen beleid en publiek een verbinder te plaatsen.

- Participatieve waarderingstrajecten vergen een open attitude van de trekker. Een extern expert hiervoor aanstellen kan van toegevoegde waarde zijn omdat deze een objectieve en overkoepelende rol kan spelen.
- Het betrekken van dan wel scholen op vakkundigheid in communicatie, attitude en procesmanagement, zodat alle belanghebbenden in een participatief waarderingstraject betrokken worden, tot hun recht komen en medeverantwoordelijk worden, bijvoorbeeld afstappen van jargon, optreden als moderator, inspelen op onvoorzienigheden.
- Inzichtelijke methode of tools.
- Verdienmodellen die uitgaan van maatschappelijk verantwoord ondernemen.

CONCLUSIES EN ANALYSES

3.1 EEN DEFINITIE VOOR PARTICIPATIEF WAARDEREN

De term participatief waarden bestaat uit twee woorden die duiding behoeven namelijk: 'participatief' en 'waarden'.

Participatie wordt in de geraadpleegde informatiebronnen omschreven als een samenwerking op basis van gelijkwaardigheid tussen de geïnstitutionaliseerde erfgoedzorg en erfgoedbelanghebbenden, die geen onderdeel uitmaken van de geïnstitutionaliseerde erfgoedzorg. Hier valt nog een onderscheid in te maken, dat met name door het domein musea en collecties wordt genoemd, namelijk: het onderscheid tussen burgerparticipatie en overheidsparticipatie. Er is sprake van burgerparticipatie wanneer de geïnstitutionaliseerde erfgoedzorg belanghebbenden betreft bij het behoud van en de omgang met erfgoed. De regie ligt in deze bij de erfgoedprofessional en de door de overheid en erfgoedsector opgestelde kaders zijn bepalend. Buiten beeld van de geïnstitutionaliseerde erfgoedzorg, verzamelen burgers echter ook erfgoed om te behouden en uit te dragen. Er is sprake van overheidsparticipatie wanneer zij als regiehouder optreden, als zij de geïnstitutionaliseerde erfgoedzorg en de overheid uitnodigen om aan hun erfgoedverzameling bij te dragen. Meestal gebeurt dit wanneer zij een beroep willen doen op overheidssubsidie. Het domein musea en collecties geeft aan dat daar waar burgerparticipatie en overheidsparticipatie elkaar raken, de geïnstitutionaliseerde erfgoedzorg vaak onvoldoende bereid is om de eigen kaders los te laten waardoor de gelijkwaardigheid die de basis van de participatieve samenwerking is, onder druk komt te staan.

Voorbeelden van belanghebbenden, die geen onderdeel uitmaken van de geïnstitutionaliseerde erfgoedsector, zijn:

- Bewoners, eigenaren of gebruikers van monumenten en monumentale ensembles
- Inwoners, eigenaren of gebruikers van cultuurlandschappen
- Erfgoedgemeenschappen
- De initiële ontwerpers van erfgoed, zoals architecten en kunstenaars
- Amateurs en hobbyisten
- Vrijwilligers
- Historische verenigingen

- Wetenschappers
- (Semi-)overheidsinstanties

De omschrijvingen 'vrijwilliger' en 'amateur' vragen hier om nuancering. Er is namelijk niet altijd sprake van participatie als erfgoedprofessionals uit de geïnstitutionaliseerde erfgoedzorg samenwerken met vrijwilligers of amateurs. In gevallen kunnen bijvoorbeeld museumvrijwilligers of amateur-archeologen geheel volgens de door de erfgoedzorg en overheid opgestelde kaders opereren, waarmee zij volledig onderdeel zijn van de geïnstitutionaliseerde erfgoedzorg.

Het waarden van erfgoed wordt binnen de geïnstitutionaliseerde erfgoedzorg vooral gedefinieerd als het afwegen van erfgoed met behulp van herleidbare methodieken om op basis van betekenis keuzes te kunnen maken wat betreft behoud, gebruik en ontwikkeling van het te waarden erfgoed. Buiten de geïnstitutionaliseerde erfgoedzorg wordt het waarden van erfgoed overwegend beleefd als het zoeken naar en het delen van de waarden die belanghebbenden aan erfgoed toekennen. Belanghebbenden hebben op een eigen manier:

- kennis van erfgoed;
- geven er een functie aan;
- hebben er een belang bij;
- gebruiken erfgoed;
- beleven erfgoed.

Dit is allemaal bepalend voor de betekenis die zij aan het erfgoed geven en voor de waarde die het voor hen vertegenwoordigt. De geraadpleegde informatiebronnen noemen hier onder meer herinneringswaarde, belevingswaarde, economische waarde, sociale waarde, spirituele waarde, religieuze waarde en educatieve waarde. Uitgaande van bovenstaande is participatief waarden een samenwerking op basis van gelijkwaardigheid tussen de geïnstitutionaliseerde erfgoedzorg en de belanghebbenden in het te waarden erfgoed, die geen onderdeel uitmaken van de geïnstitutionaliseerde erfgoedzorg, waarbij ieders betekenisgeving van erfgoed integraal wordt meegewogen voor behouds-, gebruiks- en/of ontwikkelingsdoelstellingen. Het gaat hierbij niet om wie gelijk heeft maar om het tot zijn recht laten komen van de diversiteit aan waarden.

De geraadpleegde informatiebronnen noemen hier als belangrijke aandachtspunten bij dat:

- Participatief waarden een continu proces is van betekenisgeving en herijking van die betekenisgeving. Betekenisgeving is immers verbonden aan de tijdsgeest en aan beleving.
- De uitkomst binnen een participatief waarderingstraject kan zijn dat er verschillende en onvergelykbare waarden worden toegekend aan hetzelfde erfgoed waardoor de afweging ten behoeve van behoud, gebruik en ontwikkeling zeer complex wordt. Dit speelt met name wanneer er sprake is van verschillende wereldoriëntaties, denkkaders of kennissystemen.

3.2 DOELSTELLINGEN VAN PARTICIPATIEF WAARDEREN

Erfgoed wordt, vaak vanuit gemeenschapsgeld, aangewezen om te behouden voor en te delen met de huidige en toekomstige generaties. De erfgoedsector staat dus in dienst van de samenleving. Het is dan ook logisch om de samenleving bij de aanwijzing van en de omgang met erfgoed te betrekken door participatief te waarderen. Erfgoed verkrijgt hiermee de noodzakelijke maatschappelijke relevantie.

Door participatief te waarderen worden erfgoedcollecties representatiever en completer. De betekenissen en waarden die de geïnstitutionaliseerde erfgoedsector aan erfgoed toekent, worden namelijk aangevuld met kennis en betekenissen van een diversiteit aan belanghebbenden. Ook brengt participatief waarderen binnen de geïnstitutionaliseerde erfgoedsector onderbelicht, ontbrekend of onbekend erfgoed in beeld.

Doordat de erfgoedbetekenissen van alle belanghebbenden, inclusief die van de geïnstitutionaliseerde erfgoedsector, worden meegenomen in een participatief waarderingstraject ontstaat begrip en draagvlak voor elkaars waarden. Vanuit dit uitgangspunt kunnen optimale en gedragen keuzes gemaakt worden voor het behoud van en de omgang met erfgoed, wat het toekomstbestendig maakt.

Specifiek voor erfgoedgemeenschappen geldt dat participatieve waarderingstrajecten zichtbaarheid, erkenning en borging van hun erfgoed, culturele waarden en in gevallen zelfs identiteit opleveren. Het erfgoed wordt breder gesteund door de maatschappij waardoor de erfgoedgemeenschap zich gezien en gerespecteerd weet en groeit in zelfvertrouwen. Het motiveert de gemeenschap om het erfgoed te blijven behouden, delen of beoefenen.

Opvallend is dat binnen het domein landschap een aankomende transformatie van het culturele landschap vaak de aanzet tot participatief waarderen blijkt te zijn.

3.3 WERKWIJZEN OM PARTICIPATIEF TE WAARDEREN

De geïnstitutionaliseerde materiële erfgoedzorg kent onderstaande formele waarderingsmethodieken per domein. Binnen het domein archeologie wordt gebruik gemaakt van de *Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse archeologie (KNA) 3.2. Bijlage IV: het waarderen van vindplaatsen*. Collecties en musea kennen *Op de museale weegschaal: collectiewaardering in zes stappen*. Het domein landschap maakt gebruik van *Project 33 NBP Top down: een methode van selectie en waardering van historisch-geografische elementen en patronen in het landschap op basis van de landschapsgenese*. En het domein monumenten kent de *Handleiding selectie en registratie jongere stedenbouw en bouwkunst (1850-1940)*. Deze waarderingsmethodieken zijn gericht op de erfgoedprofessional maar bieden door middel van criteria voor het gebruik, ruimte om de verschillende waarden van belanghebbenden te bespreken en te borgen en zijn volgens de geraadpleegde informatiebronnen daarom in principe bruikbaar om participatief te waarderen. Hierbij wordt wel uitdrukkelijk de kanttekening geplaatst, dat de participatieve insteek van het waarderingstraject bepalend is voor het belang dat aan de gebruikscriteria wordt toegekend bij het vaststellen van de waardering. Om dit op te vangen, gaan er binnen de domeinen archeologie en monumenten stemmen op om de mogelijke waarden die belanghebbenden aan erfgoed kunnen hechten expliciet op te nemen in de formele waarderingsmethodieken. Hierbij worden waarden genoemd als herinneringswaarde, belevingswaarde, economische waarde, sociale waarde, spirituele waarde, religieuze waarde en educatieve waarde.

Uit de geraadpleegde informatiebronnen komt naar voren dat hoe stringenter de wettelijke kaders zijn verbonden aan het waarderen en aanwijzen van materieel erfgoed, hoe zwaarder het desbetreffende domein hecht aan formele waarderingsmethodieken. Zo wordt binnen het domein archeologie, waar wettelijk is vastgesteld dat enkel geregistreerde archeologen mogen waarderen met behulp van de KNA, erfgoed alleen via deze methodiek gewaardeerd. Domeinen waar de wettelijke kaders minder bepalend zijn, maken gebruik van ander instrumentarium om participatief te waarderen dan de formele waarderingsmethodieken uit de geïn-

stitutionaliseerde erfgoedzorg of voelen zich min of meer vrij om deze aan te passen aan de behoeften van het desbetreffende participatieve waarderings-traject. Zo worden voorbeelden gegeven binnen het domein collecties en musea waarbij erfgoedprofessionals *Op de museale weegschaal* voorzien van extra uitleg zodat de methode beter hanteerbaar is voor niet-professionals die hun collectie willen waarderen. Om participatief te waarderen maakt het domein daarnaast gebruik van de Australische waarderingsmethodiek *Significance 2.0*, die geënt is op de uitwisseling van erfgoedwaarden tussen gemeenschappen. Erfgoedprofessionals binnen het domein landschap zetten de landschapsbiografie in als onderligger om tot een participatieve waardering te komen. Dit is een toegankelijke methodiek waarbij erfgoedprofessionals in samenwerking met belanghebbenden tot een holistische en feitelijke weergave komen van het cultuurlandschap, met daarin aandacht voor zowel de fysieke, materiële en culturele aspecten van het landschap, als voor belevingswaarde van het landschap door de mens door de eeuwen heen. Aan de hand van de door de landschapsbiografie geleverde representatieve landschapskarakteristieken, vindt vervolgens het gezamenlijke waarderings- en selectieproces plaats ten behoeve van behoud en gebruik van het cultuurlandschap. De geraadpleegde informatiebronnen noemen verder voorbeelden van door erfgoedprofessionals op maat ontwikkelde methodieken om participatief te waarderen binnen alle materiële domeinen. In deze trajecten op maat wordt in gevallen geparticipeerd op het gehele proces van inventariseren, waarderen, selecteren en aanwijzen en in gevallen op onderdelen. De reden hiervoor ligt in het gewenste doel en in de financiële en praktische bandbreedte van het participatieve waarderingstraject.

Specifiek voor het cultuurlandschap geldt dat deze niet door een eigen wet wordt beschermd. Instandhouding kan tot nu toe alleen indirect geborgd worden via de Wet Ruimtelijke Ordening, die hiervoor niet bedoeld is. De aanstaande Omgevingswet brengt hier verandering in. Behalve dat de wet bedoeld is om de huidige versnippering en complexiteit in de ruimtelijke regelgeving te

vervangen, schept hij kansen voor erfgoed in de ruimtelijke omgeving en momentum om participatie te verankeren in het waarderen van het cultuurlandschap inclusief het zich daarin bevindende gebouwde en archeologische erfgoed. Dit door:

- Landschap en erfgoed als verplichte beleidsterreinen een belangrijke rol toe te bedelen in de ruimtelijke planvorming.
- Een integrale aanpak te verwachten ten behoeve van alle beleidsterreinen.
- Consistente participatie voor te schrijven bij het opstellen van een gemeentelijke of provinciale omgevingsvisie en hier een motiveringsplicht aan te koppelen en regelmatige monitoring, waaruit moet blijken hoe belanghebbenden betrokken zijn, wat hun inbreng is en hoe die verwerkt is. Bijkomend voordeel is dat dit een transparante en voorspelbare samenwerking op inhoud en proces in de hand werkt, die het vertrouwen van de burger in de overheid ten goede komt.

Binnen het domein immaterieel erfgoed is de erfgoedgemeenschap bepalend voor het borgen van erfgoed door bijschrijving in de *Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland*. De gemeenschap bepaalt of en hoe het immaterieel erfgoed wordt bijgeschreven en wordt in deze reflectie ondersteund door erfgoedprofessionals van het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland. Criteria als uniciteit en authenticiteit spelen voor het borgen van immaterieel erfgoed geen rol. Ook wordt de ene vorm van immaterieel erfgoed niet gewogen ten opzichte van een andere. De focus bij het borgen ligt op het levend houden van het erfgoed door adequaat in te spelen op maatschappelijke veranderingen en het bewust door te geven aan volgende generaties.

Overig instrumentarium expliciet gericht op participatief waarderen binnen de materiële erfgoedsector die de geraadpleegde informatiebronnen noemen zijn:

- *De participatieladder voor waarderen*, uitgewerkt door FARO, het Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed
<https://faro.be/sites/default/files/bijlagen/pagina/0.%20Participatieladder.pdf>
De ladder maakt de verschillende manieren

waarop belanghebbenden worden betrokken in waarderingstrajecten inzichtelijk en benoemt de rol van de erfgoedprofessional op elk van die niveaus en daarbij passende werkmethodes.

- *De bouwplaat participatief waarderen*, uitgewerkt door erfgoedprofessionals uit de verschillende materiële domeinen onder begeleiding van de ErfgoedAcademie
<https://www.erfgoedacademie.nl/labs2020-eindresultaten>
De bouwplaat is een hulpmiddel om te komen tot een plan van aanpak voor een participatief waarderingstraject.

Wanneer bovenstaande *participatieladder voor waarderen* en de participatieve waarderingsmethodieken uit de verschillende domeinen naast elkaar worden gelegd, valt op dat er binnen de geïnstitutionaliseerde erfgoedsector geen consensus is over de mate van regie die erfgoedprofessionals en belanghebbenden behoeven om gedegen participatief te waarderen. De participatieladder benoemt de verschillende manieren om participatief te waarderen hiërarchisch: informatie delen, inbreng vragen, advies vragen, samen doen en laten doen. De ladder impliceert hiermee dat de beste vormen van participatie degene zijn waarbij de belanghebbenden het waarderingstraject samen met de erfgoedprofessional vormgeven en zelf vormgeven. Uit de geraadpleegde informatiebronnen, en dan met name die uit het domein landschap, blijkt echter dat dit niet altijd het geval is. Om tot een waardering te komen die bruikbaar is, moet het participatieve proces beschouwend worden: erfgoedprofessionals werkzaam binnen het ruimtelijke domein geven aan dat inhoudelijke expertise cruciaal is om door te kunnen vragen en te reflecteren en zo de noodzakelijke informatie aan te kunnen boren en in te passen in toekomstige werkbare kaders. Zij werken daarom in participatie aan waarderingstrajecten waarin de erfgoedexpert oprecht belanghebbenden betreft en bewust de regie houdt, zonder arrogant te zijn.

Waar erfgoedprofessionals binnen de geïnstitutionaliseerde erfgoedzorg eensgezinder over zijn is over hoe belanghebbenden te betrekken bij een participatief waarderingstraject.

Alle domeinen geven aan dat het inzetten van professionele communicatie cruciaal is om belanghebbenden te werven en betrokken te houden. Zij brengen de te betrekken belanghebbenden voorafgaand aan het proces systematisch in kaart en benaderen hen meestal direct, via oproepen in lokale media en social media en met speciale persmomenten. Voorbeelden van werkvormen die worden ingezet om informatie uit te wisselen zijn:

- Enquêtes
- Oproepen om persoonlijk informatie digitaal of fysiek aan te leveren
- Interviews
- Fysieke bijeenkomsten
- Gezamenlijke bezoeken aan het te waarderen erfgoed

3.4 BEDREVENHEID VAN DE DOMEINEN MET PARTICIPATIEF WAARDEREN

Binnen het domein landschap is ervaring met participatief waarderen. Dit is te verklaren door het voorhanden zijn van de landschapsbiografie, bewezen als beproefd instrumentarium om in participatie het cultuurlandschap te waarderen. Binnen het domein collecties en musea en het domein monumenten wordt geëxperimenteerd met participatief waarderen. Erfgoedprofessionals ontwikkelen trajecten op maat of passen bestaande waarderingsmethodieken aan, die voldoen aan de behoeften van het desbetreffende traject, om te onderzoeken wat zinvolle aanpakken zouden kunnen zijn. Binnen het domein archeologie wordt aangegeven dat er niet participatief gewaardeerd wordt omdat dit door wettelijke kaders niet mogelijk is. De Archeologische Monumentenzorg gaat uit van het Verdrag van Valletta, dat wettelijke waarborgen kent om archeologisch erfgoed te beschermen. Een aantal van die waarborgen werkt participatief waarderen tegen, zoals de bepalingen dat:

- archeologische vondsten in situ behouden dienen te worden;
- het waarderen enkel is voorbehouden aan de geregistreerde archeoloog;
- het waarderen van archeologische vindplaatsen dient te geschieden volgens de geïnstitutionaliseerde systematiek van de KNA, die zonder voorkennis of zonder ondersteuning van een geregistreerde archeoloog bijna onmogelijk toepasbaar is.

De gemeenschapsarcheologie, die onderzoek doet vanuit sociaal-maatschappelijke drijfveren, geeft aan dat alhoewel participatief waarderen maar mondjesmaat plaatsvindt binnen de archeologie er wel sprake van is. De gemeenschapsarcheologie gaat ook uit van het Verdrag van Valletta maar zoekt naar mogelijkheden om binnen deze kaders wel participatief te waarderen. Bijvoorbeeld:

- Een geregistreerde archeoloog kan met een goed plan ontheffing aanvragen voor het behoud in situ. Dit biedt op bescheiden schaal ruimte voor gravend onderzoek, wat belanghebbenden enorm aanspreekt.
- Met moderatie van een geregistreerde archeoloog, die optreedt als bemiddelaar tussen wetenschap, regelgeving en de belanghebbenden, is ruimte binnen het Verdrag van Valletta om participatief te waarderen.
- Het serieus nemen van burgerinitiatieven voor het behoud van bijvoorbeeld een grafheuvel of een kasteellocatie, buiten de AMZ om.
- Het ruimte bieden voor lokale vraagstukken binnen de Nationale Onderzoeksagenda Archeologie en deze ook actief opzoeken.

Het domein immaterieel erfgoed geeft expliciet te kennen dat de term participatief waarderen niet van toepassing is op het domein immaterieel erfgoed. Participatief waarderen veronderstelt dat erfgoed wordt gewogen door de erfgoedprofessional samen met de burger. In het domein immaterieel erfgoed is de erfgoedgemeenschap bepalend in of, en zo ja hoe, erfgoed wordt geborgd en de erfgoedprofessional ondersteunt hierin. Alhoewel het borgen van immaterieel erfgoed door de gemeenschap wel ervaren kan worden als het waarderen van dat erfgoed, wordt het expliciet niet beoordeeld; ook niet ten opzichte van ander immaterieel erfgoed. Het ene immateriële erfgoed is dan ook niet belangrijker dan het andere immateriële erfgoed.

3.5 MEERWAARDEN VAN PARTICIPATIEF WAARDEREN

Participatief waarderen levert alle domeinen nieuwe kennis en betekenissen op en ontbrekend erfgoed vanuit bronnen die onbekend zijn voor de erfgoedprofessional. Omgekeerd laat het belanghebbenden kennismaken met waarden die de erfgoedprofessional aan erfgoed hecht. Deze wisselwerking vergroot de maatschappelijke relevantie van erfgoed en de betrokkenheid, bewustwording en verantwoordelijkheidsbesef voor de instandhouding ervan. Participatief waarderen maakt erfgoed zo toekomstbestendig.

Behalve directe meerwaarde voor het erfgoed levert participatief waarderen ook meerwaarde voor de samenleving op:

- De herkenning van het heden in het verleden en de continuïteit tussen beide draagt bij aan identiteitsvorming.
- Door dit proces in gezamenlijkheid te doorlopen ontstaat respect en verbinding onder de belanghebbenden voor elkaar, voor de omgeving en voor erfgoed.
- De identiteit en culturele waarden van gemeenschappen worden erkend. In ultimo kan participatief waarderen leiden tot een andere omgang van de geïnstitutionaliseerde erfgoedsector met erfgoed, zoals bijvoorbeeld repatriëring van een museumobject, wat niet alleen een rechtvaardiging is gezien bovenstaande erkenning maar ook een politieke daad.

3.6 KNELPUNTEN, BEHOEFTE EN INZICHTEN

Uit de geraadpleegde informatiebronnen blijkt dat alle domeinen veelal soortgelijke knelpunten en behoeften ervaren bij het participatief waarderen, die in bepaalde thema's zijn op te delen. Ook blijken er inzichten te zijn in mogelijke oplossingen voor deze knelpunten.

Werkwijze van de overheid en wettelijke regelgeving

Knelpunten die worden genoemd zijn:

- Wettelijke kaders werken participatief waarderen tegen.
- Overheidsinstanties werken onvoldoende samen waardoor zij geen gebruik maken van elkaars kennis en kunde.
- Er zijn nu nog te veel participatieprocessen die parallel lopen en pas in een te laat stadium worden gekoppeld of helemaal niet. Het risico dat zij elkaar tegenwerken is hierdoor groot.

Er is in deze behoefte aan:

- Een flexibeler opstelling van de erfgoedprofessionals binnen wettelijke kaders. Aangeraden wordt om te zoeken naar mogelijkheden binnen de wettelijke kaders om wel participatief te waarderen.
- Een integrale aanpak tussen de overheden op inhoud en proces en samenwerking hierin op gemeentelijk, provinciaal en landelijk niveau.

Oprechte participatie

Knelpunten die ervaren worden zijn:

- Erfgoedinstellingen willen samen met belanghebbenden die geen onderdeel uitmaken van de erfgoedzorg bepalen wat erfgoed is maar zijn niet bereid de hierin beperkende eigen geïnstitutionaliseerde kaders los te laten.
- Ondersteunende instellingen bij participatieve waarderingsprocessen zoals overheidsinstanties of subsidieverstrekkingen werken niet altijd vanuit oprechte betrokkenheid met de burger of de omgeving. Dynamieken ten gevolge van bijvoorbeeld eigen prioriteiten, bestaande machtsverhoudingen, onderliggend wantrouwen of onvoldoende overtuiging in de meerwaarde van participatie beperken dan het proces. Wanneer vanuit zulke uitgangspunten in participatie wordt gewaardeerd, werkt het averechts. Belanghebbenden voelen zich dan niet serieus genomen en hun input wordt niet of onvoldoende geborgd.

Behoeften in deze zijn dat:

- De geïnstitutionaliseerde erfgoedzorg en de overheid de bevolking serieus nemen en met werkelijk begrip en waardering kijken naar burgerinitiatieven en de functie die zij vervullen in de samenleving. De geïnstitutionaliseerde erfgoedsector komt immers voort uit burgerinitiatief.
- Bewustwording optreedt onder erfgoedprofessionals van de bredere maatschappelijke context waarbinnen hun vak zich afspeelt.

Om dit te stimuleren en te faciliteren noemen de geraadpleegde informatiebronnen de volgende punten:

- Zet in op een goede relatie tussen de erfgoedinstelling en de omgeving waarvoor deze werkzaam is.
- Voer in participatieve waarderingstrajecten een dialoog en voer dit vanuit een gelijkwaardige verstandhouding.
- Besteed meer aandacht aan het achterhalen en borgen van ieders perspectief op waarde en geef erfgoed als middel hiermee een stevige plek in erfgoedwaarderingen.
- Het uitgaan van waarden levert eerder een gemeenschappelijk platform op dan het afwegen van belangen.
- Specifiek voor het gebouwde erfgoed wordt aangegeven dat waardering niet altijd in bescherming gevat hoeft te worden. Monumentenaanwijzing is soms een te zwaar middel. Opname van gebouwd erfgoed in het bestemmingsplan dan wel omgevingsplan om het in stand te houden, biedt dan kansen.

Toegankelijk maken van beschikbare kennis

Om degelijk participatief te waarderen is het noodzakelijk dat de bestaande informatie over erfgoed beschikbaar is voor belanghebbenden buiten de erfgoedsector. Alhoewel er de afgelopen decennia geïnvesteerd is in de beschikbaarheid van erfgoeddata via internet is het hiermee niet per se toegankelijk of vindbaar voor iedereen. Om participatief waarderen te faciliteren is het van belang dat de beschikbare kennis actief gedeeld wordt, de vindbaarheid verbetert en dat datasystemen consequente zoektermen toepassen.

Knelpunten en behoeften op praktisch en organisatorisch vlak

Praktische en organisatorische knelpunten die binnen erfgoedinstellingen ervaren worden wanneer zij participatief waarderen zijn:

- Onvoldoende budget, tijd en mankracht om participatief te waarderen.
 - Onvoldoende kennis over hoe een participatief waarderingstraject te voeren.
 - Onvoldoende overtuiging in de meerwaarde van participatief waarderen en vrees voor eventuele gevolgen voor de kwaliteit van de erfgoedcollectie, wat versterkt wordt door de van tevoren ongewisse uitkomst.
- Dit heeft tot gevolg dat de organisatiestructuur van erfgoedinstellingen nog onvoldoende ingesteld en uitgerust is op participatief waarderen.
- Participatieve trajecten leunen daarnaast nog te veel op de persoon.
 - Participatief waarderen wordt nog te veel ingestoken als een project. Focus, mankracht en budget zijn dan beschikbaar tijdens de duur van het project maar daarna niet meer. Hierdoor worden de opbrengsten, de netwerken en de energie niet duurzaam onderhouden en gaan ze uiteindelijk verloren.
 - Belanghebbenden worden door gebrek aan nazorg niet of onvoldoende op de hoogte gehouden van het eindresultaat en de vervolgstappen wat de (toekomstige) samenwerking schade berokkent.

Het betrekken van belanghebbenden is complex:

- Meestal participeren de "usual suspects" en blijkt niet iedereen die een belang heeft, te participeren. Het vinden van de representatieve groep belanghebbenden is daarom lastig.
- Belanghebbenden kunnen een diverse groep vormen met uiteenlopende verwachtingen.
- Belanghebbenden zetten soms participatie in voor eigen gewin. Schurende belangen blokkeren dan een constructief gesprek over waarden.
- Er komt weinig inhoudelijke input vanuit de belanghebbenden. Vaak luisteren de meesten en vindt slechts een klein deel van hen het interessant om een actieve rol in het participatieve waarderingsproces te spelen. Ook blijken zij de duiding van de erfgoedexpert nodig te hebben om te kunnen reflecteren op het erfgoed.

- Specifiek voor de domeinen archeologie en monumenten kan gelden dat eigenaren of andere belanghebbenden niet geïnteresseerd zijn in monumentenaanwijzing of het ervaren als een last. Zij willen daarom niet deelnemen aan een participatieproces.
- Participatieve waarderingstrajecten bestaande uit inventariseren, waarderen, selecteren en aanwijzen zijn langdurig waardoor participatiemoedeheid toeslaat.

Geformuleerde behoeften zijn:

- Inzicht in wat participatief waarderen is en hoe een dergelijk traject gevoerd kan worden.
- Handvatten om een participatief waarderingstraject op te zetten en uit te voeren.
- Bewustwording vergroten van de meerwaarde om participatief te waarderen ten behoeve van erfgoedmanagement.
- Ruimte om te kunnen experimenteren met methodieken en doelgroepen.
- Een platform met informatie en best practices.
- Een vliegende brigade om de geïnstitutionaliseerde erfgoedzorg te ondersteunen bij participatief waarderen.
- De interne en externe focus van erfgoedinstellingen dient te verschuiven van het genereren van veel bezoekers en hoge inkomsten naar het creëren van waardevolle verbindingen en impact met verdienmodellen die uitgaan van maatschappelijk verantwoord ondernemen.

Handvatten die in deze in de geraadpleegde informatiebronnen genoemd worden, zijn:

- Participatieve waarderingstrajecten hebben een duurzame inbedding in een organisatie nodig zodat het gehele proces van betrekken, inventariseren, waarderen, selecteren en de nazorg wordt gedragen.
- De expertise van verschillende afdelingen binnen de organisatie is nodig om succesvol met een gemeenschap participatief te waarderen. In bijvoorbeeld een museum zouden de afdelingen collectie, educatie en communicatie betrokken moeten zijn. Alle afdelingen dienen zich eigenaar te voelen van het proces en goed met elkaar samen te werken.
- Het participatieve waarderingsproces komt het beste tot zijn recht wanneer het op maat is en geleid wordt door een bevlogen en neutrale trekker.
- Neem ruim de tijd en richt het traject flexibel in.

- Stevig procesmanagement is noodzakelijk.
- Dit geldt ook voor duidelijk verwachtingsmanagement.
- Fysieke ontmoeting is van grote meerwaarde om participatie tot stand te doen komen en live uitwisseling heeft tot voordeel dat wederkerigheid mogelijk is.
- Effectief is om informatie voor te sorteren in plaats van met de belanghebbenden zonder kader en voorbereiding uit te wisselen. Hoe overzichtelijker en hoe concreter het thema, hoe beter de belanghebbende er invulling aan kan geven.
- Het is zinvol om bijeenkomsten in wisselende samenstellingen te voeren om gesprekken vanuit verschillende invalshoeken op gang te brengen en zo wederzijds begrip tussen belanghebbenden voor elkaars optieken en waarden te stimuleren.
- Afstemming van communicatie, werkvormen en attitude op de belanghebbenden zodat zij betrokken worden en tot hun recht komen.
- Duidelijke afsluiting waarin een helder eindresultaat en de vervolgstappen gedeeld worden.
- Zie participatief waarderen als een dynamisch continuüm. Door met regelmaat gezamenlijk de implicaties van de keuzes te evalueren, blijven deze relevant. Bovendien blijven de betrokkenen elkaar zo serieus nemen.
- Samenwerking tussen de erfgoedinstelling en de gemeente of provincie om de brede groep belanghebbenden in kaart te krijgen en te betrekken is een aanrader.
- Maak het makkelijker om vakken te volgen bij opleidingen die scholen in publieksbereik; ook vanuit het WO binnen het HBO.
- Maak van vakken als interviewtechnieken en oral history een grotere prioriteit.
- Richt het onderwijsrooster flexibel in zodat ruimte gegeven kan worden aan de langere processen die participatie vergen.
- Honoreer participatieve onderzoeksvoorstellen binnen universiteiten en de NWO.
- Stel een leerstoel in voor erfgoed en participatie.

Scholing

Om bovenstaande knelpunten te verhelpen wordt in de geraadpleegde informatiebronnen ook de behoefte uitgesproken om participatie meer prioriteit te geven in het onderwijs.

De Reinwardt Academie heeft oog voor de vragen die de samenleving stelt aan erfgoedprofessionals en leidt hiervoor op. Maar de universiteit mag nog meer inspelen op het creëren van erfgoedkennis die waardevol is voor onze hedendaagse maatschappij en het scholen hierin. Aanbevelingen die worden gedaan zijn:

- Maak ruimte voor stages waarbij het werken met de burger centraal staat.

3.7 BEST PRACTICES VANUIT DE VERSCHILLENDE DOMEINEN

Door het onderzoeken van de domeinen op participatief waarderen en ze met elkaar te vergelijken, valt een aantal werkwijzen en methodieken op die als voorbeeld, of in ieder geval ter inspiratie, van participatief waarderen kunnen dienen voor de gehele erfgoedsector. Daarom worden zij hier kort benoemd.

De Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland en het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland

Voor het bijschrijven van immaterieel erfgoed in de *Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland* ligt de regie bij de erfgoedgemeenschap. Vanuit vertrouwen in diens expertise, ondersteunt het KIEN de gemeenschap in haar behoefte en treedt op als intermediair in plaats van de gemeenschap te sturen vanuit geïnstitutionaliseerde kaders. Verdieping in de wijze waarop het KIEN en de erfgoedgemeenschap samen reflecteren op de waardes van het bij te schrijven immaterieel erfgoed levert de materiele erfgoeddomeinen relevante inzichten op om participatief te waarderen, wat betreft attitude en praktische uitvoering.

De Code Culturele Diversiteit & Inclusie en het domein musea en collecties

www.codedi.nl

De Code Diversiteit & Inclusie is opgesteld door de landelijke brancheverenigingen in de culturele en creatieve sector. Zij sloegen de handen ineen om de oude *Code Culturele Diversiteit* te herschrijven tot een nieuwe, breed inzetbare gedragscode met als doel om diversiteit en inclusie binnen de cultuursector te bevorderen: een sterke sector die de samenleving weerspiegelt door verschillende verhalen te vertellen. *De Code Culturele Diversiteit & Inclusie* is van grote invloed op de museale sector. Sinds het verschijnen ervan zoekt de sector steeds actiever aansluiting op de samenleving via diversiteit en inclusie in programmering, publiek, partners en personeel. Alhoewel collectie geen onderdeel is van de Code is deze wel van invloed erop via de aandacht voor programmering en publiek. Verdieping in de *Code Culturele Diversiteit & Inclusie* geeft geïnstitutionaliseerde erfgoedinstellingen inzicht in hoe zij diverser en inclusiever kunnen opereren,

wat van invloed is op het draagvlak voor participatief waarderen binnen de instelling.

De Care Principles for Indigenous Data Governance en het Museum voor Wereldculturen

www.gida-global.org/care

De *Care Principles* zijn in internationaal verband opgesteld in 2018, als aanvulling op de *Fair Principles*. De *Fair Principles* stimuleren het vindbaar, toegankelijk, uitwisselbaar en herbruikbaar beschikbaar stellen van wetenschappelijke data. De *Care Principles* focussen in deze specifiek op de rechten van inheemse volkeren en stimuleren het beschikbaar stellen van data met oog voor het collectieve belang, zelfbeschikkingsrecht, verantwoordelijkheid en ethiek. In Europees verband onderzoeken musea voor wereldculturen momenteel hoe de *Care Principles* te implementeren. Het Nationaal Museum van Wereldculturen werkt aan een business case voor een nieuw collectiecentrum waar volgens deze richtlijnen gewerkt kan worden. Werkwijzen die bijvoorbeeld onderzocht worden zijn:

- het anders ordenen van objecten, bijvoorbeeld volgens religieuze hiërarchieën;
- het toepassen van labels als waarschuwing zodat depotmedewerkers in de computer kunnen opzoeken hoe om te gaan met het object;
- het creëren van werkruimtes waar rituelen met objecten uitgevoerd kunnen worden.

De publicatie *Landschap en participatie in de gemeentelijke omgevingsvisie*

www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2019/01/01/landschap-en-participatie-in-de-gemeentelijke-omgevingsvisie

De aankomende Omgevingswet stelt dat gemeentes en provincies in participatie omgevingsvisies moeten opstellen. Een landschapsbiografie is een methodiek om de integrale context van een cultuurlandschap in participatie in kaart te brengen en kan dus als onderligger fungeren voor een omgevingsvisie. Deze publicatie maakt inzichtelijk wat er komt kijken bij het opstellen van een gemeentelijke omgevingsvisie en het bijbehorende participatieproces op basis van een landschapsbiografie, met een concrete aanpak en praktische aandachtspunten.

04

VOORBEELDPROJECTEN

Casus 1: **Care**

4.1 PARTICIPATIEF WAARDEREN EN ARCHEOLOGIE

Achtergrond

Een van de prioriteiten van de Nationale Onderzoeksagenda Archeologie is het onderzoeken van het ontstaan en de ontwikkeling van historische dorpen. Hiervoor is doelgericht onderzoek nodig in nog steeds bewoonde dorpen en vaak op particuliere percelen. CARE heeft dit opgepakt door samen met dorpsbewoners uit het Groene Woud, een gebied tussen Eindhoven, Tilburg en Den Bosch, het noodzakelijke onderzoek te verrichten. Gezamenlijk graven zij kleine proefputjes op verschillende plekken in het dorp, vaak bij de inwoners in de eigen tuin. Aan de hand van het vondstmateriaal dat zij opgraven vormen zij zich een beeld van de plaats en de omvang van bewoning door de eeuwen heen.

Doel

Met het onderzoek ambieert CARE om relevante kennis te genereren over dorpsvorming én de deelnemende dorpsgenoten te verbinden met elkaar, hun woonplaats en hun verleden. De ervaringen die het onderzoek oplevert, worden vertaald in handvatten om soortgelijke projecten elders op te kunnen zetten.

Werkwijze

CARE graaft met dorpsbewoners proefputjes van 1x1 meter. De dorpsbewoners krijgen hiervoor gereedschap, een stappenplan en een instructie vooraf. Zij hebben geen archeologische voorkennis nodig: een deskundige archeoloog begeleidt hen en is beschikbaar voor vragen. Deze laagdrempelige aanpak maakt het mogelijk dat een zo breed mogelijke groep mee kan doen; jong en oud.

CARE werkt altijd met lokale trekkers om inwoners dorpsbreed uit te nodigen om mee op onderzoek te gaan. Meestal zijn dit actieve vrijwilligers uit de lokale heemkunde kring. Inwoners die betrokken worden zijn vaak:

- Amateurarcheologen;
- Leden van de lokale heemkunde kring en lokale erfgoedinstellingen;
- Inwoners die nieuwsgierig zijn naar het verleden van hun woonplaats;
- Schoolklassen die willen leren over de geschiedenis van hun dorp;

- Gezinnen die samen op onderzoek gaan in hun eigen tuin;
- Buurtgenoten en overige geïnteresseerden die een leuke gezamenlijke activiteit willen ondernemen.

Om inwoners te betrekken is het voor CARE essentieel om een ingang te vinden en te investeren in het opbouwen en onderhouden van een netwerk. Om dit te bewerkstelligen is CARE bekend met de regio, aanwezig, toegankelijk, ondersteunend en faciliterend. Kortom, CARE draagt er zorg voor dat het de ruimte tussen de archeologische expert en de burger verkleint. Dit kost tijd, maar werpt zijn vruchten af in herkenbaarheid, vindbaarheid en participatie.

Resultaat tot op heden

Bij de start in 2019 hebben zich 8 dorpen opgegeven om deel te nemen aan CARE: Best, Boxtel, Esch, Gemonde, Liempde, Oirschot, Schijndel en Woensel. Inmiddels hebben zich meer dorpen gemeld, binnen en buiten het Groene Woud. De motieven voor deelname lopen uiteen van een historische belangstelling, een gelegenheid tot ontmoeting van buurt- of streekgenoten en een leuke activiteit voor de kinderen.

De bedoeling was aanvankelijk om in totaal 400 proefputten te graven, maar door de corona-maatregelen is dit aantal niet haalbaar. Daarom heeft CARE ingezet op alternatieve, aanvullende activiteiten zoals veldkarteringen waarmee inwoners toch nog samen op ontdekking kunnen gaan. Ook heeft CARE besloten om field schools te ontwikkelen: een leeromgeving waarin deelnemers de kennis en vaardigheden krijgen aangereikt om ook meer inhoudelijk deel te kunnen nemen aan de waardering van de opgegraven archeologische vondsten. En de archeologen van CARE leren op hun beurt weer van de lokale expertise.

CARE levert interessante onderzoeksresultaten op onder meer dankzij het participatieve aspect. Dorpsbewoners dragen lokale vindplaatsen, vondsten, kennis en vraagstukken aan, in aanvulling op de kennis van de beroepsarcheologen en

bieden daarmee een verrijking van het onderzoek. De kracht van CARE zit in de co-creatie van de onderzoeksactiviteiten. Dit leidt tot een groeiende betrokkenheid van de deelnemers en een organische groei van het onderzoeksveld, voorbij de initiële proefputten.

CARE loopt nog tot februari 2023.

WAAROM IS CARE EEN MOOI VOORBEELD VAN PARTICIPATIEF WAARDEREN?

CARE staat open voor de inhoudelijke kennis en bevindingen van de dorpsbewoners en geeft gehoor

aan hun belevingen. Dit levert een plek op voor lokaal bekende vindplaatsen en lokale archeologische vraagstukken in de inventariserende fase van het participatieve waarderingstraject, aanvullend op de door CARE zelf aangedragen mogelijke vindplaatsen onderzoeksthema's. In het totale onderzoek levert participatief waarderen zo een verrijking op door bredere betrokkenheid en accentuering van lokaal erfgoed.

CARE in Woensel in 2019.
Foto: CARE

CARE in Gemonde in 2019.
Foto: CARE

Casus 2: Erfgoed Gelderland

De totstandkoming van Een goed begin is het halve werk

4.2 PARTICIPATIEF WAARDEREN EN COLLECTIES & MUSEA

Achtergrond

Erfgoed Gelderland, het steunpunt voor Gelders cultureel erfgoed, krijgt regelmatig de vraag van (vrijwillige) beheerders van Gelderse musea en collecties om te adviseren en te ondersteunen bij collectiebeheer. Of de aanleiding tot de hulpvraag nu het aannemen van een schenking is, een overvol depot of ijking ten behoeve van museumregistratie, in veel gevallen biedt collectiewaardering uitkomst.

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft in 2013 voor de museumsector een stappenplan geschreven voor het waarderen van collecties: *Op de museale weegschaal*. Om vrijwilligers en anderen die daar behoefte aan hebben voor te bereiden op en te ondersteunen bij het gebruik van deze methodiek, schreef Erfgoed Gelderland, samen met Meike van Gemeren, *Een goed begin is het halve werk - Handboek tot collectiewaarderen*. Het handboek is tot stand gekomen dankzij de ervaringen uit het participatieve waarderingstraject van Erfgoed Gelderland en Vereniging Het Museum, uit Winterswijk, die voorgelegd zijn aan vrijwilligers van andere Gelderse streekmusea.

Begin 2021 is het handboek online beschikbaar gesteld op de website van Erfgoed Gelderland. Het Landelijk Contact Museumconsulenten, waar alle provinciale steunpunten voor collecties en musea bij aangesloten zijn, heeft er een samenvattend filmpje bij gemaakt.

Doel

Een goed begin is het halve werk is een methodiek voor vrijwilligers en anderen, die collecties beheren, ter voorbereiding en ondersteuning bij het gebruik van *Op de museale weegschaal*, zodat zij zelfstandig hun collecties kunnen waarderen.

Werkwijze

Een goed begin is het halve werk is een handboek. Het bestaat uit twee delen: een stappenplan ter voorbereiding op de collectiewaardering en een stappenplan ter ondersteuning bij de daadwerkelijke waardering aan de hand van *Op de museale weegschaal*. Met behulp van het eerste deel wordt inzicht verkregen in de eigen missie en visie en daaruit voortvloeiende kerntaken. Het tweede deel ondersteunt bij het gebruik van *Op de museale weegschaal*. Het handboek geeft zowel inhoudelijke uitleg als praktische tips en werkvormen en het bevat een begrippenlijst en praktijkvoorbeelden.

Verloop waarderingstraject Erfgoed Gelderland en Vereniging Het Museum

Vereniging Het Museum uit Winterswijk heeft 22 deelcollecties. Ten behoeve van de herijking van de museumregistratie wilde de vereniging helder zicht krijgen op de kerncollectie en benaderde daarom Erfgoed Gelderland voor advies en ondersteuning. De twee organisaties hebben samen aan de hand van *Op de museale weegschaal* een deelcollectie gewaardeerd zodat de vereniging vertrouwd zou raken met deze methodiek en zelfstandig de andere deelcollecties kon waarderen en Erfgoed Gelderland de noodzakelijke inzichten kon opdoen voor het

Bijeenkomst Erfgoed Gelderland en Vereniging Het Museum.
Foto: Meike van Gemeren

handboek collectiewaarderen. De samenwerking bestond uit onderstaande stappen:

1. Een fysieke startbijeenkomst met Erfgoed Gelderland en het bestuur van Vereniging Het Museum.
2. Een online training over collectiewaarderen van Erfgoed Gelderland voor alle leden van de vereniging.
3. Het gezamenlijk samenstellen van een organisatiebreed waarderingsteam.
4. Een samenwerkingsdag waarin missie, visie en kerntaken verkend zijn binnen het waarderingsteam, ondersteund door Erfgoed Gelderland.
5. Een huiswerkopdracht voor het team om missie, visie en kerntaken te formuleren in overleg met de overige leden van de vereniging.
6. Een online bijeenkomst met Erfgoed Gelderland en het waarderingsteam waarin missie, visie en kerntaken vastgesteld zijn.
7. Een samenwerkingsdag met het waarderingsteam waarbij Erfgoed Gelderland uitleg gaf over *Op de museale weegschaal*.
8. Uitvoering van de waardering van de deelcollectie door het waarderingsteam aan de hand van *Op de museale weegschaal*, met ondersteuning van Erfgoed Gelderland.
9. Continue reflectie en analyse op het proces door Erfgoed Gelderland ter formulering van het handboek.
10. Voorleggen van de bevindingen ter feedback aan Vereniging Het Museum en vrijwilligers van andere Gelderse streekmusea, door Erfgoed Gelderland.
11. Opstellen van het handboek door Erfgoed Gelderland.

WAAROM IS EEN GOED BEGIN IS HET HALVE WERK EEN MOOI VOORBEELD VAN PARTICIPATIEF WAARDEREN?

De totstandkoming van *Een goed begin is het halve werk - Een handboek tot collectiewaarding* is een mooi voorbeeld van participatief waarderen. Erfgoed Gelderland - een professionele erfgoedorganisatie - en Vereniging Het Museum - een museum gerund door vrijwilligers - hebben gezamenlijk een collectie gewaardeerd waarbij Erfgoed Gelderland faciliterend en ondersteunend is geweest aan Vereniging Het Museum die zo de waardering kon uitvoeren. Aan de hand van de opgedane ervaringen tijdens het participatieve waarderingstraject en in overleg met Vereniging Het Museum en een aantal vrijwilligers van andere Gelderse streekmusea, heeft Erfgoed Gelderland bovendien een aanvullend stappenplan kunnen ontwikkelen op *Op de museale weegschaal* zodat deze professionele waarderingmethodiek zelfstandig door vrijwilligers en anderen, die musea en collecties beheren, kan worden ingezet.

Diagram uit het eerste deel 'Een goed begin is het halve werk', afgeleid uit 'Bewaren is Zilver, waarderen is Goud' van Erfgoedcel Land van Dendermonde.

Casus 3: Cultuurhistorische analyse Eemskanaalzone en MEERdorpen

4.3 PARTICIPATIEF WAARDEREN EN LANDSCHAP

De inwoners van de Groningse MEERdorpen, de dorpen Middelbert, Engelbert, Euvelgunne en Roodehaan, zien zich gesteld voor grote ontwikkelingen in hun leefomgeving waaronder de uitbreiding van Groningen en Meerstad, de ontwikkeling van een windmolenpark en toenemend verkeer. De Belangenvereniging MEERdorpen heeft daarom een actuele en gedragen dorpsvisie opgesteld op hoe de MEERdorpers de komende jaren willen leven, zodat helder is waar zij willen dat rekening mee wordt gehouden bij de transformatie van hun leefomgeving. De Cultuurhistorische analyse Eemskanaalzone en MEERdorpen en ook het project *Typisch Gronings* (casus 4) vormden onder meer de input voor de dorpsvisie. Beide zijn tot stand gekomen samen met MEERdorpers.

CULTUURHISTORISCHE ANALYSE EEMSKANAALZONE EN MEERDORPEN

Achtergrond

De cultuurhistorische analyse Eemskanaalzone en MEERdorpen is opgesteld door bv, bureau voor cultuurhistorie en gebiedsontwikkeling. In opdracht van de Belangenvereniging MEERdorpen en Bureau Meerstad voerde het bureau het onderzoek uit als input voor de ontwikkelingsstrategie Eemskanaalzone. Omdat de Eemskanaalzone onder meer wordt ingesloten door de dorpen Middelbert, Engelbert, Euvelgunne en Roodehaan heeft SteenhuisMeurs

in overleg met de opdrachtgevers deze regio als geheel cultuurhistorisch geanalyseerd.

Visie en doel

SteenhuisMeurs voorziet actuele ruimtelijke opgaven van een cultuurhistorisch fundament. SteenhuisMeurs werkt aan de toekomst van gebouwen, stedelijke gebieden en cultuurlandschappen vanuit de wetenschap dat deze plekken een geheugen hebben en de overtuiging dat transformatie opgaven beter slagen als zij vanuit deze eigenheid worden ontwikkeld. Het bureau definieert en duidt het eigene van de plek in opdracht van overheden, vastgoedeigenaren en particulieren en stelt hen in staat op basis hiervan goed uit te leggen keuzes te maken in transformatieopgaven.

Werkwijze

SteenhuisMeurs doet onderzoek naar de integrale cultuurhistorie van een gebied omdat het culturele landschap de resultante is van de lokale geografie, economie, sociologie, mentaliteit, geschiedenis, en dergelijke. Het bureau werkt hierin altijd vanuit de inhoud (archieven, literatuur) en participatief. Dit omdat de inhoud de kern van waarderen is en de verschillende belanghebbenden met elkaar verbindt. Het gaat daarbij niet om wie gelijk heeft maar om het tot hun recht laten komen van de verschillende dimensies.

Interview met Grietje van der Tuuk-Schnuck en Ali Knollega voor de Cultuurhistorische analyse Eemskanaalzone en MEERdorpen.
Foto: SteenhuisMeurs

Eerste presentatie narratief aan MEERdorpers.
Foto: SteenhuisMeurs

SteenhuisMeurs onderzoekt en beschrijft de ontwikkelingsgeschiedenis van het gebied in woord en beeld, doet veldwerk en stelt een concept waardering op van (landschaps)structuren, gebouwde ensembles, bijzondere beplanting en andere elementen of objecten. Hier kunnen ook immateriële of sociaal waardevolle aspecten onder vallen, zoals het architectonisch niet bijzondere maar voor de gemeenschap cruciale café of voetbalclub. SteenhuisMeurs haalt vervolgens bij de belanghebbenden op wat er leeft, verwerkt dit in haar concept-waardstelling, koppelt deze terug aan de belanghebbenden en legt daarbij verantwoording af. Door dit continu en respectvol te doen, en de afweging in gesprek te maken, ontstaat een gedragen waardstelling. Het bureau houdt bij het participatief waarden inhoudelijk zelf de regie, waarbij het bewust de hand uitsteekt naar alle groepen in de samenleving. Om tot een bruikbare waardstelling te komen voor transformatieopgaves werkt SteenhuisMeurs met de volgende methodes:

1. Narratief

Het narratief is een strategisch verhaal, met citaten van belanghebbenden, gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek naar de integrale cultuurhistorie van het gebied. Input voor het narratief wordt onder andere verzameld via de Salons. Dit zijn met zorg en onderzoek vastgestelde thematische gesprekstafels (bijvoorbeeld: landbouw, water, ruimtelijke ordening, geschiedenis) waarvoor belanghebbenden worden uitgenodigd. Het samenstellen van de uitnodigingslijst gebeurt na open deskresearch om niet voor de hand liggende belanghebbenden in beeld te krijgen. Dit kunnen boeren zijn, de koster van de kerk, winkeliers, bewoners op leeftijd maar ook zeker jongeren. Het gesprek wordt gevoerd onder regie van SteenhuisMeurs omdat zo direct vanuit de inhoud (en historische afbeeldingen bijvoorbeeld) met de bewoners in gesprek kan worden gegaan.

2. Waarderingskaart

De waarderingskaart is een indicatief beeld van de bijzonderheden in het gebied, vanuit de eigenheid van bodem en occupatiegeschiedenis tot aan het heden.

3. Laadvermogenkaart

De laadvermogenkaart geeft de mogelijke ambities weer voor transformatie gebaseerd op het narratief en de waarderingskaart. Het is nadrukkelijk geen ontwerp, maar een kaart waarop, aan de hand van de essenties in het gebied, wordt aangegeven waar zich waardevolle zones en zichtlijnen bevinden, en waar het dus niet raadzaam is uitbreidingen te projecteren. Ook worden doorgaans ontwerp-thema's geformuleerd, een 'toolbox' ontleend aan de architectuur ter plaatse of verkavelingen en typologieën die veel voorkomen in het gebied. Gesprekken, tekst en beeld worden gedurende het gehele proces ingezet om tot de essentie van de inhoud te kunnen komen.

Verloop in de Eemskanaalzone en de MEERdorpen

De vraag die Bureau Meerstad en de MEERdorpen onderzocht wilden hebben door SteenhuisMeurs was de volgende: hoe kan in de Eemskanaalzone een stadsflank ontstaan van Groningen waarin cultuurhistorische en landschappelijke kwaliteiten op een betekenisvolle manier worden geïntegreerd in het stedenbouwkundige ontwerp? Om hier de bouwstenen voor te bieden heeft SteenhuisMeurs het gebied verkend en gefotografeerd, archiefonderzoek gedaan, en websites en literatuur geraadpleegd. Een concert in de plaatselijke kerk werd bezocht om de dorpscultuur op te snuiven. Ook heeft het bureau zes inwoners uit de MEERdorpen thuis uitgebreid geïnterviewd en fotomateriaal, dat zij beschikbaar stelden, bestudeerd. Informatie waar andere MEERdorpers mee kwamen, ter aanvulling op de eerste presentatie van de analyse op 10 maart 2020 (een dag voor de lockdown), is eveneens onderzocht. Dit alles heeft geresulteerd in de cultuurhistorische analyse Eemskanaalzone en MEERdorpen, die in april 2020 gereed is gekomen.

De analyse bestaat uit vier hoofdstukken:

1. De ontwikkelingsgeschiedenis van de MEERdorpen van de oertijd tot aan het heden met een opsplitsing vanaf circa 1850 in het snelle landschap waarin de industrialisatie zich voltrok en dat voortdurend verandert en het langzame landschap als rustige, groene enclaves in de luwte (het narratief).
2. De cultuurhistorische en ruimtelijke kwaliteiten per sfeergebied inzichtelijk gemaakt door middel van een paletkaart met foto's gerangschikt volgens de opsplitsing van het langzame en het snelle landschap.
3. De immateriële waarden van de gemeenschap en de mentaliteit, en de ruimtelijke waarden van landschap en structuur tot ensembles en beeldbepalende elementen aan de hand van een waarderingskaart, met daarop de belangrijkste dragers van identiteit en eigenheid van het gebied. Hier ook weer met focus op het snelle en het langzame landschap.
4. Kaart laadvermogen en aanbevelingen en ontwerp-thema's per sfeergebied op landschappelijke, stedenbouwkundige, architectonische en immateriële schaal.

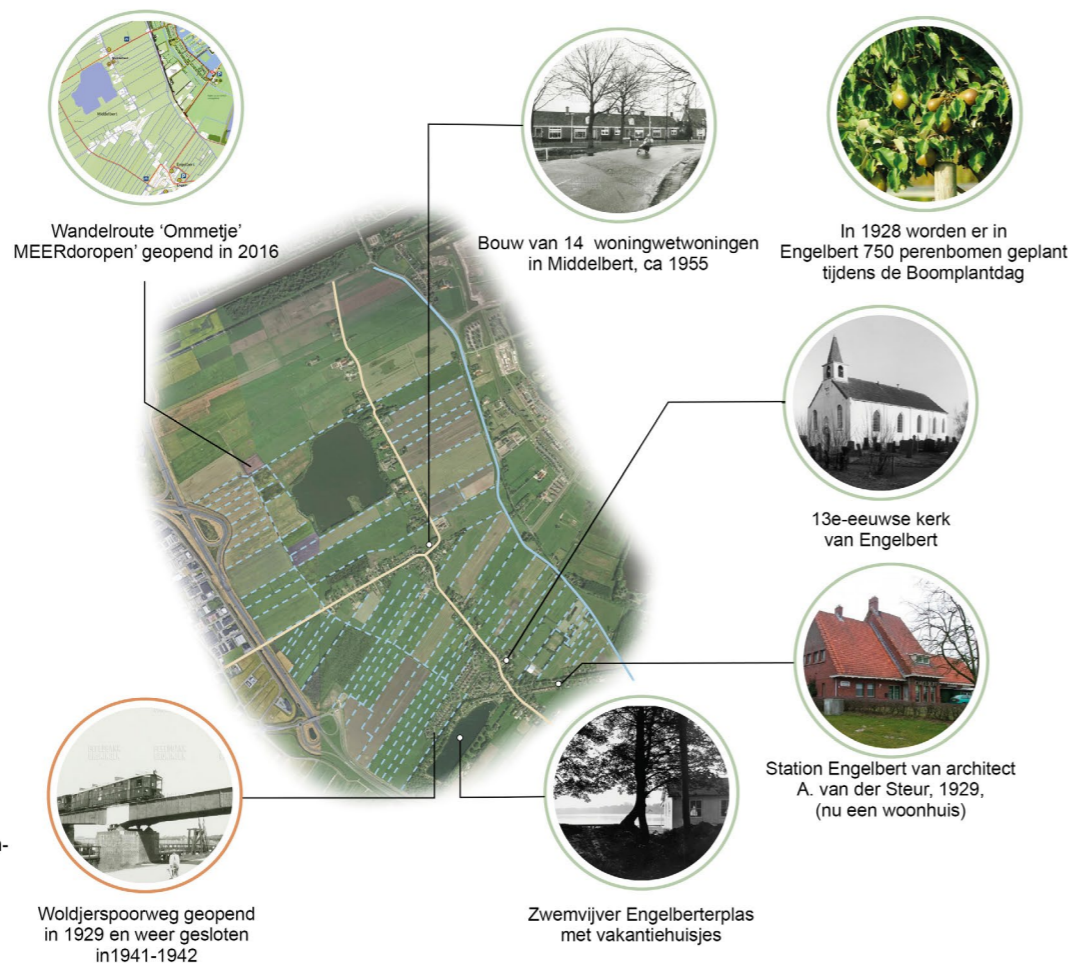
De analyse is in een boeiende verhalende stijl geschreven en wordt verduidelijkt door tal van historische en recente foto's en oude kaarten. Opvallend is hoe het algemene cultuurhistorische verhaal wordt verbonden aan de ervaringen van de geïnterviewden.

WAAROM IS DE CULTUURHISTORISCHE ANALYSE EEMSKANAALZONE EN MEERDORPEN EEN MOOI VOORBEELD VAN PARTICIPATIEF WAARDEREN?

SteenhuisMeurs past weloverwogen participatief waarden toe om de kaders voor de transformatieopgaves van landschap, steden, dorpen en gebouwen beter te krijgen. Zo ook in de cultuurhistorische analyse Eemskanaalzone en MEERdorpen. SteenhuisMeurs gelooft namelijk dat wanneer de kaders vanuit een publiekelijk vastgestelde inhoud worden gemaakt, de transformatie duurzaam is omdat hij zo goed mogelijk recht doet aan de leefomgeving en gedragen wordt door de belanghebbenden. SteenhuisMeurs neemt de belanghebbenden in het waarderingsproces serieus. Zo

vergewist het bureau zich voorafgaand aan een participatief waarderingsproces van de mindset van de belanghebbenden en de cultuurhistorische pijlers van het gebied. Ook maakt het er werk van om een representatieve groep te betrekken bij het proces zodat alle belangen een stem krijgen; niet alleen die van de mondige partijen. Tijdens het waarderingsproces, houdt SteenhuisMeurs de regie bewust in handen, zonder arrogant te zijn. Om tot een waardering te komen die bruikbaar is voor de vaak complexe transformatieopgave, moet het participatieve proces beschouwend worden en ingepast worden in toekomstig werkbaar kader. De inhoudelijke expertise van het bureau is daarom cruciaal om de noodzakelijke informatie aan te kunnen boren en te verwerken. Tegelijkertijd verinnerlijkt het bureau wat belanghebbenden ervaren zodat dit geborgd wordt in de transformatiekaders. Het doet dit door te bevragen, terug te koppelen, opnieuw te bevragen en terug te koppelen tot de waardering door allen gedragen wordt. Hierbij moet worden opgemerkt dat SteenhuisMeurs ervaart dat bewoners het fijn vinden als de onderzoekers met een expert judgment komen waarop zij kunnen reageren – in deze volgorde ontstaat het beste gesprek over waarden. Er is namelijk niet voor niets een cultuurhistorisch bureau ingehuurd, dat bewoners helpt en thema's 'aangeeft' waar zij in hun dagelijks leven niet steeds mee bezig zijn. Het bureau helpt de bewoners hun leefomgeving te lezen en te duiden.

- PALET**
- Snelle landschappen
 - Langzame landschappen
- RUIMTELIJKE DRAGERS**
- Water
 - Wegen
 - Polderstructuur

Paletkaart Engelbert Middelbert uit Cultuurhistorische analyse Eemskanaalzone en MEERdorpen.
Illustratie: SteenhuisMeurs

Casus 4: Typisch Gronings

Interview met Henk Ritsema en Jan Kruijer voor de Cultuurhistorische analyse Eemskanaalzone en MEERdorpen.
Foto: SteenhuisMeurs

Foto: Studio MARCHA!

4.4 PARTICIPATIEF WAARDEREN EN LANDSCHAP

De inwoners van de Groningse MEERdorpen, de dorpen Middelbert, Engelbert, Euvelgunne en Roodehaan, zien zich gesteld voor grote ontwikkelingen in hun leefomgeving waaronder de uitbreiding van Groningen en Meerstad, de ontwikkeling van een windmolenpark en toenemend verkeer. De Belangenvereniging MEERdorpen heeft daarom een actuele en gedragen dorpsvisie opgesteld die beschrijft hoe de MEERdorpers de komende jaren willen leven, zodat helder is waar zij willen dat rekening mee wordt gehouden bij de transformatie van hun leefomgeving. Het project *Typisch Gronings* en ook de Cultuurhistorische analyse Eemskanaalzone en MEERdorpen (casus 3) vormden onder meer de input voor de dorpsvisie. Beide zijn tot stand gekomen samen met MEERdorpers.

TYPISCH GRONINGS

Ontstaan

Typisch Gronings is ontwikkeld door Groninger Dorpen, Tijdschrift Noorderbreedte, Studio MARCHA! en Ontwerpstation Loppersum. Het budget voor de ontwikkeling is beschikbaar gekomen vanuit de gewonnen pitch die de Provincie Groningen had uitgeschreven als onderdeel van het *Programma Opgave Erfgoed, Ruimtelijke kwaliteit en Landschap*. Aanleiding was een oproep ter bescherming van het karakter van de Groninger dorpen in het licht van de versterkingsopgave. Vanwege de aardbevingen moeten een groot aantal panden in Groningen vervangen of versterkt worden.

Doel

Typisch Gronings is een gereedschapskist die dorpsbewoners op eigen initiatief kunnen inzetten om te onderzoeken wat volgens hen de kwaliteiten van hun dorp en het bijbehorende landschap zijn. Deze kennis is anders dan de kennis van externe professionals en wordt vaak over het hoofd gezien. Met dit gereedschap wordt hij inzichtelijk.

Werkwijze

De gereedschapskist is vrij te downloaden via de website van Groninger Dorpen: www.groningerdorpen.nl/klaar-voor-de-toekomst/typisch-gronings-ontwikkel-je-samen/. Hij bestaat

uit thematische gerangschikte vragen, die elke bewoner op eigen gelegenheid gedurende vier weken beantwoordt:

Week 1: jouw thuis

Week 2: samenleven in jouw dorp

Week 3: plekken en gebouwen in jouw dorp

Week 4: het landschap rondom het dorp

De vragen zetten de bewoner aan om met woorden, tekeningen, foto's en ervaringen in kaart te brengen wat eigen is aan het dorp en het landschap en welke wensen en verwachtingen de bewoner in deze heeft voor de toekomst.

De gereedschapskist bevat ook een handleiding die de trekkers van het traject ondersteunt in het proces van startbijeenkomst, uitvoering, analyse tot slotbijeenkomst en het betrokken houden van de deelnemers. Bijvoorbeeld: een draaiboek, overzicht van te benoemen aandachtspunten, vooropgestelde teksten die de trekkers kunnen mailen naar de deelnemers.

Het betrekken van deelnemers aan *Typisch Gronings* is nogal eenduidig: het betreft namelijk alle bewoners van in verhouding kleine dorpjes. Bewoners worden vaak betrokken via Dorpsbelangen, die meestal de trekkersrol in een *Typisch Gronings*-project op zich neemt.

Verloop in de MEERdorpen

In de eerste helft van 2020 heeft de Belangenvereniging MEERdorpen het team van *Typisch Gronings* opdracht gegeven om het traject in Middelbert, Engelbert, Euvelgunne en Roodehaan te ondersteunen. Het gereedschap is iets aangepast zodat het beter aansloot op de MEERdorpen en de ontwikkelingen in de leefomgeving. Ieder huishouden kreeg *Typisch Gronings* in huis. Deelnemers met e-mail ontvingen vóór elke week een herinneringsmail. Ook zijn er startbijeenkomsten georganiseerd waarvoor alle bewoners online, via de dorpskrant *Meernieuws*, via posters en met een huis-aan-huis bezorgde ansichtkaart zijn uitgenodigd. Zo'n 10% van de MEERdorpers is hierop af gekomen. Door de coronamaatregelen zijn de verder geplande workshops, terugkoppelavonden en de slotbijeenkomst komen te vervallen. Als alternatief op de terugkoppelavonden heeft het team van *Typisch*

Gronings in overleg met de Belangenvereniging MEERdorpen een korte film ter toelichting, een presentatie en een uitleg gemaakt, om te delen met de deelnemers. Huis-aan-huis is een kaart bezorgd om iedereen de mogelijkheid te geven deze producten ook te bekijken. Zo kregen de MEER-dorpers alsnog de ruimte te reageren op de eerste resultaten. Uiteindelijk heeft het team van *Typisch Gronings* 60 ingevulde gereedschapskisten retour ontvangen, van bewoners tussen de 7 en 97 jaar oud. Uit de opbrengsten blijkt een grote liefde voor de gemeenschap, de plek, de dorpen en het landschap en ook zorgen om de verkeersveiligheid, over het mogelijk te ontwikkelen windpark en om het dichtslibben van de ruimte tussen de dorpen en de stad Groningen. Daarnaast zijn er heel duidelijk een aantal hoofdlijnen en gemene delers te ontdekken: 'levende geschiedenis', 'groot en verbonden netwerk', 'natuur, bos en het weidse landschap', 'samen en vrij' en 'dorps duurzaam en buitenleven'. Ten slotte zijn er diverse unieke ideeën, individuele bespiegelingen en zienswijzen gedeeld. Het team van *Typisch Gronings* heeft de waardevolle input uit

het ingevulde gereedschap verwerkt tot een bundeling voor de Belangenvereniging en de inwoners van de MEERdorpen.

WAAROM IS TYPISCH GRONINGS EEN MOOI VOORBEELD VAN PARTICIPATIEF WAARDEREN?

Door mee te doen met *Typisch Gronings* gaan dorpsbewoners zelf, met hun huisgenoten en met hun dorp op onderzoek uit. Zij onderzoeken wat voor hen zelf van belang is in hun dorp, wat informatie oplevert die in onderzoeken door externe professionals vaak over het hoofd gezien wordt. Na het onderzoek is voor het dorp in beeld wat inwoners willen bij sociale en ruimtelijke vraagstukken in de toekomst. *Typisch Gronings* geeft dorpsbewoners de volledige regie in het waarderen van hun leefomgeving en het benodigde houvast door het beschikbaar gestelde gereedschap. Bovendien geeft het de dorpsbewoners een gelijke stem doordat zij in hun eigen tijd en eigen omgeving het gereedschap naar eigen inzicht kunnen invullen.

Foto: Studio MARCHA!

Gedeelde waarden in de MEER-dorpen

LEVENDE GESCHIEDENIS

MEER-dorpers hebben veel kennis van en liefde voor de historische elementen, panden en plekken in de MEER-dorpen, tegelijkertijd lijkt er veel animo voor het gebruiken van dergelijke plekken. Er is aandacht voor de kwaliteit, maar geen angst deze plekken te gebruiken en onderdeel te houden van de gemeenschap.

NATUUR, BOS & HET WEIDSE LANDSCHAP

MEER-dorpers genieten van de natuur en het weidse landschap. Er is een wens voor meer ommetjes, meer biodiversiteit en meer bos. Het bos en het fluitenkruid zit in het (collectieve) geheugen van de MEER-dorpers. Dat is bijzonder, hier is de kennis naar oorspronkelijke biologische omstandigheden.

SAMEN & VRIJ

De dorpen zijn divers, een mix van mensen en hebben een menselijke schaal. Dat wordt als waardevol ervaren. Er zijn dan ook verschillende plekken die door velen worden gebruikt, zoals de Engelberterplas, het MFC, het Engelenmeerpad en de twee kerken. Je komt elkaar dus tegen in de MEER-dorpen, maar het hoeft niet.

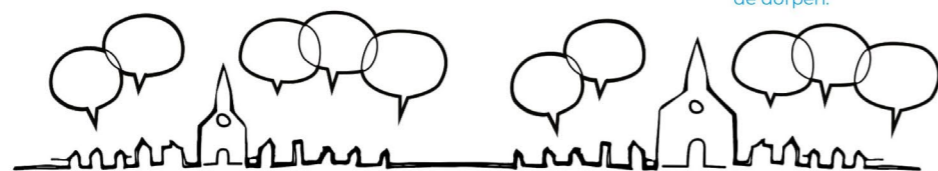
DORPS DUURZAAM & BUITENLEVEN

Het buitenleven, flora en fauna, het ervaren van de seizoenen met stadse voordelen wordt veel genoemd. Verduurzamen wordt als belangrijk gezien, maar wel graag op een schaal die past bij de dorpen.

GROOT & VERBONDEN NETWERK

MEER-dorpers hebben veel verbinding met plekken die buiten het dorp liggen. Ook de routes en het landschap zijn onderdeel van de ervaringen en beleving van de MEER-dorpers. Het bereik van de MEER-dorpers is daarmee niet alleen groot, maar ook verbonden, mensen voelen zich verbonden met plekken ver van het eigen erf.

TYPISCH GRONINGS IN DE MEER-DORPEN

Vanaf januari 2020 hebben de Belangenvereniging MEER-dorpen, de MEER-dorpers en het TEAM Typisch Gronings gewerkt aan het project Typisch Gronings in de MEER-dorpen. Op deze poster delen we een indruk van de resultaten.

Met het gereedschap Typisch Gronings zijn de waarden van de leefomgeving voor de MEER-dorpers verzameld. Dit gaat over de kennis van bewoners,

kennis die nergens anders te vinden is dan bij de mensen die in het gebied leven.

Dit is een begin, de volgende is actie is de stap naar de brede dorpsvisie, met gezamenlijke keuzes voor onderwerpen en actieplannen voor de ideeën die leven. In die stap worden ook cultuur-historische waarden en elementen die nu onderbelicht zijn gebleven meegenomen.

In de vervolgstappen worden de MEER-dorpers weer uitgenodigd om mee te doen en mee te denken.

Kijk voor het vervolg en de een uitgereide toelichting op de resultaten op meerdorpen.info.

Wil je nu al meer weten? Neem contact op met de Belangenvereniging MEER-dorpen via secretarismeerdorpen@gmail.com.

Typisch Gronings in de MEER-dorpen is mogelijk gemaakt door de inzet van de MEER-dorpers. Daarnaast is dit project mede mogelijk gemaakt door bijdragen van de provincie Groningen, Gebiedsteam Oost van de gemeente Groningen en de Belangenvereniging MEER-dorpen. Typisch Gronings is een methode van: Groninger Dorpen, Tijdschrift Noorderbreedte, Studio MARCHAI en Ontwerpstation Loppersum. Ontwerp poster: Studio MARCHAI

SAMENVATTINGEN INTERVIEWS

Domein archeologie

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Interview 1

Datum: 2/12/2020

Geïnterviewden:

- José Schreurs (adviseur archeologie)
- Bjørn Smit (senior onderzoeker)
- Marjolein Verschuur (Hoofd regio Noord-Oost)

Interview 2

Datum: 3/12/2020

Geïnterviewde: Thijs Coenen (maritiem archeoloog)

Wat is participatief waarderen?

Archeologisch onderzoek vindt voor het overgrote deel plaats binnen de Archeologische Monumentenzorg (AMZ). De AMZ is sterk geprotocolleerd. Zo is wettelijk vastgelegd dat enkel professionele archeologen mogen bepalen of een archeologische vindplaats behoudenswaardig is. Onderzoek en opgravingen binnen de AMZ mogen ook alleen door, of onder begeleiding van, een professional gedaan worden. Binnen de AMZ is hierdoor geen ruimte voor participatief waarderen. Professionele archeologen zijn veelal werkzaam bij overheden, onderzoeksinstituten of bij commerciële bureaus.

Participatie binnen de archeologie vindt veelvuldig plaats bij allerlei andere werkzaamheden en ook op terreinen die zijn vrijgegeven voor verder AMZ-onderzoek. Voorbeelden hiervan zijn:

- Uitvoeren van veldkarteringen
- Lokaliseren en monitoren van vindplaatsen
- Uitvoeren van veldwerkzaamheden
- Uitvoeren van depotwerkzaamheden
- Verrichten van overig onderzoek

Er zijn grote netwerken van amateurarcheologen en vrijwilligers, wel of niet verenigd binnen archeologische verenigen, die hieraan bijdragen. Hun hulp is onmisbaar, met name bij de depots en als 'ogen en oren in het veld', wat versterkt wordt door de expertise die sommigen door de jaren heen hebben opgebouwd waardoor zij inmiddels dé specialist zijn op dat vlak. Wellicht dat buiten de AMZ dus wel ruimte is voor participatief waarderen.

Zijn er methodes of technieken die worden toegepast om participatief te waarderen?

Binnen de AMZ wordt niet participatief gewaardeerd.

Behoudenswaardige archeologische vindplaatsen kunnen worden aangewezen als archeologisch (rijks)monument. Het uitgangspunt is om deze in situ te behouden omdat zij zo het beste bewaard blijven. Waarderingsonderzoek aan de hand waarvan een vindplaats tot (rijks)monument wordt aangewezen geschiedt door middel van bureau- en veldonderzoek en wordt uitgevoerd door professionele archeologen. Hierbij wordt de waarderingsystematiek *Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse archeologie (KNA) 3.2. Bijlage IV: het waarderen van vindplaatsen* toegepast. Binnen deze methodiek zijn er criteria die de belevingswaarde duiden, onder andere de herinneringswaarde. Deze criteria zouden mogelijkheid bieden om de maatschappelijke ervaring van archeologisch erfgoed vast te leggen.

Wat zou de meerwaarde van participatief waarderen kunnen zijn?

- Beter inzicht van de maatschappij in het belang van archeologisch erfgoed als identiteitsschepper van de samenleving.
- Aansluiting van de onderzoeksagenda op behoeften uit de samenleving om:
 - nieuwe doelen mee te nemen;
 - de maatschappelijke relevantie van de archeologie te vergroten.
- Het belang van een archeologisch monument gezamenlijk duiden voor de samenleving
- Draagvlakvergroting voor de keuzebepaling van archeologische onderzoeken, voor de werkzaamheden en voor de consequenties van eventuele aanwijzing, zoals bijvoorbeeld deugdelijk beheer.
- Aanlevering van meer en onbekende vindplaatsen.

Welke knelpunten zouden participatief waarderen in de weg kunnen zitten?

- Wettelijk is vastgelegd dat binnen de AMZ enkel professionele archeologen mogen waarderen. Hier is dan ook alles op ingericht, (bijvoorbeeld: Arboretgeving, verzekeringen).
- (Rijks)monumenten worden in situ bewaard terwijl de meerwaarde om te participeren voor niet-professionals voornamelijk ligt bij het verrichten van veldwerk en het ex situ beschrijven en bewaren van vondsten.
- Binnen de ANZ verrichten archeologen verder onderzoek naar vindplaatsen die de potentie hebben om aanvullende informatie op te leveren op de bestaande wetenschappelijke kennis. Niet-professionals zijn vaker geïnteresseerd in vindplaatsen waarmee zij persoonlijk verbonden zijn door hun herinnering of hun woonplek. Omdat het verrichten van onderzoek kostbaar is, valt de keuze altijd op wetenschappelijke relevante vindplaatsen en ervaart de niet-professional hierdoor dat het maatschappelijke belang niet of minder wordt gediend.
- Geld en tijd zijn altijd schaars wanneer een vindplaats gewaardeerd moet worden, zeker als de initiatiefnemer de grond wil exploiteren. Participatie is hierdoor lastig.
- Aanwijzingstrajecten voor (rijks)monumenten zijn langdurig waardoor het momentum voor participatie lastig hoog te houden is.
- Grondeigenaren willen niet altijd dat een vindplaats op hun terrein tot monument wordt aangewezen in verband met de wettelijke consequenties die daaraan verbonden zijn (verplicht vergunningstraject en archeologisch onderzoek bij aanpassingen waarvan de kosten voor de verstoorder zijn).
- De materie is te complex om te duiden zonder voorkennis.
- Huiver om de niet-professional toe te laten.
- De vrijwilliger is geen homogene groep en heeft uiteenlopende verwachtingen.
- De professional werkt onder kantooruren en de vrijwilliger in de vrije tijd.

Wat is er nodig om participatief waarderen verder te stimuleren en goed te faciliteren?

- Goede praktijkvoorbeelden inzichtelijk maken.
- Meer ervaring opdoen en de do's and don'ts daarvan delen.
- Participatieladder per trede beklimmen met focusgroepen zodat er op overzichtelijke wijze ervaring opgedaan kan worden.

- Scholing van professionals op participatie.
- Scholing van amateurarcheologen en vrijwilligers op archeologische uitgangspunten en vaardigheden.
- Verwachtingsmanagement.

Overige aanknopingspunten voor vervolgonderzoek

Wat speelt er op het vlak van participatief waarderen buiten de AMZ?

Binnen de archeologie vindt participatie bij allerlei werkzaamheden plaats. In hoeverre zijn deze werkzaamheden onderdeel van het waarderingsproces (inventariseren → waarderen → selecteren → aanwijzen)?

Vindplaatsen waarvan verwacht kan worden dat zij mogelijk nieuwe culturele informatie opleveren, worden wettelijk beschermd. Zij worden als behoudenswaardig gezien en mogen niet verstoord worden. Vindplaatsen worden dus in essentie behouden omdat ze in de toekomst nieuwe wetenschappelijke kennis opleveren. Hiermee wordt voorbijgegaan aan de behoefte van de maatschappij om vindplaatsen in stand te houden vanuit andere meerwaarde.

- Bij de aanwijzing van (rijks)monumenten kunnen aan de bestaande waarderingscriteria andere criteria toegevoegd worden. Hiervoor dient verkend te worden wat de samenleving belangrijk vindt. Op deze wijze kunnen niet-professionals participeren in het aanwijzingsproces.

Zouden er verschillen moeten zijn tussen de waarderingscriteria voor rijksmonumenten en gemeentelijke monumenten om meer ruimte te bieden aan borging van vindplaatsen met herinnerings- of herdenkingswaarden voor burgers?

- Het belang van archeologische vondsten wordt in onderzoeksrapporten gedeeld maar nauwelijks openbaar gemaakt voor de maatschappij. Het delen van de meerwaarde in een toegankelijk verhaal voor de samenleving zou veel meer aandacht moeten krijgen en in participatie kunnen plaatsvinden.

Archeologie West-Friesland

Datum: 9/4/2021

Geïnterviewde: Michiel Bartels (gemeentelijk archeoloog, Archeologie West-Friesland/lid van het Convent van Gemeente Archeologen)

Archeologie West-Friesland is het archeologisch samenwerkingsverband van de gemeenten Drechterland, Enkhuizen, Hollands Kroon, Hoorn, Medemblik, Koggenland, Opmeer, Schagen, Stede Broec en Texel. Archeologie West-Friesland verricht de archeologische werkzaamheden onder toezicht van de gemeentelijk archeoloog en in samenwerking met lokale erfgoedorganisaties, amateurarcheologen en inwoners. Een voorbeeld van zo'n samenwerkingspartner is Museum Kaap Skil, het voormalige Maritiem & Jutters Museum dat nog altijd nauw samenwerkt met Texelse amateurduikers en jutters. Een voorbeeld van een participatieve samenwerking met inwoners is de opgraving die heeft plaatsgevonden voorafgaand aan het bouwen van de Waterwijk in Grootebroek. Gedurende de drie weken dat de bodem werd onderzocht, mochten inwoners mee graven. Zij zijn hiertoe opgeroepen via de lokale media. Het enthousiasme en de betrokkenheid die dit teweeg heeft gebracht, kwam onder andere tot uiting in het feit dat via een publieksprijsvraag gekozen werd om de straten van het nieuwe Waterwijk archeologische namen te geven.

Wat is participatief waarderen?

Participatief waarderen is samen met anderen dan professionele archeologen werken aan de inhoud van een opgraving/project.

Met welk doel wordt er participatief gewaardeerd?

Archeologie drijft op het goedgevoelen van de samenleving; anders is er geen basis om op verder te gaan.

Zijn er methodes of technieken die worden toegepast om participatief te waarderen?

Participatie is volop aanwezig in de archeologie maar het waarderen wordt ook in de uitvoerende praktijkarcheologie door de professionele archeoloog gedaan, met behulp van de gangbare waarderingsmethodieken. Deze doet dit nadrukkelijk op basis van advies van lokale experts. Het onderzoek

wordt bijvoorbeeld verdeeld onder de gemeentearcheoloog, amateurarcheologen, historische verenigingen en lokale erfgoedverenigingen.

Om de archeologie relevant te laten zijn voor de maatschappij is het van belang om blijvend nieuwsgierig te zijn en serendipiteit toelaten in het onderzoek.

Wat levert participatief waarderen in de praktijk op?

Participatief waarderen geeft archeologie:

- Maatschappelijke relevantie
- Waardering vanuit de samenleving

Welke knelpunten worden ervaren bij participatief waarderen?

- Door gebrek aan nieuwsgierigheid en onwil om het discours op de randen van de wetenschap te willen voeren maakt de Archeologische Monumentenzorg keuzes die niet altijd maatschappelijk relevant zijn en keurt het soms onderzoek op mogelijke interessante vindplaatsen af. Logischerwijs gaan amateurarcheologen dan zelf onderzoek verrichten. Een voorbeeld hiervan is het 18de-eeuwse "Schervenwrak" met bevoorrading voor de Surinaamse plantages dat opgedoken is door Texelse amateurarcheologen, in weerwil van de AMZ. Delen van het cargo zijn tentoongesteld in de Suriname tentoonstelling in de Nieuwe Kerk en de slavernij tentoonstelling van het Rijksmuseum.
- De AMZ heeft bovendien weinig aansluiting en voeling met de uitvoerende praktijkarcheologie. Amateurarcheologen worden bijvoorbeeld niet serieus genomen door de AMZ.
- Het wantrouwen vanuit de AMZ voor de uitvoerende praktijkarcheologie is groot, wat zich uit in een overstelpende hoeveelheid regels en bureaucratie. De AMZ richt zich liever op handhaving dan op samenwerking, laat staan op participatie.
- Commerciële archeologie zit participatie in de weg.
- Het principe van "de verstoorder betaalt" uit het Verdrag van Malta doet de publieke sympathie voor de archeologie geen goed.

Wat is er nodig om participatief waarderen verder te stimuleren en goed te faciliteren?

Participatie in de archeologie in zijn algemeenheid en participatief waarderen specifiek zouden gebaat zijn bij een twee-sporen beleid. Naast de Archeologische Monumentenzorg zou een gedragen uitvoe-

rende praktijkarcheologie moeten kunnen bestaan, die de ruimte heeft om aan te sluiten op behoeftes die leven in de samenleving.

In Scandinavië wordt het principe van "de verstoorder betaalt" vereffend tussen alle partijen die bij de bouw betrokken zijn. Projectontwikkelaars betalen bijvoorbeeld gezamenlijk jaarlijks een bedrag dat hiervoor wordt ingezet.

Overige aanknopingspunten voor vervolgonderzoek

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is de afgelopen decennia steeds meer verambtelijkt en op macroniveau gaan werken waardoor het geen aansluiting meer heeft met de uitvoerende praktijkarcheologie. De RCE is daarom niet de instantie om participatie in de archeologie te onderzoeken. Dat moet ergens anders geborgd worden, bijvoorbeeld bij het Groot Reuvensoverleg. Deze organisatie staat midden in de maatschappij. De archeologische werkgemeenschappen zijn er onder andere bij aangesloten en ook de archeologische duikverenigingen.

CARE

Data: 5/3/2021 en 15/3/2021

Geïnterviewden:

- Johan Verspay (archeoloog, dagelijkse leiding CARE)
- Laura Schneider (archeoloog, psycholoog-onderzoeker verbonden aan CARE)

Een van de prioriteiten van de Nationale Onderzoeksagenda Archeologie (NOaA) is het onderzoeken van het ontstaan en de ontwikkeling van historische dorpen. CARE onderzoekt dit met de inwoners van dorpen uit Het Groene Woud, een gebied tussen Eindhoven, Tilburg en Den Bosch. Zij graven gezamenlijk kleine proefputjes op verschillende plekken in het dorp, vaak bij de inwoners in de eigen tuin. Aan de hand van het vondstmateriaal dat zij opgraven vormen zij zich een beeld van de plaats en de omvang van bewoning door de eeuwen heen. Door open te staan en gehoor te geven aan de inhoudelijke bevindingen en de beleving van de inwoners ontstaat een participatief waarderingsproces. Zo worden bijvoorbeeld door gesprekken lokale vindplaatsen bekend en lokale onderzoeksthema's inzichtelijk.

Wat is participatief waarderen?

Participatief waarderen is het samenwerken tussen de archeoloog en burgers om de waarden die archeologisch erfgoed voor hen heeft kenbaar te maken aan de maatschappij. Deze waarden zijn even divers als dat de burgerbevolking dat is. Participatief waarderen is in verschillende fases van de archeologie van belang, bijvoorbeeld bij:

- Het bepalen van onderzoeksthema's
- Het waarderen van vindplaatsen en vondsten
- Het bepalen hoe archeologisch erfgoed te delen met de maatschappij

Waarde is verbonden aan de tijdsgeest en beleving. Participatief waarderen is daarmee een continu proces van betekenisgeving en herijking van die betekenisgeving.

Participatief waarderen leeft niet heel erg in de archeologie; er is wel ruimte voor participatie.

Met welk doel zou er participatief gewaardeerd kunnen worden?

Archeologie is een maatschappelijke taak en wordt bovendien gefinancierd vanuit gemeenschapsgeld. Het is daarmee niet meer dan logisch dat het mede aansluit op de maatschappelijke behoefte.

Zijn er methodes of technieken die worden toegepast om participatief te waarderen?

Binnen de praktijk van de Archeologische Monumentenzorg (AMZ) voorziet de *Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie* (KNA) in een gestandaardiseerde methode voor het waarderen van archeologisch erfgoed langs de categorieën: Beleving, Fysieke kwaliteit en Inhoudelijke kwaliteit. Hoewel binnen de eerste categorie de criteria informatiewaarde en herinnering ruimte bieden om de connectie te maken met de kennis en beleving van de burger wordt dit nauwelijks benut. De noodzakelijke contacten met de burger ontbreken verder waardoor archeologen vooral oog hebben voor de fysieke en inhoudelijke kwaliteiten van een vindplaats.

CARE heeft toestemming van het bevoegd gezag om opgravingen te doen. Met inwoners graaft het proefputjes van 1x1 meter; een laagdrempelige methodiek die een brede participatie mogelijk maakt. Deelnemende inwoners worden hierbij ondersteund en hebben geen archeologische

voorkennis nodig. De ondersteuning bestaat uit het beschikbaar stellen van gereedschap, een stappenplan, een instructie en intensieve begeleiding van een gecertificeerde archeoloog, die toegankelijk is en beschikbaar. Daarnaast heeft CARE methodieken ontwikkeld om inzichtelijk te maken hoe deelnemers participatie in het archeologisch proces ervaren. Het evalueert de eigen werkwijze en neemt kwalitatieve interviews af die inzichten opleveren.

CARE werkt altijd met lokale trekkers om inwoners dorpsbreed uit te nodigen om mee op onderzoek te gaan. Meestal zijn dit actieve vrijwilligers uit de lokale heemkunde-kring. Inwoners die betrokken worden zijn vaak:

- Amateurarcheologen
- Leden van de heemkunde kring of historische vereniging
- Lokale erfgoedinstellingen
- Inwoners die een leuke gezamenlijke activiteit willen uitvoeren

Om het netwerk van inwoners te betrekken is het essentieel om een ingang te vinden, te investeren en te onderhouden. Om dit te bewerkstelligen is CARE bekend met de regio, aanwezig, toegankelijk, ondersteunend en faciliterend. Kortom CARE draagt er zorg voor dat het de ruimte tussen de archeologische expert en de burger verkleint.

Wat zou participatief waarden in de praktijk opleveren?

Participatief waarden zou onder meer kunnen brengen:

- Nieuwe kennis, onderzoeksvragen, vindplaatsen en nieuw erfgoed vanuit andere bronnen dan die toegankelijk voor de archeologische professional.
- Verbinding tussen mensen en hun omgeving en tussen mensen onderling doordat zij inzicht krijgen in hun eigen geschiedenis en daarover verhalen uitwisselen.
- Meer interesse voor archeologie.
- Leuke gezamenlijke activiteit.

Welke knelpunten worden ervaren bij participatief waarden?

- Het ontbreekt aan een gedragen definitie voor participatief waarden. De term wordt daardoor op verschillende processen toegepast.
- Het Verdrag van Malta kent een aantal waarborgen om archeologisch erfgoed te beschermen:
 - Het behouden in situ van archeologische vondsten;
 - Het principe van “de verstoorder betaalt”.
 - Het waarden is voorbehouden aan de gecertificeerde archeoloog;
 - Waarden van archeologische vindplaatsen moet volgens de systematiek van de KNA. Deze stellen voorwaarden aan participatie en participatief waarden.
- De hoge kosten van behoud zijn medebepalend in het proces van waardering en selectie.
- Participatieve initiatieven leunen nu heel erg op de persoon en op financiering en zijn vaak ingestoken als een project.
- Het duiden van een archeologische vondst met de systematiek van de KNA vraagt om een referentiekader. Waarden zonder voorkennis of zonder ondersteuning van een archeoloog is voor burgers in deze bijna onmogelijk.

Wat is er nodig om participatief waarden verder te stimuleren en goed te faciliteren?

- Maak helder wat participatief waarden is en ontwikkel meetinstrumenten om de output te evalueren zodat het toekomstige beleid op herleidbare gegevens gebaseerd is.
- Zoek binnen het Verdrag van Malta naar mogelijkheden om te werken met het Verdrag van Faro:
 - De gemeenschapsarcheologie, dat onderzoek doet vanuit sociaal-maatschappelijke drijfveren, en de AMZ, gedreven vanuit onderzoek voortkomend uit de ruimtelijke ontwikkeling, bestaan naast elkaar binnen het archeologische bestel;
 - Een gecertificeerde archeoloog kan met een goed plan ontheffing aanvragen voor het behoud in situ wat ruimte biedt voor bescheiden gravend onderzoek.

Met moderatie van een gecertificeerde archeoloog die optreedt als bemiddelaar tussen wetenschap, regelgeving en de burger is ruimte binnen het Verdrag van Malta om participatief te werken.

- Eerste stappen richting participatief waarden zijn het ruimte bieden voor lokale vraagstukken binnen de NOaA en deze ook actief opzoeken en het serieus nemen van burgerinitiatieven voor het behoud van bijvoorbeeld een grafheuvel of een kasteellocatie, buiten de AMZ om.
- Geef ruimte voor een proeftuin om te kunnen experimenteren met methodieken en doelgroepen.
- Ontwikkel field schools om burgers te scholen in materiaalkennis, cartografische studie, veldwerk en bureauonderzoek zodat zij als kundige vrijwilligers met ondersteuning van een gecertificeerde archeoloog participatief kunnen waarden.

Stichting Archeologie en Publiek

Datum: 20/1/2021

Geïnterviewde: Annemarie Willems (secretaris SAP)

Wat is participatief waarden?

Participatief waarden is het samenwerken van de professionele archeoloog met de burger om perspectieven toe te kennen aan archeologisch erfgoed, anders dan die voortkomend uit de wetenschappelijke analyse van het archeologische materiaal. Hierbij is het essentieel dat de professionele archeoloog en de burger het vertrouwen durven te leggen bij elkaar.

De archeologische sector staat (nog) niet open voor participatief waarden. Binnen de sector is een ontwikkeling gaande in het bereiken van publiek. Die gaat nu nog niet veel verder dan de laagste trede van de participatieladder: het delen van kennis met de burger door te informeren of om inbreng vragen over hoe een vindplaats zichtbaar te maken.

Wel is er een enorme groep vrijwilligers die op bijna expert niveau meewerkt op andere terreinen binnen de archeologie dan het waarden. Binnen sector is er dus wel sprake van participatie.

Met welk doel zou er participatief gewaardeerd kunnen worden?

Door participatief te waarden verkrijgt de archeologische sector een ander soort kennis, aanvullend op de informatie die uit het archeologische materiaal te halen is. Hiermee verkrijgt het

archeologische erfgoed meerdere betekenissen en wordt het van waarde voor een bredere groep belanghebbenden.

Zijn er methodes of technieken die worden toegepast om participatief te waarden?

Omdat er niet participatief gewaardeerd wordt, zijn er geen systematieken of instrumenten die hiervoor worden toegepast.

Wat zou participatief waarden in de praktijk opleveren?

Participatief waarden levert andere waarden op dan de wetenschappelijke waarden die voortkomen uit de Archeologische Monumentenzorg. Behalve aanvullende kennis levert het ook nog op:

- Gemeenschapszin en trots:
 - door verbinding die participanten ervaren met de omgeving die zij waarden;
 - door de herkenning van het heden in het verleden en de continuïteit tussen beide.
- Een gemakkelijke gemeenschappelijke activiteit.

Welke knelpunten worden ervaren bij participatief waarden?

- De Nationale Onderzoeksagenda Archeologie sluit niet aan op wat de maatschappij wil weten.
- Het aanwijzen van archeologische monumenten is wettelijk toebedeeld aan de professionele archeoloog.
- De mindset van de professionele archeologie zit participatief waarden in de weg, vanuit de overtuiging dat de burger de noodzakelijke kennis ontbeert om de complexiteit van het archeologische erfgoed te kunnen duiden.
- Al met al moet de Archeologische Monumentenzorg nog overtuigd worden van de waarde van participatief waarden.

Wat is er nodig om participatief waarden verder te stimuleren en goed te faciliteren?

- De NOA zou naast waardevol onderzoek naar wetenschappelijke hiaten ook onderzoek moeten verrichten dat directe relevantie heeft voor de maatschappij.
- Binnen de wettelijke kaders, zou de AMZ met een flexibeler opstelling participatief waarden meer ruimte kunnen geven, onder andere door:

- te accepteren dat er lokaal en regionaal andere behoeftes en prioriteiten spelen dan nationaal;
- te durven proberen om in ieder geval het gesprek met de burger aan te gaan.
- Hiervoor is het zinvol om de archeoloog te laten werken in een breder team, zodat de vaardigheden die nodig zijn om een participatief proces te doen slagen vertegenwoordigd zijn. Te denken valt aan samenwerking met een procesmanager, een communicatiedeskundige en een erfgoededucator.
- Bewustwording binnen de archeologische sector van de bredere context waarbinnen het vak zich afspeelt is essentieel. (Bijvoorbeeld: een vindplaats bevindt zich altijd op iemands terrein en in een gemeente. Bij het onderzoek doen is het dan niet meer dan fatsoenlijk dat de eigenaar en de gemeenschap betrokken worden en dat er naar hun zienswijze wordt gevraagd). Een bewustwordingscampagne is hiervoor noodzakelijk.
- Om bewustwording te borgen is aanpassingen van het onderwijs noodzakelijk. Daarvoor is het noodzakelijk om:
 - Ruimte te maken voor archeologische stages waarbij het werken met de burger centraal staat;
 - Het makkelijker te maken om vakken te volgen bij opleidingen die scholen in publieksbereik, ook vanuit het WO binnen het HBO;
 - Vakken als interviewtechnieken en oral history een grotere prioriteit te geven.

Universiteit Leiden, Faculteit Archeologie

Datum: 22/4/2021

Geïnterviewde: Monique van den Dries (universitair hoofddocent)

Wat is participatief waarderen?

Participatief waarderen is open staan om samen met de maatschappij de betekenissen van erfgoed te achterhalen, vanuit de erkenning dat erfgoed van waarde is voor de maatschappij.

Met welk doel wordt er participatief gewaardeerd?

Archeologische monumenten worden vanuit gemeenschapsgeld aangewezen om in stand te houden voor de huidige en toekomstige generaties. Dit gebeurt echter zonder de samenleving hierover te bevragen noch de toekomst in kaart te brengen. Hiermee missen archeologische monumenten aan maatschappelijke relevantie. Participatief waarderen kan dit kenteren.

Zijn er methodes of technieken die worden toegepast om participatief te waarderen?

Waarderen is de kernbezigheid geweest de afgelopen jaren van onderwijs en onderzoek in de archeologie. Participatief waarderen wordt echter amper toegepast in de archeologie. Bewustwording van een ander perspectief is de eerste stap om een praktijk van participatief waarden te bewerkstelligen.

Monique van den Dries werkt in haar onderwijs en onderzoek vanuit de "value based approach". Deze benadering heeft als uitgangspunt dat iets behoudenswaardig is als het waardevol wordt geacht. Archeologische monumenten of vindplaatsen moeten dus van waarde worden geacht om behouden te kunnen worden. De actoren die deze waarde toekennen brengt Van den Dries nadrukkelijk holistisch in kaart, vanuit integraal onderzoek naar de maatschappij en het verleden. Om deze aanpak aan te leren aan studenten en de basis te leggen voor een latere praktijk van participatief waarderen heeft zij onder andere het vak "value based assessment for site management" ontwikkeld. In opdracht van eigenaren of exploitanten van vindplaatsen maken studenten een actieplan voor management en behoud van een vindplaats, door in kaart te brengen welke waarden deze vindplaats heeft met oog voor alle gebruikers. Dit doen zij in vier stappen:

1. Beschrijven van de vindplaats vanuit een holistische benadering (het gehele scala van waarden en events vanaf ontstaan van de vindplaats tot aan het heden in kaart brengen)
2. Vanuit deze waarden inzichtelijk maken wie de stakeholders zijn
3. Inschatting maken van de waarden van de stakeholders
4. Actieplan maken voor het management en behoud van de vindplaats vanuit de waarden en met inachtneming van de stakeholders

Om zich voor te bereiden op gesprekken met stakeholders in hun latere werkpraktijk worden studenten eveneens geschoold in het afnemen van interviews en spelen zij rollenspellen. Het verrichten van kwantitatieve surveys en oral history wordt ook aangeleerd.

Vanuit de Archeologische Monumentenzorg kijken de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en commerciële archeologische bedrijven met de expertise van de professionele archeoloog naar het proces van inventariseren, waarderen, selecteren en aanwijzen. Monique van den Dries is van mening dat deze werkwijze te beperkt is om serieus participatief te kunnen waarderen. Door bewuste nuancering en aanvullingen in de AMZ aan te brengen is gedegen participatieve waardering wel mogelijk. Zij raadt aan om:

- De Nationale Onderzoeksagenda Archeologie aan te vullen met onderzoeksthema's die de samenleving belangrijk vindt
- De selectiecriteria van de *Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie* aan te vullen met de volgende criteria:
 - Economische waarde;
 - Sociale waarde;
 - Spirituele waarde;
 - Religieuze waarde;
 - Educatieve waarde.

Een combinatie van de holistische "value assessments" en de brede inzet van de selectiecriteria van de KNA zouden participatief waarderen serieus borgen binnen de archeologie.

Wat levert participatief waarderen in de praktijk op?

Met participatief waarderen wordt een ieders belang in de archeologie gehoord en kan eenieder zijn belang vertegenwoordigen en benutten met als gevolg dat archeologisch erfgoed maatschappelijk wordt benut.

Welke knelpunten worden ervaren bij participatief waarderen?

Participatief waarderen is nog erg in ontwikkeling binnen het archeologische onderwijs en onderzoek. Er is weinig sympathie, laat staan urgentie, voor participatie. De passie van onderzoekers ligt bij het opdoen van wetenschappelijke nieuwe kennis; die van studenten bij het graven. Inhoudelijke archeologische onderzoek en werkwijzen voeren de boventoon en krijgen de prioriteit. De waarderingssystematiek van de KNA wordt vanuit deze mindset toegepast.

Wat is er nodig om participatief waarderen verder te stimuleren en goed te faciliteren?

Archeologische opleidingen moeten participatie serieus nemen. Hiervoor is een emancipatieslag nodig ten behoeve van een diversere en inclusievere populatie en werkwijze. Voorbeelden zijn:

- Het honoreren van participatieve onderzoeksvoorstellen binnen universiteiten en de NWO, wat nu nog niet het geval is.
- Een leerstoel instellen voor archeologie en participatie.

Niet alleen inhoudelijk maar ook praktisch moet participatie prioriteit krijgen. Zo is bijvoorbeeld flexibiliteit in het onderwijsrooster een aanrader zodat ruimte gegeven kan worden aan de langere processen die participatie vergen.

Impliciet behelzen de bestaande selectiecriteria van de KNA de economische, sociale, spirituele, religieuze en educatieve waarden wel, maar door de nauwe mindset van de experts die ze toepassen wordt dit niet gezien. Het expliciet maken van deze aanvullende criteria door ze op te nemen als aparte exercitie is dus noodzakelijk. Van den Dries heeft dit voorstel eerder voorgelegd aan de SIKB (Stichting Infrastructuur Kwaliteitsborging Bodembeheer, beheerder van de KNA) naar aanleiding van een master scriptie over dit onderwerp, maar hier is niets mee gedaan.

Overige aanknopingspunten voor vervolgonderzoek

Met het inwerking treden van het VN Verdrag Handicap in 2016 is er bewust aandacht gekomen voor het bevorderen, beschermen en waarborgen van de mensenrechten van mensen met een beperking. Grondbeginselen in het verdrag zijn toegankelijkheid, persoonlijke autonomie en volledige participatie. In het verdrag is aangegeven wat de overheid moet doen om ervoor te zorgen dat de positie van mensen met een beperking verbetert. De erfgoedzorg, en dus ook de archeologie, moet als onderdeel van de overheid deze grondbeginselen serieus nemen en erfgoed toegankelijk maken in de volle breedte: fysiek, inhoudelijk en wat betreft zeggenschap.

Domein collecties en musea

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Interview

Datum: 23/11/2020

Geïnterviewden:

- Geertje Huisman (specialist Roerend Erfgoed)
- Tessa Luger (specialist Roerend Erfgoed)

Wat is participatief waarderen?

Waarderen is een proces waarbij erfgoedprofessionals intersubjectieve, beargumenteerde en verifieerbare uitspraken doen over de waarde van erfgoed, op basis waarvan besluiten genomen kunnen worden ten aanzien van erfgoedmanagement: behoud, gebruik en ontwikkeling.

Participatief waarderen is een proces waarbij erfgoedprofessionals en andere belanghebbenden samen argumenten verzamelen, tot keuzes komen en betekenis geven aan erfgoed en op basis daarvan (samen) werken aan strategieën voor behoud, gebruik en ontwikkeling.

Met welk doel wordt er participatief gewaardeerd?

Er wordt participatief gewaardeerd:

- Om input te genereren vanuit meerdere perspectieven
- Om tot breed gedragen besluiten te komen
- Om betrokkenheid en draagvlak te vergroten
- Om te democratiseren

Zijn er methodes of technieken die worden toegepast om participatief te waarderen?

In het domein roerend erfgoed wordt gewaardeerd op kenmerken en cultuurhistorische en sociaal-maatschappelijke criteria aan de hand van *Op de museale weegschaal*. Deze waarderingsmethode is niet wettelijk vastgelegd maar wel algemeen aanvaard. Alhoewel de methodiek niet uitgedacht is om participatief te waarderen, bieden de cultuurhistorische en sociaal-maatschappelijke criteria meer dan voldoende ruimte om de verschillende invalshoeken van de belanghebbenden te bespreken en te borgen binnen het waarderingstraject. De participatieve insteek van het waarderingstraject bepaalt uiteindelijk het belang dat aan de criteria wordt toegekend, en dus aan de diversiteit aan invalshoeken, bij het vaststellen van de uiteindelijke waardering.

Het wel dan niet opnemen van objecten in een collectie is slechts een onderdeel van een participatief waarderingstraject. Het omvat namelijk ook het betrekken van de belanghebbenden en het gezamenlijk inventariseren en selecteren van de te waarderen objecten. De vorm waarin het totale traject wordt gegoten is afhankelijk van de belanghebbenden en hun doel en is altijd een traject op maat. Soms wordt een onderdeel van het traject in participatie uitgevoerd en andere niet.

Wat levert participatief waarderen in de praktijk op?

Participatief waarderen levert meer input, kennis, betrokkenheid en draagvlak op voor het roerend erfgoed.

Welke knelpunten worden ervaren bij participatief waarderen?

Bij participatief waarderen kunnen de volgende knelpunten opspelen:

- Koudwatervrees:
 - Waarderen is een gevoelig proces omdat de collectie, die de grondslag van het museum is, geanalyseerd wordt. Door dit in participatie te doen stelt een museum zich bloot, wat durf vergt;
 - Waarderen wordt voor de eerste keer en in aanvang binnen een museum al als complex en tijdrovend ervaren, wat nog wordt versterkt als het participatief zou plaatsvinden;
 - De conservatoren, binnen musea verantwoordelijk voor het waarderen, vrezen voor de kwaliteit van de collectie als non-professionals er zeggenschap over krijgen.
- Onvoldoende inzicht in de noodzakelijke aanpak (do's and don'ts) door een gebrek aan ervaring met participatief waarderen in de museale sector als geheel, vaak gepaard gaand met een gebrek aan tijd en geld.
- De organisatiestructuur van het museum is nog onvoldoende ingesteld en uitgerust op participatief waarderen.

Wat is er nodig om participatief waarderen verder te stimuleren en goed te faciliteren?

- Bewustwording vergroten van de meerwaarde om participatief te waarderen ten behoeve van collectiemanagement.
- Bewustwording van wat participatief waarderen behoeft en de aanpak, het team en de organisatie daarop inrichten.
- Meer ervaring opdoen met participatieve waarderingstrajecten.
- Uitgewerkte casuïstiek delen op makkelijk te vinden plekken (webpagina, social media, enzovoorts).
- Hertalen van de bestaande werkmethodes, die gericht zijn op de erfgoedprofessional, zodat zij ingezet kunnen worden door alle belanghebbenden die deel uit maken van een participatief waarderingstraject.
- Duurzaam borgen van participatief waarderen in de museumsector.

Overige aanknopingspunten voor vervolgonderzoek

De *participatieladder voor waarderen*, uitgewerkt door FARO, het Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed, is nog veel te weinig bekend. Het is een functionele onderligger die het proces van participatief waarderen op verschillende niveaus inzichtelijk maakt en bovendien de rol van de erfgoedprofessional op elk van de niveaus benoemt en met passende werkmethodes ondersteunt.

Van Abbemuseum

Datum: 03/03/2021

Geïnterviewde: Steven ten Thije (hoofd collecties)

Wat is participatief waarderen?

Een museum waardeert participatief wanneer het burgers betreft bij collectievorming en de ontwikkeling van de museale instelling.

N.B: Participatie gaat uit van een proces waarbij de instelling het kader bepaalt waar de burger aan bij mag dragen. Oprechter is een proces waarbij de instelling en de burgers als gelijkwaardige eigenaren het proces vormgeven.

Met welk doel wordt er participatief gewaardeerd?

Participatief waarderen wordt ingezet om:

- Gemeenschappen die ondervertegenwoordigd zijn in de museumcollectie meer gewicht te geven zodat ook zij zich in de collectie kunnen herkennen en in het museum welkom voelen.
- Het museum en de collectie verder te ontwikkelen in aansluiting op de veranderende maatschappij.
- Een relatie op te bouwen tussen het museum, de gemeenschap en de omgeving.

Zijn er methodes of technieken die worden toegepast om participatief te waarderen?

Het Van Abbemuseum hanteert geen formele methode om de museumcollectie te waarderen. Het waardeert de kunstobjecten door middel van inhoudelijk onderzoek, waarbij het onder andere koppelingen legt tussen objecten of deelcollecties onderling en tussen de collectie en maatschappelijke kwesties.

Het museum heeft wel in een internationale samenwerking methodieken ontwikkeld die het inzet bij participatieve trajecten. Deze staan omschreven in het boek *'The Constituent Museum'*. Zo brengt het museum de te betrekken doelgroepen systematisch in kaart. In bijvoorbeeld 'Mapping the City' zijn de sociale initiatieven in Eindhoven per wijk in kaart gebracht zodat het museum deze vervolgens op wijkniveau kon benaderen. Deze opdracht werd uitgevoerd door social designers die hebben gestudeerd aan de Design Academy Eindhoven en die later het netwerk Agents of Change hebben opgericht. In alle participatieve processen betreft het museum de burger in een vroeg stadium en vanuit een open vraagstelling. Het onderzoekt hoe het als instelling aan de vraag van de burger kan voldoen met de museumcollectie en ontwikkelt in gezamenlijkheid het antwoord op de vraag uit. Het museum ziet zichzelf als ondersteunend in het gehele proces.

Wat levert participatief waarderen in de praktijk op?

In de diverse samenleving van vandaag de dag verliest de canon van de kunst- en cultuurgeschiedenis zijn betekenis.

Burgers creëren hun eigen betekenissen vanuit een diversiteit aan bronnen en door uitwisseling onderling. Musea hebben hierin mee te gaan en dienen zich af te vragen vanuit welke principes zij hun collectie vormen en voor wie. Participatief waarderen geeft hierop het antwoord.

Welke knelpunten worden ervaren bij participatief waarderen?

Knelpunten die onder andere spelen zijn:

- In grotere gemeentes kan het zijn dat de medewerkers cultuur en de medewerkers welzijn elkaar moeilijk kunnen vinden. Is dit het geval dan:
 - kunnen zij geen gebruik maken van elkaar kennis en ervaring;
 - ontbreekt overkoepelend en duurzaam sociaal-cultureel beleid.
- Participatief waarderen is complex omdat aankopen in principe voor de eeuwigheid worden gedaan, wat inhoudelijke (wisselwerking collectie) en financiële (behoud en beheer) gevolgen met zich meebrengt. Participatief waarderen blijft daarom nu nog bij incidenten en ontbeert een systematische aanpak.
- De burger is geen expert op kunst- of cultuurhistorisch vlak en weet daarom niet direct wat het wil met de museumcollectie. De noodzakelijke begeleiding van de, meestal senior, museummedewerkers maakt participatieve trajecten tot een arbeidsintensieve aanpak met een van tevoren bovendien ongewisse uitkomst.
- De burger dient gecompenseerd te worden voor de geleverde inzet. Dit maakt participatieve waarderingstrajecten tot een kostbare aanpak, zeker wanneer de burgers betrokken willen blijven bij de collectie en het museum.
- Wanneer er met kunst en cultuur aansluiting wordt gezocht op maatschappelijke kwesties, kan het zijn dat de participatieve trajecten worden gevoerd in samenwerking met complexe gemeenschappen. Dit vergt andere vaardigheden van de collectiemedewerkers dan die waarin zij zijn opgeleid bijvoorbeeld, het mobiliseren en modereren van groepen.

Wat is er nodig om participatief waarderen verder te stimuleren en goed te faciliteren?

Aanbevelingen zijn:

- Participatief waarderen dient gedragen te worden door een gehele samenleving; niet alleen door een museum. De culturele loopbaan

van de burger kan zeker stimulering gebruiken op dit vlak. Met goede cultuureducatie kan de burger opgeleid worden tot cultuurdeelnemer in plaats van de cultuurconsument, die hij nu is. Inzet voor kunst en cultuur wordt dan een vanzelfsprekendheid.

- Op landelijk niveau mag de dialoog tussen cultuur en welzijn aangejaagd worden. Als bijvoorbeeld de afdelingen cultuur en welzijn binnen een gemeente samen optrekken is de maatschappelijke winst groot. Gemeentes hebben immers goede kennis van de knelpunten die spelen in de eigen gemeenschap en culturele instellingen kunnen zinvol en duurzaam aan oplossingen bijdragen. Bovendien dient de kunst zo de samenleving van wie het is en voor wie het behouden wordt.
- Het meetbaar maken van de impact van cultuur op sociaal beleid zal de samenwerking vergemakkelijken omdat dit de meerwaarde tastbaarder maakt.
- Vraag het publiek wat het dagelijks bezig houdt en speel daarop in met de museumcollectie, waarbij het publiek de werkwijze vormgeeft.
- Zoek als museum naar een werkvorm waarin door uitwisseling het publiek mede-eigenaar en medevormgever is.
- Een goede relatie tussen het museum en de omgeving waarvoor het werkzaam is, is hierbij essentieel.
- De expertise van alle museale afdelingen is nodig om succesvol met een gemeenschap participatief te waarderen. Alle afdelingen dienen zich daarom eigenaar te voelen van het proces en goed met elkaar samen te werken.
- De Reinwardt Academie heeft oog voor de vragen die de samenleving stelt aan de kunst- en cultuurgeschiedenis en leidt hiervoor op. De universitaire faculteiten kunstgeschiedenis en geschiedenis mogen nog meer inspelen op het creëren van kennis die waardevol is voor onze hedendaagse maatschappij en het scholen hierin.

Overige aanknopingspunten voor vervolgonderzoek

Nederland is onderdeel van Europa. Wat er speelt in de Nederlandse samenleving staat dus niet op zichzelf. Om duidelijk te krijgen hoe kunst en cultuur duurzaam kan inspelen op maatschappelijke kwesties is het noodzakelijk in kaart te hebben hoe Europa zich de komende decennia gaat ontwikkelen.

Erfgoed Brabant

Datum: 08/02/2021

Geïnterviewde: Annette Gaalman (projectleider en adviseur roerend erfgoed)

Wat is participatief waarderen?

Mensen verzamelen al eeuwen roerend erfgoed. Veelal ontstonden musea vanuit burgerinitiatieven. Gaandeweg heeft de overheid gemeenschapsgeld geïnvesteerd in de professionalisering van deze initiatieven om het behoud van roerend erfgoed, dat van groot belang werd geacht, te waarborgen. Dit heeft het onbedoelde neveneffect teweeggebracht dat een scheidslijn is ontstaan tussen erfgoed dat behouden, geëxposeerd en waarmee geprogrammeerd wordt in geregistreerde musea en erfgoed van groepen in de samenleving, die dat op eigen wijze beheren en uit dragen. Dit niet formeel erkende erfgoed vervult op lokaal niveau dezelfde functies als de museale collecties in participatieve trajecten: het geeft de gemeenschap inzicht in de eigen identiteit en verbindt de gemeenschap onderling en met hun locatie. Via burgerparticipatie proberen geregistreerde musea en overheid in samenwerking met de betrokken gemeenschappen dit erfgoed nu deel te laten worden van formeel erkende collecties. Wanneer geregistreerde musea willen werken vanuit het Verdrag van Faro moeten zij zich echter ook openstellen voor overheidsparticipatie; het proces waarbij zij betrokken worden in het behoud van en omgang met het niet formeel erkende erfgoed.

Aan de hand van bovenstaande kan er gesteld worden dat er twee stromen in de maatschappij zijn waarbij participatief gewaardeerd wordt:

- Burgerparticipatie
De geregistreerde musea en overheid betrekken belanghebbenden om te bepalen wat roerend erfgoed is. De regie ligt bij de erfgoedprofessional en de door de geregistreerde musea en de overheid opgestelde kaders zijn bepalend.

- Overheidsparticipatie
Een gemeenschap bepaalt wat zij als erfgoed willen verzamelen om te behouden en uit te dragen. Erfgoedprofessionals en overheid komen hieraan te pas op uitnodiging van de gemeenschap, die regiehouder is. Meestal gebeurt dit wanneer de gemeenschap een beroep wil doen op overheidssubsidie.

Met welk doel wordt er participatief gewaardeerd?

Zowel in trajecten waarbij sprake is van burgerparticipatie als in trajecten waarbij sprake is van overheidsparticipatie wordt participatief gewaardeerd om roerend erfgoed te beschermen en uit te dragen. Burgerparticipatie heeft daarnaast als doel om de kennis over roerend erfgoed te vermeerderen en het draagvlak voor roerend erfgoed te vergroten.

Zijn er methodes of technieken die worden toegepast om participatief te waarderen?

Gemeenschappen verzamelen roerend erfgoed om het te behouden en uit te dragen. Zij waarderen hierbij continu. Elk besluit om een voorwerp van bijvoorbeeld kringloopwinkel of vuilstort te redden is een waardering. Het onderzoek dat ze doen en het gesprek dat ze met elkaar hebben over de betekenis van de voorwerpen is organisch en intuïtief. Deze manier van werken wordt een vraagstuk wanneer de overheid betrokken wordt, bijvoorbeeld wanneer de gemeenschap met de collectie in aanmerking wil komen voor het Museumregister Nederland of voor subsidie. De collectie moet dan met gedegen systematische onderbouwing gewaardeerd worden omdat het binnen een referentiekader vergeleken moet kunnen worden met andere collecties. *Op de museale weegschaal* is hiervoor in principe een geschikt instrument. Alhoewel de methodiek is opgesteld vanuit de erfgoedprofessional, omvat hij een diversiteit aan criteria die ruimte bieden voor het beoordelen van een object of groep objecten vanuit verschillende perspectieven en achtergronden. De Australische waarderingmethodiek *Significance 2.0* sluit wellicht iets beter aan op het waarderen door gemeenschappen, omdat deze methodiek met name ingaat op wat de betekenis van een object is voor eenieder en voor de groep.

Wat levert participatief waarden in de praktijk op?

Door samen te bepalen wat roerend erfgoed is:

- worden de betekenissen ervan voor alle belanghebbenden benoemd;
- wordt diverse kennis erover vastgelegd;
- wordt de identiteitsvorming van de belanghebbenden bevorderd;
- wordt de sociale cohesie binnen een gemeenschap bevorderd.

De initiatieven vanuit gemeenschappen, om roerend erfgoed dat voor hen betekenis heeft te bewaren en uit te dragen, verdienen het om op waarde geschat te worden. De maatschappelijke waarde van erfgoed is immers de kern van de erfgoedzorg.

Welke knelpunten worden ervaren bij participatief waarden?

In waarderingstrajecten die worden gevoerd vanuit burgerparticipatie dan wel overheidsparticipatie zijn de mogelijke knelpunten onder andere dat:

- Geregistreerde musea samen met de burger willen bepalen wat erfgoed is maar niet bereid zijn de hierin beperkende eigen geïnstitutionaliseerde kaders los te laten.
- De overheid burgerinitiatieven waardeert aan de hand van de geïnstitutionaliseerde systematieken en eisen. Hiermee wordt voorbijgegaan aan de eigenlijke meerwaarde van de burgerinitiatieven.
- Noch de geregistreerde musea noch de overheid bereid zijn op gelijkwaardige basis samen te werken met gemeenschappen die roerend erfgoed verzamelen, dat niet formeel erkend wordt. De meerwaarde van overheidsparticipatie en daarmee de erkenning van het belang van die gemeenschappen voor het gezamenlijke erfgoed wordt onvoldoende gezien.

Wat is er nodig om participatief waarden verder te stimuleren en goed te faciliteren?

- De museumsector komt voort uit burgerinitiatief. Zorg dat de sector (en de overheid) daarom met werkelijk begrip en waardering kunnen kijken naar de nog steeds aanwezige gemeenschapsinitiatieven en de functie die zij vervullen. De beweging van ICOM richting een nieuwe definitie biedt hier ook ruimte voor en het Verdrag van Faro een heel mooi fundament.

- Pak de kansen die er liggen en ondersteun die vanuit de behoefte in plaats vanuit de geïnstitutionaliseerde kaders. Het domein immaterieel erfgoed geeft hierin het goede voorbeeld, waarbij de erfgoedprofessional optreedt als intermediair en ondersteunt in het waarderingsproces in plaats van het te sturen.
- Waardeer collecties vanuit meerdere perspectieven. Dit kan door de criteria maatschappelijke waarde en herinneringswaarde meer gewicht te geven en zo erfgoed als middel een stevige plek te geven in collectiewaardering.
- Voer in participatieve waarderingstrajecten een dialoog en voer deze vanuit een gelijkwaardige verstandhouding.

Overige aanknopingspunten voor vervolgonderzoek

De museumsector heeft meer niet-betaalde krachten dan betaalde krachten. Deze vrijwilligers zijn vaak dusdanig goed ingewerkt dat zij zich kunnen meten aan de erfgoedprofessionals. In erfgoedgemeenschappen die verder af staan van de geregistreerde museumsector spelen vrijwilligers eveneens een cruciale rol: zij zijn de erfgoedexperts. Hun werkwijze verschilt echter vaak van die van de erfgoedprofessional. Nadere definiëring van de termen vrijwilliger, erfgoedexpert en erfgoedprofessional is nodig omdat er sprake is van overlap en aanvulling én ook van afkeuring tussen de werkvelden.

Nationaal Museum van Wereldculturen

Datum: 24/08/2021

Geïnterviewde: Cindy Zalm (hoofd realisatie)

Wat is participatief waarden?

Participatief waarden is het openstaan voor de meerstemmigheid en het erkennen dat er meer denkkaders en kennissystemen zijn. In de praktijk betekent dit dat elke keer opnieuw het gesprek aangegaan moet worden over waarden en welke waarden relevant zijn en dat de uitkomst kan zijn dat er verschillende en onvergelykbare waarden zijn.

Met welk doel wordt er participatief gewaardeerd?

Een museum heeft de maatschappelijke verantwoordelijkheid om erfgoed te verbinden met het publiek. Het kan anders immers niet verantwoorden dat het erfgoed bewaart. Om dit degelijk te doen dient het onder andere ook de waarden die het publiek aan het erfgoed toekent te leren kennen. Dit kan door participatief te waarden.

De context van musea van wereldculturen is specifiek. Zij beheren onder meer collecties met een grote diversiteit aan waarden en gevoeligheid met betrekking tot het beheren en exposeren, zoals bijvoorbeeld de collecties bijeengebracht in het koloniale verleden. Zij streven er daarom naar om de verbinding te leggen tussen het erfgoed dat zij beheren en de gemeenschappen die dat erfgoed hebben voortgebracht; zowel in de landen waar het erfgoed oorspronkelijk vandaan komt, met gemeenschappen in de landen van herkomst, als in Nederland, met de Diaspora-gemeenschappen. Uitgangspunt hierbij is niet om in kaart te brengen wat er in de collectie ontbreekt, zoals bijvoorbeeld bij kunstmusea, maar om inzichtelijk te krijgen hoe de verschillende betekenissen die de collectie in zich draagt geopenbaard kunnen worden.

Zijn er methodes of technieken die worden toegepast om participatief te waarden?

Het Nationaal Museum van Wereldculturen erkent dat verschillende gemeenschappen verschillende waarden toekennen aan de collectie. Deze erkenning heeft tot gevolg dat het museum zich heeft te verhouden tot verschillende kennissystemen en ervaart dat het eigen waarderingskader niet altijd toereikend is voor de onderzoeksvragen. Het museum werkt daarom met een methodiek gebaseerd op *Significance 2.0*. Deze uit Australië afkomstige methodiek gaat uit van hoe gemeenschappen zich tot elkaar verhouden en is daarom goed bruikbaar.

Voor ieder onderzoeksproject betreft het Nationaal Museum van Wereldculturen een nieuwe gemeenschap. Vaak werkt het museum hiervoor samen met vertegenwoordigers of kunstenaars uit de Diaspora gemeenschap en leggen zij de link met het onderzoeksthema binnen de bredere gemeenschap.

Wat levert participatief waarden in de praktijk op?

Participatief waarden levert voor musea van wereldculturen op:

- Meerstemmigheid van de collectie
- Erkenning van culturele waarden van gemeenschappen
- Erkenning van de identiteit van gemeenschappen

In ultimo kan participatief waarden leiden tot repatriëring, wat niet alleen een rechtvaardiging is gezien bovenstaande erkenningen maar ook een politieke daad.

Welke knelpunten worden ervaren bij participatief waarden?

Knelpunten die onder andere worden ervaren door musea van wereldculturen zijn:

- De waarden die door betrokkenen aan het erfgoed worden toegekend verhouden zich tot dusdanige verschillende contexten dat het afwegen ervan bijna onmogelijk is. Bijvoorbeeld: een object kan van nationaal historisch belang zijn voor de Nederlandse maatschappij en een god vertegenwoordigen en daarmee een cruciale rol spelen in de religieuze traditie van het land van herkomst.
- De waarden die door gemeenschappen aan erfgoed worden toegekend kunnen botsen met Nederlandse waarden. Meestal speelt dit wanneer er een verschil is in wereldbeeld of wanneer het object menselijke resten of een godsdienst betreft.
- De Nederlandse erfgoedsector is decentraal georganiseerd. Partijen die van invloed zijn, zoals het Ministerie van OCW, de RCE, musea, kennisinstututen en subsidiënten zitten hierdoor niet altijd op een lijn. Samenwerking in Nederland kan hierdoor al lastig zijn; samenwerking met andere landen waar dit niet speelt des te meer.
- De fysieke afstand tussen de erfgoedprofessional in Nederland en de gemeenschap in het land van herkomst maakt het soms lastig om samen te waarden. Wanneer er participatief gewaardeerd kan worden met een gemeenschap die in Nederland geworteld is, gaat dit makkelijker.
- Musea hebben de afgelopen decennia geïnvesteerd in beschikbaarheid van hun collecties. Hiermee zijn de collecties echter niet per se toegankelijk of vindbaar voor iedereen.

Wat is er nodig om participatief waarden verder te stimuleren en goed te faciliteren?

- De interne en externe focus van musea dient te verschuiven van het genereren van veel bezoekers en hoge inkomsten naar het creëren van waardevolle verbindingen en impact.
- Europese musea van wereldculturen zitten momenteel in een denkproces over alle mogelijke waarden die aan hun collecties toegekend kunnen worden en hoe deze mee te nemen in het handelen richting behoud en beheer en toegankelijkheid. Wanneer dit in kaart is gebracht kunnen concrete acties worden genomen zoals het aanpassen van de inrichting van depots, het stroomlijnen van databases zowel technisch als inhoudelijk, het aanstellen van personeel met specifieke sociale en communicatieve competenties, e.d.
- Musea en gemeenschappen dienen duurzaam samen te werken vanuit gelijkwaardigheid. Dit betekent in het geval van musea van wereldculturen dat zij moeten investeren in het opzetten van samenwerkingen op locatie vanaf de start in plaats van te investeren in kennisoverdracht halverwege.
- De toegankelijkheid van collecties kan verbeterd worden door:
 - De databases van Nederlandse musea te koppelen aan de kennissystemen van de gemeenschappen uit de landen van herkomst. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het verbreden en consequent toepassen van zoektermen;
 - Objecten niet alleen digitaal te delen maar ook bijvoorbeeld de reproductierechten.

Overige aanknopingspunten voor vervolgonderzoek

Het Nationaal Museum van Wereldculturen wil volgens de Care Principles for Indigenous Data Governance werken en is deze afspraken aan het doorvoeren in de organisatie, de werkwijze en de museale producten. De Care Principles zijn in internationaal verband opgesteld in 2018, als aanvulling op de Fair Principles. De Fair Principles stimuleren het vindbaar, toegankelijk, uitwisselbaar en herbruikbaar beschikbaar stellen van data. De Care Principles focussen in deze specifiek op de rechten van inheemse volkeren en stimuleren het beschikbaar stellen van data met oog voor het collectieve belang, zelfbeschikkingsrecht, verantwoordelijkheid en ethiek.

Het Nationaal Museum van Wereldculturen werkt momenteel een business case uit voor een nieuw collectiecentrum, dat rekenschap geeft aan alle mogelijke waarden die aan de collectie toegekend worden en de collectie veilig behoudt. Werkwijzen die onderzocht worden zijn:

- Het anders ordenen van objecten, bijvoorbeeld volgens religieuze hiërarchieën.
- Het toepassen van labels als waarschuwing zodat depotmedewerkers in de computer kunnen opzoeken hoe om te gaan met het object.
- Het creëren van werkrumtes waar rituelen met objecten uitgevoerd kunnen worden.

Domein immaterieel erfgoed

Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland

Datum: 25/12/2020

Geïnterviewden:

- Marco van Baalen (directeur)
- Kelly Boender (adviseur erfgoedzorg)
- Marc Schep (wetenschappelijk medewerker)

Het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) coördineert landelijk de implementatie van het *UNESCO Verdrag inzake Bescherming van Immaterieel Cultureel Erfgoed*, dat Nederland in 2012 heeft ondertekend. KIEN ondersteunt beoefenaars van immaterieel erfgoed met het promoten, borgen en doorgeven van hun immaterieel erfgoed, onder andere met het *Netwerk Immaterieel Erfgoed Nederland* en de *Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland*. Daarnaast werkt KIEN nationaal en internationaal aan kennisontwikkeling ter ondersteuning van de praktijk van borging van immaterieel erfgoed in Nederland. KIEN adviseert overheden over immaterieel erfgoed en stimuleert het debat daarover. Daarnaast versterkt het de sector. Het voert ook een actief mediabeleid ten behoeve van de bewustwording van het belang en de waarde van immaterieel erfgoed.

KIEN is een ngo en opereert dus zelfstandig.

Wat is participatief waarden?

In het *UNESCO Verdrag inzake Bescherming van Immaterieel Cultureel Erfgoed* is een centrale rol toebedeeld aan de beheerders en beoefenaars van immaterieel erfgoed. UNESCO pleit er dan ook voor dat alle inventarisatie rondom immaterieel erfgoed met instemming en toestemming van de betreffende immaterieel erfgoedgemeenschap gebeurt. Nederland vindt dit bottom-up principe ook heel belangrijk. Daarom kunnen in Nederland alleen beheerders (bestuurders en organisatoren), beoefenaars en direct betrokkenen zélf hun immaterieel erfgoed aanmelden voor het *Netwerk Immaterieel Erfgoed* en borgen via de *Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland*. In tegenstelling tot het buitenland, treedt de erfgoedprofessional enkel ondersteunend in deze processen op en komt er geen minister aan te pas.

Met welk doel werd er participatief gewaardeerd?

De expert op het gebied van immaterieel erfgoed is de erfgoedbeoefenaar zelf. Het is dan ook niet meer dan vanzelfsprekend dat die bepaalt of, en zo ja, hoe het immaterieel erfgoed geborgd wordt en voor de toekomst behouden blijft. Om ervoor te zorgen dat het erfgoed voldoet aan de definitie die UNESCO voor immaterieel erfgoed opgesteld heeft, ondersteunt de erfgoedprofessional.

Zijn er methodes of technieken die worden toegepast om participatief te waarden?

De beoefenaar van immaterieel erfgoed plaatst erfgoed in het *Netwerk Immaterieel Erfgoed Nederland* via een invulformulier. Dit laagdrempelige digitale platform is bedoeld om immaterieel erfgoed zichtbaar te maken en een netwerk op te bouwen tussen erfgoedgemeenschappen.

De beoefenaar van immaterieel erfgoed kan, wanneer het erfgoed deel uitmaakt van het Netwerk, bepalen of en hoe het geborgd wordt door middel van bijschrijving in de *Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland*. Dit proces is intensief omdat er een borgingsplan voor geschreven moet worden, dat getoetst wordt aan de criteria voortvloeiend uit het *UNESCO Verdrag inzake Bescherming van Immaterieel Cultureel Erfgoed*. KIEN biedt daarom een cursus van drie dagdelen aan waarin uitleg wordt gegeven over het UNESCO Verdrag, de *Inventaris* en het borgen van immaterieel erfgoed. Criteria als uniciteit en authenticiteit spelen voor het borgen van immaterieel erfgoed geen rol. De focus in het borgingsplan ligt op het levend houden van het erfgoed door adequaat in te spelen op maatschappelijke veranderingen en het bewust door te geven aan volgende generaties. De beoefenaars schrijven zelf hun borgingsplan waarvoor het formulier van KIEN gebruikt wordt. Daarnaast vullen zij een voordrachtformulier in. De professionals van KIEN bieden hierbij ondersteuning, bestaande uit een-op-een begeleiding en regelmatige en duidelijke feedback. Wanneer het borgingsplan af is, wordt het met het voordrachtformulier voorgelegd aan een onafhankelijke toetsingscommissie. Deze bestaat uit immaterieel erfgoed deskundigen uit de praktijk en de wetenschap.

De commissie toetst de voordracht en adviseert het bestuur van KIEN om het immaterieel erfgoed bij te schrijven in de *Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland*. De toetsingscommissie kan een voordracht aanhouden met de vraag om aanvullende informatie.

Opname in het Netwerk of bijschrijving in de *Inventaris* zijn geen einddoel maar middelen om immaterieel erfgoed levend te houden. Elke drie jaar worden de ontwikkelingen en de borgingsactiviteiten door de beoefenaars dan ook geëvalueerd en wordt het erfgoedzorgplan ge-updatet.

Wat levert participatief waarden in de praktijk op?

De belangrijkste meerwaarden van immaterieel erfgoed participatief waarden zijn:

- Immaterieel erfgoed wordt zichtbaar en geborgd.
- Immaterieel erfgoed is levend erfgoed: het is dynamisch en verandert met de tijd mee. Door de beoefenaars van immaterieel erfgoed bewust te maken voor deze dynamiek kunnen zij hier uiting aan geven. Hun erfgoed sluit daarmee aan op de maatschappij en is zo toekomstbestendig.
- Het benoemen van een traditie, ambacht, verhaal of kennis als immaterieel erfgoed creëert bij zowel de erfgoedbeoefenaar als de samenleving bewustwording en respect. De bijschrijving in de *inventaris* wordt gezien als een vorm van erkenning, die maakt dat kansen makkelijker gegrepen kunnen worden en knelpunten eerder verholpen, waardoor het immaterieel erfgoed beter beoefend en gedeeld kan worden.

Welke knelpunten worden ervaren bij participatief waarden?

Knelpunten die KIEN signaleert zijn:

- De bottom-up aanpak die Nederland hanteert, loopt niet helemaal in de pas met de definitie die UNESCO stelt voor immaterieel erfgoed en het beleid dat het voert om dit te borgen. Er is namelijk frictie tussen het gegeven dat de erfgoedbeoefenaar bepalend is en het gegeven dat er een overkoepelende instantie is die voorwaarden stelt.

- De bottom-up aanpak heeft tot gevolg dat immaterieel erfgoed niet wordt aangemeld als de betreffende gemeenschap dat niet wil. Het Netwerk en de *Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland* zijn dus niet alles omvattend.
- De erfgoedsector streeft inclusie na maar immaterieel erfgoed is dat niet per se. Het behoort immers aan gemeenschappen toe en niet aan heel Nederland.
- Immaterieel erfgoed kan tot discussie leiden of zelfs schuren. Dit controversieel immaterieel erfgoed kan worden aangemeld voor het Netwerk en de *Inventaris*, mits het niet indruist tegen Nederlandse wetgeving, internationale mensenrechtenverdragen of tegen langdurig (niet aan een kabinetsperiode gebonden) ontmoedigingsbeleid van de rijksoverheid.
- Het bijschrijven van een traditie, ambacht, verhaal of kennis in de *Inventaris* is een intensief traject voor zowel de erfgoedbeoefenaar als de erfgoedprofessional. Het vergt bovendien een zekere taligheid van de beoefenaar. Hierdoor is het niet mogelijk voor de erfgoedprofessional om alle aanvragen tot bijschrijving op korte termijn te begeleiden naar de *Inventaris*.

Wat is er nodig om participatief waarden verder te stimuleren en goed te faciliteren?

Aanbevelingen zijn:

- Elke vorm van participatie in de erfgoedzorg, en dus ook participatief waarden, heeft sturing nodig binnen kaders. Dit creëert duidelijkheid en houvast voor alle betrokkenen tijdens het gehele proces. Deze rol is weggelegd voor de erfgoedprofessional, die de taak heeft om ieders inbreng een plek te geven passend binnen de kaders van de erfgoedzorg.
- Voor erfgoedprofessionals die met materieel erfgoed werken, is het zinvol om met andere kaders te leren werken. Zij kunnen zich zo aanleren om te vertrouwen op de expertise van de burger.
- De bewustwording van de waarde van immaterieel erfgoed en de centrale rol die de beoefenaar bij de borging ervan speelt, kan nog verder vergoet worden. Opschaling van de samenwerking tussen KIEN en gemeentes en provincies kan hieraan bijdragen.

Bond van Kortebaanverenigingen en -stichtingen in Nederland

Datum: 15/1/2021, Geïnterviewde: Frans Jansen (secretaris van de Bond)

De Bond van Kortebaanverenigingen en -stichtingen in Nederland (KBB) is opgericht in 1931 als vereniging voor kortebaandraverijen in Nederland. De vereniging valt onder de Nederlandse Draf- en Rensport. Inmiddels zijn er 28 kortebaandraverijen aangesloten. Een kortebaandraverij is een drafwedstrijd voor paarden, waarbij de pikeur zich op een sulky achter het paard bevindt. Maximaal 24 paarden doen mee in een afvalrace, waarbij zij telkens in tweetallen tegen elkaar draven: het paard dat als eerste twee ritten wint gaat door, het andere paard valt af. De wedstrijd wordt verreden op een parcours van 300 meter, meestal op een hiervoor speciaal afgebakend stuk openbare weg bedekt met zand. Op de wedstrijden wordt gewed. De kortebaandraverijen zijn een landelijke traditie en sport, voornamelijk geclusterd in de provincies Noord- en Zuid- Holland. Zij vinden verspreid door het jaar plaats in de periode mei-oktober, meestal als onderdeel van een jaarlijkse feestweek.

Wat is participatief waarden?

De gemeenschap bepaalt of het de eigen traditie, het ambacht, het verhaal of de kennis als immaterieel erfgoed formeel wil borgen, en zo ja, hoe. Bij het bijschrijven in de *Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland* ondersteunt de erfgoedadviseur de gemeenschap in het verwoorden van hun erfgoed en schrijven van het borgingsplan.

Met welk doel wordt er participatief gewaardeerd?

Het in samenwerking bijschrijven van een traditie, ambacht, verhaal of kennis in de *Inventaris* levert zichtbaarheid, erkenning en borging van het immaterieel erfgoed op. De erfgoedgemeenschap groeit hierdoor in zelfvertrouwen. Het motiveert de gemeenschap om het erfgoed te blijven beoefenen. Het immaterieel erfgoed wordt breder gesteund door de maatschappij, bijvoorbeeld door de gemeente bij het aanvragen van een vergunning of door sponsoren.

Zijn er methodes of technieken die worden toegepast om participatief te waarden?

De gemeenschap draagt zelf de eigen traditie, kennis, het ambacht of verhaal aan voor bijschrijving in de *Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland*. Het Kennisinstituut Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) begeleidt de erfgoedgemeenschap met een uitgebreide vragenlijst en deskundige staf om tot een voordracht te komen. Deze wordt voorgelegd ter beoordeling aan een toetsingscommissie.

Wat levert participatief waarden in de praktijk op?

- Het principe dat de erfgoedgemeenschap bepalend is of, en zo ja, hoe het immaterieel erfgoed bijgeschreven wordt in de *Inventaris* is essentieel. Zij dragen het erfgoed immers in hun hart en delen het met daadkracht en visie met de maatschappij.
- Het bijschrijven van een traditie, een ambacht, een verhaal of kennis als immaterieel erfgoed in de *Inventaris* met behulp van KIEN maakt dat de erfgoedgemeenschap zich beter bewust wordt van de waarde ervan. De eigen sluimerende uitgangspunten worden uitgesproken en vastgelegd.
- De geëngageerde en professionele begeleiding van KIEN bij het reflecteren op het eigen erfgoed, is van bewezen meerwaarde voor de gemeenschap.

Welke knelpunten worden ervaren bij participatief waarden?

- Het gegeven dat de gemeenschap bepalend is voor het bijschrijven van immaterieel erfgoed in de *Inventaris*, wordt onderuitgehaald doordat de voordracht beoordeeld wordt door een toetsingscommissie. Dit werpt een schaduw over het bijschrijvingsproces.
- Ditzelfde geldt voor de benamingen die gekozen zijn in het bijschrijvingsproces, bijvoorbeeld: de toetsingscommissie, de beoordelingslijst.
- De toetsingscommissie staat passief te ver van de beoefenaar af wat betreft visie voor immaterieel erfgoed: het zit hen niet in de genen.
- De aanmeldingsprocedure sluit eveneens te weinig aan op de leefwereld van de beoefenaar. Deze is te ambtelijk, te abstract en te complex waardoor deze te intensief is, wat de drempel om bij te schrijven onnodig hoog maakt.
- De bijschrijving in de *Inventaris* levert

erkenning op, maar ook verplichtingen om het erfgoed levend te houden en het door te geven. Driejaarlijks wordt geëvalueerd of de borgingsacties door de gemeenschap zijn gerealiseerd.

- De erfgoedprofessionals verantwoordelijk voor de ondersteuning bij de bijschrijving, zijn eveneens verantwoordelijk voor de evaluaties van de realisatie van de borgingsacties. Dit kan belangenverstrengeling in de hand werken.

Wat is er nodig om participatief waarderen verder te stimuleren en goed te faciliteren?

- Als er wordt uitgegaan van het principe dat de gemeenschap bepalend is, mag er meer vertrouwen in de gemeenschap gesteld worden wanneer het immaterieel erfgoed geborgd wordt. De gemeenschap heeft al geruime tijd bewezen dat het in staat is het erfgoed levend te houden en door weet te geven; dit moet de gemeenschap dan niet uit en te na hoeven te bewijzen en mag zeker niet ter toetsing voorgelegd worden. Als de criteria voor bijschrijving helder zijn, moet de gemeenschap ervan uit kunnen gaan dat wanneer het borgingsplan hieraan voldoet de aanvraag tot bijschrijving gehonoreerd wordt.
- Het gezamenlijk met de erfgoedgemeenschap en erfgoedprofessional reflecteren in een open sessie staat als een huis.
- Deel de dynamiek van immaterieel erfgoed anders dan via een schriftelijke voordracht. Laat het erfgoed zelf spreken bijvoorbeeld via een door de beoefenaars opgenomen filmpje, interviews met de gemeenschap of een bezoek aan een evenement.
- De toonzetting van het borgingsproces mag ook anders: geëngageerder, empathischer en praktischer.
- Stel voor elk thematisch landelijk erfgoedcluster een aanspreekpunt aan vanuit de erfgoedpraktijk in, die als verbinder kan optreden tussen KIEN en de regionale gemeenschap die voornemens is om bij te schrijven.
- KIEN mag aandacht besteden aan een duidelijkere rolverdeling binnen de eigen organisatie, bijvoorbeeld voor de ondersteuning in de bijschrijving en voor de evaluaties.

- KIEN mag stelliger standpunt innemen in de media om de belangen van erfgoedgemeenschappen voor het voetlicht te brengen, bijvoorbeeld: over de toenemende wet- en regelgeving die te complexe en intensieve vergunningstrajecten voortbrengt of beoefenaars hoofdelijk aansprakelijk stelt bij de organisatie van een evenement.
- KIEN mag een actievere lobby ontwikkelen in de politieke netwerken die wet- en regelgeving voorbereiden en vormgeven.

Provincie Overijssel

Datum: 4/2/2021

Geïnterviewde: Wesley Holland (beleidsmedewerker cultuur en erfgoed Provincie Overijssel)

De Provincie Overijssel werkt samen met het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN), met het provinciaal archief Historisch Centrum Overijssel (HCO) en met de Stichting IJsselacademie om het immaterieel erfgoed in Overijssel aanvullend te ondersteunen. Met deze instanties brengt de provincie in kaart hoe erfgoedgemeenschappen, respectievelijk de streektaal, ondersteund kunnen worden, bijvoorbeeld in de vorm van financiële ondersteuning via de subsidieregeling Erfgoed het Verhaal van Overijssel 2.0, scholing of informatie over vergunning en regelgeving. Deze samenwerking is duurzaam van aard en op beleidsniveau vastgelegd. De Provincie Overijssel is hierin koploper in Nederland.

Wat is participatief waarderen?

De term participatief waarderen is niet van toepassing op het domein immaterieel erfgoed. Participatief waarderen veronderstelt dat erfgoed ten opzichte van ander erfgoed wordt gewogen door de erfgoedprofessional samen met de burger. In het domein immaterieel erfgoed is de erfgoedgemeenschap bepalend in of, en zo ja hoe, erfgoed wordt geborgd en de erfgoedprofessional ondersteunt hierin.

Alhoewel het borgen van immaterieel erfgoed door de gemeenschap wel ervaren kan worden als het waarderen van dat erfgoed, wordt de traditie, het ambacht, het verhaal of de kennis expliciet niet beoordeeld door de provincie; ook niet ten opzichte van ander immaterieel erfgoed. Het ene immateriële erfgoed is voor de provincie dan ook niet belangrijker dan het andere immateriële erfgoed.

Met welk doel is de erfgoedgemeenschap bepalend in de borging van immaterieel erfgoed?

Het relevant houden van immaterieel erfgoed voor de maatschappij is cruciaal voor het levend houden ervan. Het is daarmee niet meer dan logisch dat de erfgoedgemeenschap, die bekend is met het beoefenen van het erfgoed én onderdeel uitmaakt van de samenleving, bepalend is in het borgingsproces.

De borging van een eigen traditie, ambacht, verhaal of kennis als immaterieel erfgoed geeft de gemeenschap een actiever besef ervan.

Zijn er methodes of technieken die de overheid toepast bij de borging van immaterieel erfgoed?

De verantwoordelijkheid voor de inhoud en het doorgeven van immaterieel erfgoed ligt bij de erfgoedgemeenschap zelf. De overheid is hierin geenszins bepalend, in tegenstelling tot het aanwijzen van materieel erfgoed waar de overheid actief bij betrokken is. Als een erfgoedgemeenschap achter immaterieel erfgoed staat, probeert de provincie hierin te ondersteunen onder andere met de samenwerkingen met KIEN, het HCO en de IJsselacademie.

Wat levert het faciliteren van de borging van immaterieel erfgoed in de praktijk op?

De provincie faciliteert het levend houden van immaterieel erfgoed omdat het op verschillende manieren bijdraagt aan de provincie. Immaterieel erfgoed:

- heeft een intrinsieke waarde als drager van een deel van de geschiedenis van de provincie;
- is een bindmiddel voor dorps- en stadsgemeenschappen en draagt hiermee bij aan het eenheidsgevoel en de sociale cohesie;

- vergroot de leefbaarheid in dorpen en steden, alsook op het platteland;
- is een toeristische trekker waardoor het economisch bijdraagt aan de provincie.

Welke knelpunten worden ervaren bij het faciliteren van de borging van immaterieel erfgoed?

- Het levend houden van immaterieel erfgoed kan knellen met wet- en regelgeving.
- Vanuit onbekendheid met immaterieel erfgoed bekijken bestuursorganen het nog weleens vanuit eenzelfde oogpunt als materieel erfgoed, waarbij de overheid bepalend is in de benoeming en instandhouding. Hiermee komen het immateriële erfgoed zelf en de meerwaarde ervan voor de desbetreffende gemeente of provincie onvoldoende tot hun recht.

Wat is er nodig om de zeggenschap van de erfgoedgemeenschap bij de borging van immaterieel erfgoed verder te stimuleren en goed te faciliteren?

Alhoewel de zeggenschap over het borgen van immaterieel erfgoed al geheel bij de erfgoedgemeenschap zelf ligt, zouden onderstaande punten het nog meer faciliteren:

- Zowel de wet- en regelgeving als immaterieel erfgoed staan in directe relatie met ontwikkelingen in de maatschappij. Goed inzicht bij overheidsinstanties en erfgoedgemeenschappen over de behoeftes van die maatschappij en hoe hierop in te spelen is noodzakelijk.
- Betere bekendheid bij bestuursorganen met de meerwaarde van immaterieel erfgoed voor de eigen regio en met KIEN kan immaterieel erfgoed nog steviger op de kaart zetten.
- Immaterieel erfgoed heeft een ruimtelijke weerslag: processies worden gelopen via een vaste route door de omgeving, schuttersfeesten worden gehouden in altijd hetzelfde gebouw, enzovoorts. Immaterieel erfgoed hoort daarmee thuis in de omgevingsvisie. Overheidsinstanties dienen zich hiervan bewust te zijn.

Domein landschap

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Interview

Datum: 27/11/2020

Geïnterviewde: Edwin Raap (senior onderzoeker en adviseur)

Wat is participatief waarderen?

Het actief betrekken van belanghebbenden door de overheid bij de totstandkoming van een waardering over de omgeving. Belanghebbenden zijn bijvoorbeeld:

- De grondeigenaren (particulieren, boeren, natuurbeheerders van overheidswege)
- De bewoners uit de gemeente
- Lokale historische verenigingen
- Erfgoedgemeenschappen
- De erfgoedprofessional
- De wetenschapper

Met welk doel wordt er participatief gewaardeerd?

Er wordt participatief gewaardeerd:

- Om inzicht te krijgen in wat belanghebbenden waardevol vinden in het cultuurlandschap.
- Om gezamenlijk richting te kunnen geven aan de toekomst van het cultuurlandschap.
- Om draagvlak te creëren voor het behoud van het cultuurlandschap.

Zijn er methodes of technieken die worden toegepast om participatief te waarderen?

De landschapsbiografie dient als onderligger om tot een participatieve waardering te komen. Het is een toegankelijke methodiek waarbij erfgoedprofessionals in samenwerking met belanghebbenden tot een holistische en feitelijke weergave komen van het cultuurlandschap, met daarin aandacht voor zowel de materiële aspecten van het landschap, als voor wat wordt genoemd de rol van 'de mens als auteur' en voor de belevingswaarde van het landschap door de mens door de eeuwen heen. Aan de hand van de door de landschapsbiografie geleverde representatieve karakteristieken vindt vervolgens het (gezamenlijke) waarderings- en selectieproces plaats ten behoeve van behoud en gebruik van het cultuurlandschap.

De aankomende Omgevingswet, waarin de bescherming van het cultuurlandschap geborgd wordt,

kent een belangrijke rol toe aan participatie bij het opstellen van omgevingsvisies. De landschapsbiografie kan hier goed bij ingezet worden.

Wat levert participatief waarderen in de praktijk op?

Directe meerwaarde van participatief waarderen is de verbreding en verdieping van kennis over het cultuurlandschap en vergroting van betrokkenheid waardering ervoor.

Indirecte meerwaarde is het wederzijds begrip tussen belanghebbenden voor elkaars optieken en waarden.

Welke knelpunten worden ervaren bij participatief waarderen?

Bij participatief waarderen kunnen de volgende knelpunten opspelen:

- De opgave is erg complex voor niet-professionals.
- De gemeente is onvoldoende overtuigd van de meerwaarde van participatief waarderen waardoor de input van belanghebbenden niet of onvoldoende wordt geborgd.
- Belanghebbenden die de bijeenkomsten voor eigen gewin inzetten.
- Belanghebbenden die het hoogste woord voeren waardoor de mening van anderen onderbelicht blijft.
- Schurende belangen, die een constructief gesprek blokkeren.
- Belanghebbenden zijn door gebrek aan nazorg niet of onvoldoende op de hoogte van het eindresultaat en de vervolgstappen wat de (toekomstige) samenwerking schade berokkent.

Wat is er nodig om participatief waarderen verder te stimuleren en goed te faciliteren?

- Samenwerking tussen erfgoedprofessionals en gemeente om de brede groep belanghebbenden in kaart te krijgen en te betrekken.
- Samenwerking tussen erfgoedprofessionals en gemeente om breed gedragen waardering te borgen.
- Duidelijke verwachtingsmanagement.
- Stevig procesmanagement (bijvoorbeeld om schurende belangen te benutten als waardevolle inzet tot een discussie, waarvan de uitkomst tot een door meerdere partijen gedragen resultaat leidt.

- Afstemming van communicatie en bijeenkomsten op de belanghebbenden (bijvoorbeeld aansluitende communicatiekanalen en werkvormen, visualisaties daar waar het kan.
- Voldoende tijd.
- Inhoudelijke waakzaamheid.
- Kennisdeling als startpunt.
- Bezoek aan het desbetreffende cultuurlandschap, bijvoorbeeld door een fietstocht.
- Bijeenkomsten in wisselende samenstellingen voeren om gesprekken vanuit verschillende invalshoeken op gang te brengen en zo wederzijds begrip tussen belanghebbenden voor elkaars optieken en waarden te stimuleren.
- Duidelijke afsluiting waarin een helder eindresultaat en de vervolgstappen gedeeld worden.

Overige aanknopingspunten voor vervolgonderzoek

Het cultuurlandschap wordt niet door een eigen wet beschermd. Instandhouding kan tot nu toe alleen indirect geborgd worden via de Wet Ruimtelijke Ordening, die hiervoor niet bedoeld is. De aanstaande Omgevingswet brengt hier verandering in. Behalve dat de wet bedoeld is om de huidige versnippering en complexiteit in de ruimtelijke regelgeving te vervangen, schept hij enorme kansen voor erfgoed in de ruimtelijke omgeving, namelijk door:

- Landschap en erfgoed als verplichte beleidsterreinen een belangrijke rol toe te bedelen in de ruimtelijke planvorming.
- Een integrale aanpak te verwachten ten behoeve van alle beleidsterreinen.
- Participatie voor te schrijven bij het opstellen van een omgevingsvisie en hier een motiveringsplicht aan te koppelen, waaruit moet blijken hoe belanghebbenden betrokken zijn, wat hun inbreng is en hoe die verwerkt is. De Erfgoedwet moet op den duur onderdeel worden van de Omgevingswet wat tot gevolg heeft dat de domeinen monumenten en archeologie, nog meer dan als onderdeel van het landschap, kunnen profiteren van bovengenoemde.

KuiperCompagnons

Datum: 7/4/2021

Geïnterviewde: Gerwin Gabry (sociaal geograaf, programmadirecteur Omgevingswet)

KuiperCompagnons is betrokken geweest bij het opstellen van een omgevingsvisie voor de Gemeente Staphorst. Landschap speelde hier een rol in. Nadrukkelijk is de verbinding gelegd tussen het ruimtelijke domein en het sociale domein. Gerwin Gabry van KuiperCompagnons was projectleider, vanuit zijn expertise op het terrein van de Omgevingswet en zijn uitgebreide ervaring in het adviseren van gemeentes bij het opstellen van de omgevingsvisie en omgevingsplannen.

Wat is participatief waarderen?

Overheid en burgers bepalen gezamenlijk de kernwaardes van het culturele landschap als basis voor toekomstige ontwikkeling.

Met welk doel wordt er participatief gewaardeerd?

- Gebiedskennis vergaren van lokale erfgoedexperts en inwoners.
- Draagvlak creëren zowel bij de burger als bij de overheid voor elkaars kernwaardes.

Zijn er methodes of technieken die worden toegepast om participatief te waarderen?

De structuurvisie (uit de Wet ruimtelijke ordening) en de omgevingsvisie (uit de aanstaande Omgevingswet) zijn vanuit zichzelf zo goed als vorm- en procedurevrij. Dit geldt ook voor de participatie die de wetten verplicht stellen. De Omgevingswet zet echter zwaarder in op participatie dan de Wro zij het vooral in de Memorie van Toelichting en minder de in de wet zelf. Dit is te merken aan overheidsinstanties die bijvoorbeeld bij het opstellen van omgevingsvisies en omgevingsplannen meerdere participatierondes organiseren.

Centraal in het opstellen van een omgevingsvisie staan identiteit en kernkwaliteiten. Erfgoed speelt hier een vormende rol in. Transformatieopgaves vinden daarom bij voorkeur plaats mét oog voor landschapsherstel als gemeenten daarvoor kiezen.

Participatief waarden van het culturele landschap vindt meestal plaats in drie elkaar opeenvolgende fases:

1. Inventariseren van de landschappelijke kwaliteiten (landschapsbiografie)
2. Waarden van de bestaande kwaliteiten en toevoegen van eventuele wenselijke kwaliteiten
3. Het maken van beleidskeuzes gebaseerd op de afgewogen kwaliteiten

In de eerste fase worden geen scherpe keuzes gemaakt. Meestal weten alle belanghebbenden (de gemeenteraad, de burgers, het ontwerp bureau) elkaar te vinden in een inventarisatie die bestaat uit kwaliteiten vanuit het sociale domein, het economische domein en het fysieke domein. In fase 2 en fase 3 worden wel keuzes gemaakt.

KuiperCompagnons loopt bovenstaande fases door nadat het een eigen bureaustudie gemaakt heeft ter voorbereiding. De bureaustudie bestaat uit:

- Een gebiedsanalyse
- Een beleidsanalyse
- Een verzameling beschikbare CBS- en andere data

Vervolgens doorloopt KuiperCompagnons een participatieproces. In een open gesprek met belangstellenden bespreekt het de bureaustudie en haalt het overige informatie op, onder andere via de inzet van beeldende methodes zoals moodboards, in allerlei formats, en vertalingen van de gesprekken in overzichtsschetsen en (GIS-)kaarten. KuiperCompagnons vindt het van essentieel belang dat er werkbare keuzes worden gemaakt, uiteindelijk in de tweede of derde fase van de omgevingsvisie. Om dit te bewerkstelligen voert het bureau zelf de regie op het proces, waarbij het nadrukkelijk doorvraagt, combineert en concretiseert. Door het ogenschijnlijk abstracte te verkleinen en te concretiseren wordt de materie toegankelijk voor participatie.

Wat levert participatief waarden in de praktijk op?

- Gezamenlijk het culturele landschap waarden levert de kwaliteiten op, die behouden moeten worden voor de toekomst.
- Vaak zijn deze eenduidig voor zowel de overheid als de burger en vormen zij daardoor een degelijke drager voor toekomstige ambities. Zij leveren (een onderdeel van) een kader voor analyse, monitoring en afweging.

- De Omgevingswet biedt momentum om participatie te verankeren in het waarden van het culturele landschap. De Omgevingswet schrijft namelijk consistente participatie voor, inclusief een motiveringsplicht en regelmatige monitoring. Bijkomend voordeel is dat dit een transparante en voorspelbare samenwerking op inhoud en proces in de hand werkt, die het vertrouwen van de burger in de overheid ten goede komt.

Welke knelpunten worden ervaren bij participatief waarden?

- Burgers participeren soms vanuit "not in my backyard" activisme.
- Een kleine groep burgers vindt het interessant om een actieve rol in het participatieve waarderingsproces te spelen; de meesten luisteren echter liever naar de regiehouder en vormen zich op basis daarvan een mening.
- Er zijn nu nog te veel participatieprocessen die parallel lopen en pas in een te laat stadium worden gekoppeld of helemaal niet. Het risico dat zij elkaar tegenwerken is hierdoor groot. Bovendien werkt dit participatiemoedigheid in de hand bij burgers. Bijvoorbeeld: participatieprocessen ten behoeve van de Regionale Energie Strategie (RES) en de Omgevingswet.

Wat is er nodig om participatief waarden verder te stimuleren en goed te faciliteren?

- Het uitgaan van kwaliteiten levert eerder een gemeenschappelijk platform op dan het afwegen van belangen.
- Participatie is op maat. Zet de participatieladder genuanceerd in, afhankelijk van de situatie.
- Hoe kleiner het werkgebied en hoe concreter het thema, hoe beter de burger er invulling aan kan geven.
- Maak de kwaliteit van het culturele landschap meetbaar of geef er bandbreedtes aan. Zo heb je werkbare kaders.
- Zie participatief waarden als een dynamisch continuüm. Door met regelmaat gezamenlijk de implicaties van de keuzes te evalueren, blijven deze relevant. Bovendien blijven overheid en burger elkaar zo serieus nemen.
- Een gemeenteraad mag best regie voeren over in participatie vergaarde kennis. Zij zijn immers gekozen als volksvertegenwoordigers.

- Werk integraal zodat het ruimtelijke domein en de participatie goed tot hun recht komen. Zorg daarbij dat de omgevingsvisie leidend is en neem het sectorale beleid daarin over om participatiemoedigheid te voorkomen.

Overige aanknopingspunten voor vervolgonderzoek

De Omgevingswet stelt participatie verplicht aan elke initiatiefnemer van een vergunningsplichtige wijziging aan de omgeving. Dit geldt dus ook voor particulieren. Overheden zijn bezig om hier een handreiking voor te maken.

SteenhuisMeurs

Datum: 22/2/2021

Geïnterviewden:

- Marinke Steenhuis (architectuurhistoricus, partner SteenhuisMeurs)
- Paul Meurs (architect-onderzoeker, partner SteenhuisMeurs)

SteenhuisMeurs, bureau voor cultuurhistorie en gebiedsontwikkeling, voorziet actuele ruimtelijke opgaven van een cultuurhistorisch fundament. SteenhuisMeurs werkt aan de toekomst van gebouwen, stedelijke gebieden en cultuurlandschappen vanuit de wetenschap dat deze plekken een geheugen hebben en de overtuiging dat transformatieopgaven beter slagen als zij vanuit deze eigenheid worden ontwikkeld. Het bureau definieert en duidt het eigene van de plek in opdracht van overheden, vastgoedeigenaren en particulieren en stelt hen in staat op basis hiervan goed uit te leggen keuzes te maken in transformatieopgaven.

Wat is participatief waarden?

Participatief waarden is publiekelijk vastgestelde kaders maken voor de transformatie van landschap, steden, dorpen en gebouwen die gedragen worden door de verschillende belanghebbenden. De erfgoedexpert moet hiervoor hetgeen verinnerlijken wat belanghebbenden ervaren.

Participatief waarden is een middel om de inhoud voor een transformatieopgave beter in beeld te krijgen.

Met welk doel wordt er participatief gewaardeerd?

Als gebieden en gebouwen vanuit hun betekenissen worden getransformeerd, kunnen zij er sociaal, cultureel en economisch weer lang tegenaan.

Zijn er methodes of technieken die worden toegepast om participatief te waarden?

Er zijn 3 manieren waarop participatieve waarderingsprocessen worden ingevuld in het ruimtelijke domein:

- Informatie opvragen bij de bevolking door de erfgoedexpert.
- Uitwisseling tussen de bevolking en de erfgoedexpert, waarbij de erfgoedexpert de regie voert.
- De bevolking is inhoudelijk bepalend in het waarden; de erfgoedexpert speelt een minimale tot geen rol.

Deze laatste manier van werken is in het ruimtelijke domein hachelijk omdat de materie zeer complex is.

SteenhuisMeurs doet onderzoek naar de integrale cultuurhistorie van een gebied omdat het culturele landschap de resultante is van de lokale geografie, economie, sociologie, mentaliteit, geschiedenis, enz. SteenhuisMeurs werkt hierin altijd vanuit de inhoud en participatief. Dit omdat de inhoud de kern van waarden is en de belanghebbenden met elkaar verbindt. Het gaat daarbij niet om wie gelijk heeft maar om het tot hun recht laten komen van de verschillende dimensies.

Het bureau haalt bij de belanghebbenden op wat er leeft, verwerkt dit tot een waardestelling, koppelt deze terug aan de belanghebbenden en legt daarbij verantwoording af. Door dit continu en respectvol te doen, ontstaat een gedragen waardestelling. SteenhuisMeurs houdt bij het participatief waarden inhoudelijk zelf de regie, waarbij het bewust de hand uitsteekt naar alle groepen in de samenleving.

Om tot een bruikbare waardestelling te komen voor transformatieopgaves werkt SteenhuisMeurs met de volgende methodes, verzameld onder de noemer landschapsbiografie:

1. Narratief

Het narratief is een strategisch verhaal, met citaten van belanghebbenden, gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek naar de integrale cultuurhistorie van het gebied.

Input voor het narratief wordt onder andere verzameld via de Salons. Dit zijn met zorg en onderzoek vastgestelde thematische gesprekstafels (bijvoorbeeld: landbouw, water, ruimtelijke ordening, geschiedenis) waarvoor belanghebbenden worden uitgenodigd. Het samenstellen van de uitnodigingenlijst gebeurt na open deskresearch om niet voor de hand liggende belanghebbenden in beeld te krijgen. Het gesprek wordt gevoerd onder regie van SteenhuisMeurs, waarbij het bureau soms ondersteund wordt door andere experts om het gesprek te faciliteren. Het voorbereiden en voeren van de Salons kost veel voorbereiding en tijd.

2. Waardekaart

De waardekaart is een indicatief beeld van de bijzonderheden in het gebied.

3. Ontwikkelingsschets

De ontwikkelingsschets geeft de mogelijke ambities weer voor transformatie gebaseerd op het narratief en de waardekaart.

Gesprekken, tekst en beeld worden gedurende het gehele proces ingezet om tot de essentie van de inhoud te kunnen komen. Deze aanpak is onder meer gehanteerd in de Landschapsbiografie Groene Hart.

Wat levert participatief waarden in de praktijk op?

- Nieuwe kennis over erfgoed
- Verbreding van draagvlak voor erfgoed
- Verbreding van de herkenning in erfgoed
- Gemotiveerde inwoners krijgen de kans een rol te spelen in de vormgeving van hun omgeving
- Respect vanuit de bevolking voor de gemaakte keuzes over de omgeving

Welke knelpunten worden ervaren bij participatief waarden?

- Wanneer participatie ongestoeld wordt toegepast, werkt het averechts. Belanghebbenden voelen zich dan namelijk niet serieus genomen.
- Wanneer communicatieve werkvormen de grondslag van participatieve waarderingsprocessen zijn, verzandt de waardering. De inhoudelijke duiding in het ruimtelijke domein is namelijk erg complex; des te meer omdat er veel belangen spelen (economie, duurzaamheid, vastgoed, woningbouw, landbouw, natuurbehoud, erfgoedzorg, enzovoorts).
- Doordat bovenstaande niet altijd door overheidsinstanties wordt ingezien, is er wantvrouwen ontstaan bij de bevolking. Dit uit zich in activistische burgerinitiatieven. Deze burgerinitiatieven staan vaak ook wantrouwend tegenover de erfgoedexpert omdat deze als te academisch en te afstandelijk wordt gezien.
- Meestal participeren de "usual suspects". Niet iedereen die een belang heeft, participeert. Het vinden van de representatieve groep belanghebbenden is daarom lastig.

Wat is er nodig om participatief waarden verder te stimuleren en goed te faciliteren?

- Erfgoedexperts en overheidsinstanties dienen de bevolking serieus te nemen. Zo is het bijvoorbeeld essentieel om van tevoren te weten met wie en wat je te maken hebt als je participatief gaat waarden: vergewis je van de mindset van de belanghebbenden en de cultuurhistorische pijlers van het gebied voordat je van start gaat.
- Start een participatief waarderingsproces om wantrouwen vanuit de bevolking voor te zijn; niet om het weg te nemen.
- Vertrouwen win je door vanuit inhoud te werken in plaats van gericht op de uitkomst. Om succesvol participatief te waarden is daarom een combinatie nodig tussen het oprecht betrekken van belanghebbenden en "expert judgement". De regiehouder moet dus inhoudelijk en communicatief sterk zijn.

- Om tot een waardering te komen die bruikbaar is voor een transformatieopgave, moet het participatieve proces beschouwend worden. Inhoudelijke expertise is cruciaal om door te kunnen vragen en zo de noodzakelijke informatie aan te kunnen boren en in te passen in toekomstig werkbaar kader. De erfgoedexpert moet dus de regie houden, zonder arrogant te zijn.
- Het is effectief om informatie voor te sorteren in plaats van met de bevolking zonder kader en voorbereiding uit te wisselen.
- Duidelijkheid scheppen over verwachtingen is essentieel. Als de kaders helder zijn, kan de speelruimte verrassend groot zijn.
- Een vliegende brigade om overheidsinstanties te ondersteunen bij participatief waarden, maakt het proces direct concreet. Net als een platform met informatie en best practices.

Overige aanknopingspunten voor vervolgonderzoek

Participatief waarden is direct gekoppeld aan de politieke onrust in Nederland. We komen uit een top-down samenleving en de bevolking wil meer eigen regie. De toegang tot digitale en social media maken dat inwoners beter zich kunnen verenigen en hun initiatieven kenbaar kunnen maken. Overheidsinstanties lopen achter de feiten aan waardoor er wantrouwen ontstaat onder de bevolking. Burgerparticipatie krijgt hierdoor een steeds activistischer karakter: mensen ageren vanuit het "not in my backyard"-principe of participeren door beroep te doen op de WOB. In de aanstaande Omgevingswet zal deze tendens wellicht nog versterkt worden.

Studio MARCHA!

Datum: 18/5/2021

Geïnterviewde: Maartje ter Veen (architect, sociaal ontwerper en onderzoeker, eigenaar Studio MARCHA!)

Samen met tijdschrift Noorderbreedte, Ontwerpstudio Loppersum en Groninger Dorpen heeft Studio MARCHA! het gereedschap *Typisch Gronings* ontwikkeld. Het budget voor de ontwikkeling is beschikbaar gekomen vanuit de gewonnen prijsvraag die de Provincie Groningen had uitgeschreven

als onderdeel van het Programma Opgave Erfgoed, Ruimtelijke kwaliteit en Landschap. Aanleiding was een oproep ter bescherming van het karakter van de Groninger dorpen in het licht van de versterkingsopgave ter bescherming tegen de aardbevingen.

Wat is participatief waarden?

Participatief waarden is het ophalen van het meerstemmige verhaal van een plek.

Met welk doel wordt er participatief gewaardeerd?

De maatschappij is divers. Opgaves in het ruimtelijke domein moeten aan deze diversiteit voldoen. Door in participatie de kwaliteiten van het landschap en de gebouwde omgeving op te halen, worden de bouwstenen verzameld om aan de diversiteit te kunnen blijven voldoen.

Zijn er methodes of technieken die worden toegepast om participatief te waarden?

Typisch Gronings is een gereedschapskist die dorpsbewoners op eigen initiatief kunnen inzetten om te onderzoeken wat volgens hen de kwaliteiten van hun dorp en het bijbehorende landschap zijn. *Typisch Gronings* is vrij te downloaden via de website van Groninger Dorpen.

De toolkit bestaat uit vragen, die elke bewoner op eigen gelegenheid gedurende vier weken beantwoordt:

- Week 1: jouw thuis
- Week 2: samenleven in jouw dorp
- Week 3: plekken en gebouwen in jouw dorp
- Week 4: het landschap rondom het dorp

De vragen zetten de bewoner aan om met woorden, tekeningen, foto's en ervaringen in kaart te brengen met wat eigen is aan het dorp en het landschap en welke wensen en verwachtingen de bewoner in deze heeft voor de toekomst.

De toolkit bevat ook een handleiding die de trekkers van het waarderingstraject ondersteunt in het proces van startbijeenkomst, uitvoering, analyse tot slotbijeenkomst en het betrokken houden van de deelnemers.

Bijvoorbeeld: een draaiboek, overzicht van te benoemen aandachtspunten, vooropgestelde teksten die de trekkers kunnen mailen naar de deelnemers.

Het betrekken van belanghebbenden voor de gereedschapskist *Typisch Gronings* is nogal eenduidig: het betreft namelijk alle bewoners van in verhouding kleine dorpjes. Bewoners worden vaak betrokken via Dorpsbelangen, die als de trekkersrol in een *Typisch Gronings*-project dan op zich neemt. Er is ook ruchtbaarheid gegeven aan *Typisch Groninger* -projecten door bijvoorbeeld posters op te hangen in bushokjes.

Wat levert participatief waarden in de praktijk op?

- De dorpsbewoner is expert wat betreft het dorp; de erfgoedprofessional is expert wat betreft erfgoed in de ruimtelijke omgeving. Door samenwerking vul je elkaars kennis aan. Dit levert hoofdthema's aan waar de gemeente en ontwerpers vaak geen weet van hebben. En het doet bewoners anders kijken naar hun dorp; met trots.
- Samen waarden levert gedragen landschappelijke kwaliteiten op.
- *Typisch Gronings* ondersteunt dorpsbewoners om generiek en specifiek te verwoorden wat voor hen van waarde is in hun omgeving. Hiermee kunnen zij beter het gesprek over hun dorp en de toekomst ervan aan.
- *Typisch Gronings* biedt elke dorpsbewoner de ruimte om een mening te geven doordat de vragen op eigen gelegenheid kunnen worden beantwoord.

Welke knelpunten worden ervaren bij participatief waarden?

- Ondersteunende instellingen bij participatieve waarderingsprocessen zoals overheidsinstanties of subsidieverstrekkingen werken niet altijd vanuit oprechte betrokkenheid met de burger of de omgeving. Dynamieken ten gevolge van bijvoorbeeld eigen prioriteiten, bestaande machtsverhoudingen, onderliggend wantrouwen of onervarenheid met participatie beperken dan het proces.
- De betrokken overheidsinstanties werken langs elkaar heen. Zo kan het voorkomen dat het sociale domein subsidie verstrekt voor een participatief waarderingstraject terwijl het fysieke domein de sloop- of bouwplannen doorvoert zonder rekening te houden met de resultaten van de waardering.

- Het vrij beschikbaar stellen van de gereedschapskist *Typisch Gronings* is een bewuste keus geweest omdat het ontwikkeld is met maatschappelijk geld. Hierdoor is er alleen zicht op de resultaten wanneer Groninger Dorpen en Studio MARCHA! worden gevraagd voor begeleiding.
- *Typisch Gronings* vergt tijd en discipline van de deelnemers.

Wat is er nodig om participatief waarden verder te stimuleren en goed te faciliteren?

- Bewoners moeten geen ontwerper worden en de ontwerper moet loslaten dat er één neutrale oplossing is. Bewustwording van het nut en de implicaties van participatie is zinvol.
- Bewoners participeren actiever in een waarderingsproces wanneer er urgentie is, bijvoorbeeld door sloop- of bouwplannen.
- Het participatieve waarderingsproces komt het beste tot zijn recht wanneer het op maat is en geleid wordt door een bevlogen en neutrale trekker.
- Fysieke ontmoeting is noodzakelijk om participatie tot stand te doen komen.

Overige aanknopingspunten voor vervolgonderzoek

De overheid richt zich op burgerparticipatie. Waar is de aandacht voor overheidsparticipatie?

Domein monumenten

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Interview 1

Datum: 01/12/2020

Geïnterviewden:

- Anita Blom (senior onderzoeker historische stedenbouw, projectleider Verkenning Post '65 Erfgoed)
- Ben de Vries (programmameider Militair Erfgoed)

Interview 2

Datum: 12/01/2021

Geïnterviewden:

- Mieke van Bers (adviseur architectuurhistorie)
- Maurits van Putten (adviseur architectuurhistorie)

Wat is participatief waarden?

Participatief Waarden is een gesprek op basis van gelijkwaardigheid over de waarde van gebouwd erfgoed en aangelegde groene structuren met betrokken partijen. De betrokken partijen zijn alle groepen die een belang hebben bij het desbetreffende erfgoed. Te denken valt aan:

- De eigenaar (particulier, vastgoed ontwikkelaar, woningcoöperatie, gemeente)
- De gebruiker
- De omwonende
- Een historische vereniging
- De erfgoedgemeenschap
- De architect
- Het Rijk, de provincie en/of de gemeente
- De erfgoedprofessional
- De wetenschapper

Met welk doel wordt er participatief gewaardeerd?

Er wordt participatief gewaardeerd:

- Om te kiezen tussen het wel of niet aanwijzen van gebouwd en groen erfgoed als monument.
- Om te bepalen hoe om te gaan met een monument (herstel, restauratie, herbesteding, verduurzaming, versterking, transformatie).
- Om draagvlak te creëren bij de eigenaar en andere belanghebbenden voor aanwijzing van dan wel omgang met het monument.
- Om nieuwe kennis op te halen over gebouwd en groen erfgoed.
- Omdat de monumentenzorg in dienst staat van de samenleving. De instandhouding van monumenten is een middel om de samenleving

een waardevolle leefomgeving te bieden. Het is dan ook logisch om bij de aanwijzing van en de omgang met monumenten deze samenleving te betrekken.

Zijn er methodes of technieken die worden toegepast om participatief te waarden?

In het domein monumenten wordt gewaardeerd op kwaliteit, gebruik en samenhang aan de hand van de *Handleiding selectie en registratie jongere stedenbouw en bouwkunst (1850-1940)*. Deze waarderingsmethodiek is niet wettelijk vastgelegd maar wel algemeen aanvaard. Alhoewel de methodiek niet uitgedacht is om participatief te waarden, bieden de criteria betreffende het gebruik voldoende ruimte om de verschillende invalshoeken van de belanghebbenden te bespreken en te borgen binnen het waarderingstraject. De participatieve insteek van het waarderingstraject bepaalt uiteindelijk het belang dat aan deze gebruikscriteria wordt toegekend, en dus aan de diversiteit aan invalshoeken, bij het vaststellen van de uiteindelijke waardering. Het waarden van monumenten is slechts een onderdeel van een participatief waarderingstraject. Het omvat namelijk ook het betrekken van de belanghebbenden, het gezamenlijk inventariseren en selecteren van het te waarden erfgoed en de uiteindelijke monumentenaanwijzing. De vorm waarin het totale traject wordt gegoten is afhankelijk van de belanghebbenden en hun doel en is altijd een traject op maat.

De erfgoedprofessional maakt een essentieel onderdeel uit van participatieve waarderingstrajecten omdat deze de wetenschappelijke kennis over het te waarden erfgoed bezit, bekend is met de waarderingsmethodiek die toegepast wordt en beide toegankelijk maakt voor de andere belanghebbenden.

Wat levert participatief waarden in de praktijk op?

Participatief waarden levert meer kennis en gedeelde betrokkenheid, bewustwording en verantwoordelijkheid op voor het gebouwde en groene erfgoed en de instandhouding van de monumentale waarde daarvan.

Welke knelpunten worden ervaren bij participatief waarden?

Bij participatief waarden kunnen de volgende knelpunten opspelen:

- De versnippering tussen de monumentenzorg op gemeentelijk, provinciaal en rijksniveau.
- Wettelijke taken voortkomende uit de Erfgoedwet kunnen participatie in de weg zitten. Een voorbeeld hiervan zijn de wettelijk vastgestelde behandeltermijnen van vergunningsaanvragen die te kort zijn voor een gedegen participatieproces.
- Vergunningstrajecten gericht op het behoud van monumentale waarde sluiten maar gedeeltelijk aan op de beschikbare subsidieregelingen, wat onduidelijkheid, extra werk en frustratie oplevert bij participerende belanghebbenden.
- Eigenaren of andere belanghebbenden zijn niet geïnteresseerd in monumentenaanwijzing of ervaren deze als een last. Zij willen daarom niet deelnemen aan een participatieproces.
- Gebrek aan kennis over het desbetreffende monument (ontwerp, gebruik, samenhang, zeldzaamheid) bij de eigenaar en andere belanghebbenden, onder andere door ontoegankelijkheid van de informatie.
- Uiteenlopende of onuitgesproken verwachtingen van de betrokkenen bij het participatieproces.
- Het participatieproces wordt onvoldoende gedragen binnen de organisatie van de erfgoedprofessional die het proces uitvoert.

Wat is er nodig om participatief waarden verder te stimuleren en goed te faciliteren?

- Analyse op de werking van het erfgoedbestel:
 - Integrale aanpak tussen de overheden op inhoud en proces en samenwerking hierin;
 - Afstemming tussen de criteria voor instandhouding van de monumentale waarde bij aanwijzing en omgang en de regeling van beschikbare instandhoudingssubsidies;
 - Stimuleren van vooroverleg.
- Meer aandacht voor het achterhalen van ieders waardebeleving (petities, herinneringen, beleving van de leefomgeving):
 - Waardering hoeft niet altijd in bescherming gevat te worden;
 - Inventarisatie van kernkwaliteiten van de leefomgeving als startpunt van een waarderingstraject in plaats van bescherming.
- De beschikbare kennis over monumenten actief delen en de vindbaarheid ervan verbeteren.

- Het betrekken van dan wel scholen op vakkundigheid in communicatie, attitude en procesmanagement zodat alle belanghebbenden in een participatief waarderingstraject betrokken worden, tot hun recht komen en medeverantwoordelijk worden (bijvoorbeeld afstappen van jargon, optreden als moderator, inspelen op onvoorzienigheden).

Overige aanknopingspunten voor vervolgonderzoek

De grondslag van de monumentenzorg is participatie. Betrokken burgers ontfermden zich over gebouwd en groen erfgoed zodat het in stand gehouden zou worden. De aanwijzing en instandhouding van monumenten is met de jaren steeds meer geprofessionaliseerd en uiteindelijk geïnstitutionaliseerd. De monumentenzorg is van zichzelf vervreemd geraakt en zoekt zichzelf daarom weer op.

De instandhouding van gebouwd en groen erfgoed als middel om de samenleving een waardevolle leefomgeving te bieden, is vastgelegd in de Erfgoedwet. De uitvoering van de wet heeft echter vorm gekregen in juridische en administratieve kaders, die niet ingericht zijn op het maatschappelijke doel. Het belang van de wet voor de samenleving zou juist op de voorgrond moeten staan met een daarbij passende communicatie en attitude van de overheid.

BOEi

Datum: 25/02/2021

Geïnterviewden:

- Menje Almekinders (projectleider kernkwaliteiten en expertise-ontwikkeling)
- Jobbe Wijnen (zelfstandig erfgoedadviseur)

Werkwijze BOEi, Nationale Maatschappij tot Restaureren & Herbesteden van Cultureel

Erfgoed:

BOEi herbestemt monumenten vanuit het idee dat de nieuwe functie toekomstbestendig moet zijn én respectvol naar het verleden. Om tot een duurzame herbestemming te komen, maakt BOEi beslissingen aan de hand van de wensen van de opdrachtgevers en andere belanghebbenden evenals het cultuur-

historische karakter van het monument en de verhalen van de mensen die het gebruikten. Zo blijft het gebouw niet alleen fysiek duurzaam bestaan maar leeft ook het karakter voort, en wordt dat aangevuld met de verhalen van de toekomstige gebruikers.

Wat is participatief waarden?

Participatief waarden is het raadplegen van burgers en het meenemen van hun wensen voor duurzame herbestemming; het liefst vooraan in het proces.

Met welk doel wordt er participatief gewaardeerd?

Er wordt participatief gewaardeerd om de mogelijkheden tot duurzame herbestemming vanuit verschillende invalshoeken te bekijken zodat er een optimale keus gemaakt kan worden.

Zijn er methodes of technieken die worden toegepast om participatief te waarden?

BOEi verzamelt de informatie van belanghebbenden door middel van individuele interviews en maakt op basis daarvan zelf keuzes. Deze worden teruggekoppeld aan de belanghebbenden via een gezamenlijke bijeenkomst. BOEi inventariseert dus in participatie, maar waardeert en selecteert zelf.

Wat levert participatief waarden in de praktijk op?

Een herbestemming die uitgevoerd wordt in participatie:

- is toekomstbestendig omdat hij aansluit op de wensen van de gebruikers;
- is geborgd omdat er draagvlak voor is;
- brengt gebouwd erfgoed in zijn algemeenheid dicht bij de samenleving.

Welke knelpunten worden ervaren bij participatief waarden?

- Er is koudwatervrees om het gehele proces van inventariseren, waarden, selecteren en herbestemmen in participatie uit te voeren.
- De participatie binnen het herbestemmingsproces wordt meer vanuit een buikgevoel vervuld dan vanuit meetbare kaders.

- Door bovenstaande is het lastig collega's te overtuigen van het nut van participatief waarden.
- Dit wordt nog eens versterkt doordat in een participatief herbestemmingstraject de kosten voor de baat uitgaan.

Wat is er nodig om participatief waarden verder te stimuleren en goed te faciliteren?

Participatief waarden zou gebaat zijn bij:

- Sensitieve projectleiders
- Inzichtelijke methode of tools
- Handvatten voor procesmanagement
- Bewustwording binnen de sector
- Verdienmodellen die uitgaan van maatschappelijk verantwoord ondernemen

Overige aanknopingspunten voor vervolgonderzoek

Hoe verhoudt participatief waarden zich tot modellen zoals die zijn ontwikkeld op basis van de cognitieve ontwikkelingspsychologie?

De cognitieve ontwikkelingspsychologie gaat ervanuit dat eenieder zich vanuit een eigen vermogen tot complexiteit verhoudt tot systemen en dat eenieders inzicht in complexiteit kan groeien via ontwikkeling in elkaar noodzakelijkerwijs opvolgende fasen; de ontwikkeling van de mens, van baby tot volwassene. Belangrijk is dat het inzicht op complexiteit in alle fases anders is maar even 'waar'. Deze zienswijze op de mens is zeer relevant in relatie tot erfgoed en identiteit. Identiteit betekent op alle niveaus iets anders maar heeft evenveel waarde en bestaansrecht.

Gemeente Utrecht

Datum: 25/03/2021

Geïnterviewde: Rianne Pruis (Coördinator Publieksbereik Erfgoed)

Beschrijving project dat aanleiding tot interview is: De Gemeente Utrecht waardeert momenteel gebouwd erfgoed tussen 1970-2008 met inwoners. Aanleiding hiervoor is de eerder geplande sloop van het Universiteitsmuseum, waarvan afgezien is omdat inzichtelijk is geworden hoe bijzonder het gebouw architectonisch is.

Om te voorkomen dat ander vanaf 1970 gebouwd erfgoed verdwijnt, wordt het in kaart gebracht. Erfgoedprofessionals hebben een overzicht gemaakt van gebouwd erfgoed uit de periode 1970-2008. Inwoners uit de wijken van Leidsche Rijn, Voordorp en Lunetten, die in deze periode gebouwd zijn, zijn benaderd om mee te waarderen. Inwoners konden hun ideeën meegeven tijdens bijeenkomsten. Daarnaast heeft de historische vereniging Oud-Utrecht een lijst aangeleverd. De totale waarderingslijst zal tijdens bijeenkomsten gezamenlijk worden besproken met erfgoedprofessionals, inwoners en erfgoedorganisaties om tot een keuze in aanwijzing te komen.

Wat is participatief waarderen?

Mensen hebben inspraak over hun woonomgeving en dus ook over wat waardevol is in hun woonomgeving. Het is de taak van de Gemeente om deze inspraak serieus te nemen zodat de burger zich gehoord weet.

Met welk doel wordt er participatief gewaardeerd?

- Inwoners worden betrokken omdat het de leefomgeving van hen is, en het erfgoed daarbinnen dus ook.
- Mensen maken erfgoed of geven het een nieuwe functie. Het is belangrijk dat de Gemeente aandacht besteedt aan deze verschillende betekenissen. De inwoners worden dan ook betrokken om hun betekenissen te delen.

Zijn er methodes of technieken die worden toegepast om participatief te waarderen?

De gangbare waarderingsmethodiek *Handleiding selectie en registratie jongere stedenbouw en bouwkunst (1850-1940)* die wordt toegepast binnen de monumentenzorg om gebouwen te waarderen is goed bruikbaar. De criteria cultuurhistorische waarde en herinneringswaarde bieden ruimte om de belevingswaarden van inwoners te borgen.

De inwoners worden benaderd voor bijeenkomsten via oproepen in wijkmedia en social media van de Gemeente. Hun waarderings- en die van lokale erfgoedorganisaties worden opgehaald tijdens bijeenkomsten. De gesprekken zijn live zodat wederkerigheid mogelijk is.

Wat levert participatief waarderen in de praktijk op?

- De gebouwen die inwoners behoudenswaardig vinden komen over het algemeen overeen met de gebouwen die de erfgoedprofessionals hebben aangedragen.
- Vergroting draagvlak.

Welke knelpunten worden ervaren bij participatief waarderen?

- Het zijn vaak dezelfde burgers die participeren.
- Er komt weinig inhoudelijke input vanuit de inwoners. Het gebouwde erfgoed uit recente jaren is dusdanig gangbaar dat zij moeite hebben om hierop te reflecteren. Zij blijken de duiding van de erfgoedexpert hiervoor nodig te hebben.
- Een gebouw is niet alleen behoudenswaardig omdat het architectonisch interessant is. De geschiedenis van een gebouw kan bijvoorbeeld ook een reden zijn waarom inwoners het willen behouden.

Wat is er nodig om participatief waarderen verder te stimuleren en goed te faciliteren?

- De mindset van de regiehouder is bepalend voor de mate waarin geparticipeerd wordt. Het is dus essentieel dat deze voor participatie openstaat en er bedreven in is.
- Om belanghebbenden naar behoren te betrekken is het belangrijk dat er gebruik wordt gemaakt van passende werkmethodes en communicatie. Aansluiting bij communicatieprofessionals is dus van belang.

Overige aanknopingspunten voor vervolgonderzoek

Monumentenaanwijzing is soms een te zwaar middel. Opname van gebouwd erfgoed in het bestemmingsplan dan wel omgevingsplan om het in stand te houden, biedt dan kansen.

Provincie Utrecht

Datum: 25/01/2021

Geïnterviewden:

- Marjolein van der Kemp (vanhuisuit.nl) zelfstandig communicatieadviseur, projectleider Themajaar Koude Oorlog provincie Utrecht)
- Anne-Marie Winkelman (zelfstandig communicatieadviseur, projectleider pr en marketing Themajaar Koude Oorlog provincie Utrecht)

Beschrijving project dat aanleiding tot interview is:

Er is weinig bekend van het verloop van de Koude Oorlog in Nederland omdat het bewust buiten de openbaarheid is gehouden. Om te voorkomen dat het geruisloos verdwijnt, zijn er initiatieven gaande om het erfgoed en de geschiedenis in kaart te brengen, onder meer in samenwerking met ooggetuigen die informatie uit eerste hand kunnen leveren. Zo heeft de provincie Utrecht in 2019 het Themajaar Koude Oorlog georganiseerd, precies 30 jaar na de val van de Berlijnse Muur (<https://www.provincie-utrecht.nl/onderwerpen/cultuur-en-erfgoed/erfgoed-koude-oorlog>). De provincie heeft tal van initiatieven ontplooid om het erfgoed van de Koude oorlog op de kaart te krijgen, waaronder:

- Een groot tweedaags evenement op Park Vliegbasis Soesterberg in samenwerking met Utrechts Landschap, Landschap Erfgoed Utrecht, het Nationaal Militair Museum, de gemeente Soest en de gemeente Zeist. Hiermee is invulling gegeven aan een lang gekoesterde wens om gezamenlijk het park te benutten voor het grote publiek. https://issuu.com/provincie-utrecht/docs/programmaboekje_koude_oorlog
- Het crowdsourcingsproject 'De Koude Oorlog in beeld', waarmee de provincie inwoners oproep om oud en nieuw beeldmateriaal aan te dragen van zo'n 200 belangrijke locaties uit de Koude Oorlog, die eerder door erfgoedexperts in kaart waren gebracht. Alle aangeleverde foto's zijn als open data beschikbaar en ondergebracht bij Het Utrechts Archief en ook gekoppeld aan kaarten in de Cultuur Historische Atlas van de provincie Utrecht. <https://www.provincie-utrecht.nl/actueel/nieuws/helpt-u-mee-koude-oorlog-locaties-beeld-brengen>

- Er is een storymap 'Koude Oorlog in Utrecht' gemaakt waarin het verhaal van de Koude Oorlog in de provincie wordt verteld. Daarin is ook beeld te vinden dat is verworven door middel van het crowdsourcingsproject. <https://geo.provincie-utrecht.nl/publiek/koudeoorlogutrecht/index.html>

Alle activiteiten zijn terug te vinden in het verslag over het themajaar: <https://www.provincie-utrecht.nl/sites/default/files/2020-05/Verslag%20Thema-jaar%20Koude%20Oorlog-WEB.pdf>

Wat is participatief waarderen?

Participatief waarderen is het met elkaar bepalen welk erfgoed van waarde is en hoe dat erfgoed bewaard wordt. Hierbij is zowel de expertise van de erfgoedprofessional nodig als de kennis en ervaring van de mensen die het erfgoed gebruiken of ervan genieten.

Met welk doel werd er participatief gewaardeerd?

Er is samengewerkt met inwoners van de provincie Utrecht en met historische verenigingen om tot dan toe onbekende kennis en erfgoed op te halen.

Zijn er methodes of technieken toegepast om participatief te waarderen?

Erfgoedexperts hebben zo'n 200 locaties in kaart gebracht die een rol hebben gespeeld in de Koude Oorlog. Dit hebben zij gedaan aan de hand van de gangbare waarderingsmethodieken die worden toegepast in de erfgoedsector. Deze locaties zijn aangevuld door inwoners, historische verenigingen en erfgoedorganisaties met verhalen en foto's. Hierbij is geen methode toegepast.

Het betrekken van de inwoners, historische verenigingen en erfgoedorganisaties is systematisch aangepakt. De historische verenigingen en erfgoedorganisaties zijn in kaart gebracht en benaderd. Er is een overkoepelend persmoment geweest voor de kick-off van het crowdsourcingstraject en er zijn lokale persmomenten gehouden in gemeentes waar belangrijk erfgoed te vinden is. Daarnaast zijn de provinciale en lokale media gedurende het gehele project blijvend benaderd.

Wat levert participatief waarden in de praktijk op?

- Het gezamenlijk werken aan het inventariseren en waarden van de geschiedenis en het erfgoed van de Koude Oorlog op provinciale schaal heeft tot gevolg dat er inmiddels vanzelfsprekender aandacht is voor dit thema en dat het als erfgoed herkend en gedragen wordt.
- Toen het Themajaar bekendheid kreeg, kwamen inwoners op eigen initiatief met verhalen en voorwerpen over de Koude Oorlog en vulden zij ontbrekende kennis aan.
- Inwoners van de provincie voelen zich meer betrokken bij hun omgeving.
- De samenwerkende organisaties zijn zich bewuster geworden van de meerwaarde van participatief waarden en ook van de consequenties ervan.

Welke knelpunten werden ervaren bij participatief waarden?

- Het Themajaar Koude Oorlog was een project. Focus, mankracht en budget waren beschikbaar tijdens de duur van het project maar daarna niet meer. Hierdoor worden de opbrengsten, de netwerken en de energie niet duurzaam onderhouden en gaan ze uiteindelijk verloren.
- De implicaties van de participatietrajecten zijn van tevoren onvoldoende geborgd binnen de samenwerkende organisaties. Voorafgaand aan het project zijn er bijvoorbeeld geen bindende afspraken gemaakt over eigenaarschap van het opgehaalde erfgoed en is hier ook geen langlopend budget voor beschikbaar gesteld. Het aanvankelijk geplande oral history project is hierdoor niet van de grond gekomen, omdat geen van de samenwerkingspartijen het als zijn primaire taak zag om de verhalen duurzaam toegankelijk te borgen. Dit geldt ook voor het ophalen en borgen van de verhalen en voorwerpen waar inwoners op eigen initiatief mee kwamen. Het was onduidelijk bij wie zij terecht konden, waardoor deze onverwachte opbrengst niet is verzilverd.

Wat is er nodig om participatief waarden verder te stimuleren en goed te faciliteren?

- Participatieve waarderingstrajecten hebben een duurzame inbedding in een organisatie nodig zodat het gehele proces van betrekken, inventariseren, waarden, selecteren en de nazorg wordt gedragen.
- Beleid maken op participatie en een participatief waarderingstraject uitvoeren vergen verschillende werkwijzen. Het is daarom belangrijk om tussen beleid en publiek een verbinder te plaatsen.
- Participatieve waarderingstrajecten vergen een open attitude van de trekker. Een extern expert hiervoor aanstellen kan van toegevoegde waarde zijn omdat deze een objectieve en overkoepelende rol kan spelen.
- Inzet van expertise op het terrein van communicatie is van essentieel belang in een participatief waarderingstraject omdat het proces anders binnen de beleidskaders blijft.

WEBINARS

ErfgoedAcademie
Slotbijeenkomst erfgoedparticipatielabs
25 november 2020

ErfgoedDeal en ErfgoedAcademie
Webinarreeks ErfgoedDeal, deel 3: *De toekomst van kwaliteit in de omgevingsvisie - van beleid naar uitvoering*
11 maart 2021

Faro België
Participatief waarden: hoe doe ik dat?
27 november 2020

Faro België en Reinwardt Academie
Meerstemmig erfgoed in Vlaanderen en Nederland: een vergelijking
27 oktober 2020

Museumvereniging
Webinarreeks *Schouder aan Schouder deel 5: Collecties, midden in de samenleving?!*
29 maart 2021

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Online Dialoog: *Participatief waarden en musea*
8 juli 2021

ONGEPUBLICEEERDE ONDERZOEKEN

AW heritage consultancy, *Faro: een vak apart (?)*. Onderzoek naar de vaardigheden voor erfgoedprofessionals om conform het verdrag van Faro te werken (augustus 2020).

DOCKK Cultuur Natuur Architectuur, *Post '65-erfgoed en waarderingsparticipatie. Een verkenning van de praktijk* (februari 2021).

Gemerem, M. van, *Open de deuren samen op zoek naar betekenis. Onderzoek naar participatieve waarderingsmethodieken* (8 juni 2021).

Groninger Dorpen, Ontwerpstation Loppersum en Studio Marcha!, *Typisch Gronings in de Meerdorpen. De bundeling* (juni 2020).

Onclin, A. en Koningsberger, V., *Handleiding waardering Almeers erfgoed. Nieuwe criteria voor de post '65 periode* (april 2021).

Schröder, F.W. en Nguyen, M.K., *Participatie in het licht van gisteren en vandaag* (mei 2021).

SteenhuisMeurs, *Eemskanaalzone en Meerdorpen. Cultuurhistorische analyse* (april 2020).

PUBLICATIES

Bazelmans, J. Onderzoek, beleving en herinnering. De waarde van archeologische vindplaatsen: een verkenning in: J. Bazelmans, E. Beukers, O. Brinkkemper, I.M.M. van der Jagt, E. Rensink, B.I. Smit en M. Walrecht red., *Tot op het bot onderzocht. Essays ter ere van archeozoöloog Roel Lauwerier* (Amersfoort 2020) 281-292.

Byrne, J., Morgan, E., Paynter, N., Sánchez de Serdio, A. en Zeleznik, A. red., *The constituent museum. Constellations of knowledge, politics and mediation* (Amsterdam 2018).

Dries, M. van den, Landskroon, S. en Londen, H. van, *Over lokalisme, liefdewerk en lonkend perspectief. Verkenning naar participatie en burgerinitiatief in de Nederlandse archeologie* (Amsterdam 2021).

Dries, M. van den en Schreurs, J., A glimpse into the crystal ball: how do we select the memory of the future? in: V. Apaydin red., *Critical perspectives on cultural memory and heritage. Construction, transformation and destruction* (2020).

ErfgoedAcademie, *Bouwplaat participatief Waardenen*. Geraadpleegd op 27 oktober 2021, van <https://www.erfgoedacademie.nl/labs2020-eindresultaten>.

Huisman, G., Balans opmaken: hoe participatief waardeert museaal Nederland? in: Erfgoed Academie, *Meesterwerken van de leergang erfgoedfilosofie* (Amersfoort 2018) 14-18.

FARO Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed, *Participatieladder voor waardenen*. Geraadpleegd op 27 oktober 2021, van <https://faro.be/participatie>.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, *Erfgoed telt. De betekenis van erfgoed voor de samenleving*, Beleidsnota 22-06-2018.

Raap, E., De landschapsbiografie in de praktijk gebracht. in: J.E. Abrahamse e.a. red., *Het landschap beschreven* (Hilversum 2021) 51-57.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Eenheid en verscheidenheid. Een zoektocht naar integrale cultuurhistorische waardstelling van het materiële erfgoed* (Amersfoort 2014).

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Eindrapport. Gewaardeerd landschap* (Amersfoort 2019).

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Handreiking. Landschap en participatie in de gemeentelijke omgevingsvisie. Met een landschapsbiografie op zoek naar kernkwaliteiten en ontwikkelprincipes* (Amersfoort 2019).

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Op de museale weegschaal: collectiewaardering is zes stappen* (Amersfoort 2019).

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Rapportage Verkenning Archeologie. In situ 2100: de betekenis en vormgeving van de bescherming van archeologische vindplaatsen* (Amersfoort 2019).

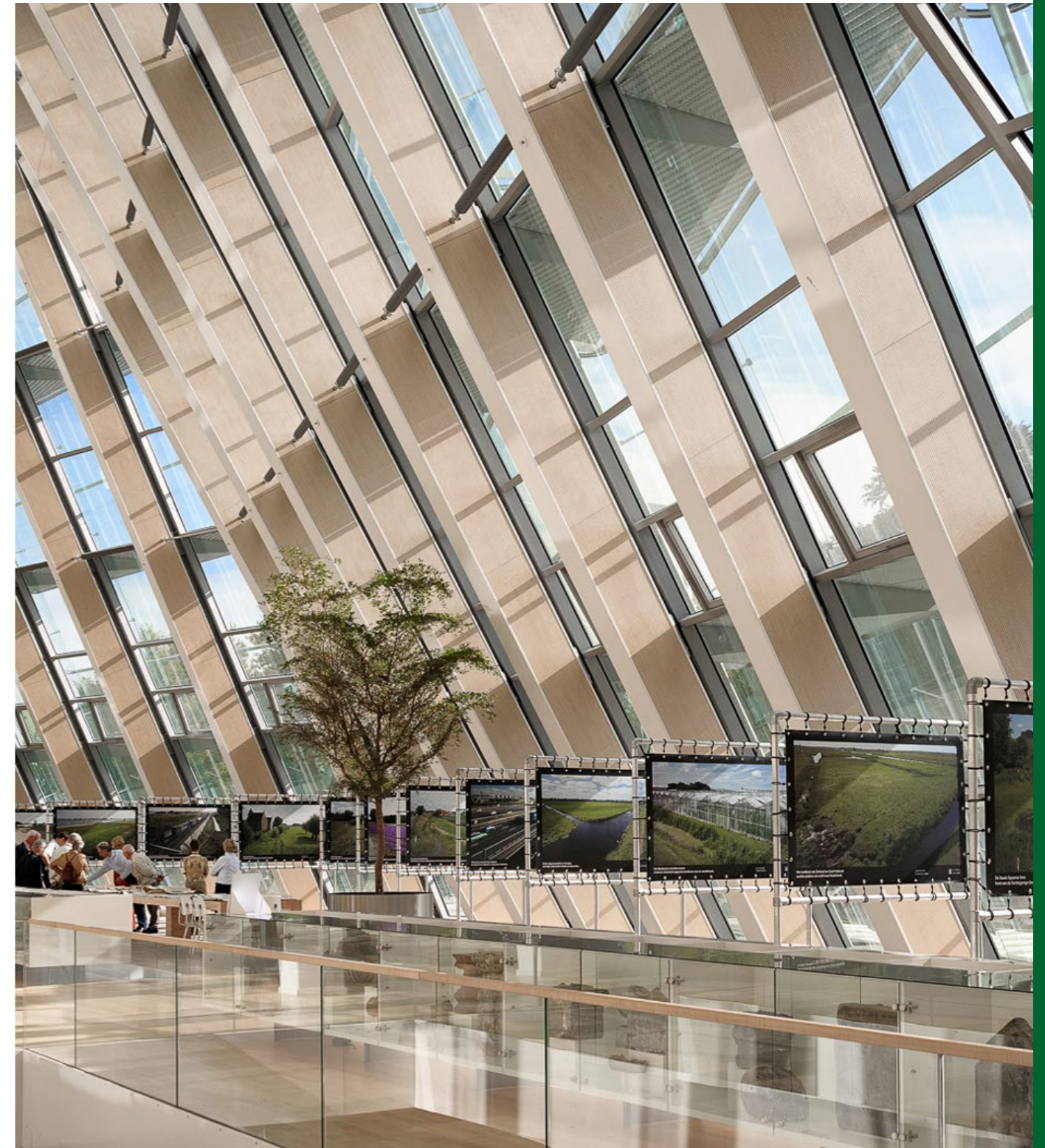
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Rapportage Verkenning Herinneringserfgoed. Erfgoed van betekenis: verkennend onderzoek naar de relatie tussen onroerend erfgoed en de herinnering- en herdenkingscultuur in Nederland* (Amersfoort 2019).

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Rapportage Verkenning Militair Erfgoed. Op verkenning 2.0. Twee eeuwen militair erfgoed in het vizier* (Amersfoort 2019).

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Rapportage Verkenning Post 65. Post 65. Nieuwe perspectieven tussen welvaart en weerstand* (Amersfoort 2019).

Simon, N., *The participatory museum* (Santa Cruz 2010).

SKIB, *Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse archeologie (KNA) 3.2. Bijlage IV: het waardenen van vindplaatsen* (2010).

Colofon

Deze verkenning is tot stand gekomen in opdracht van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, als onderdeel van het Programma Faro, met dank aan alle geïnterviewden voor het delen van hun expertise en hun betrokkenheid.

Onderzoek en tekst: CultureClick, Willemijn van Helbergen

© Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2021